

Najdbe iz 10. in 11. stoletja v Posočju – vpetost v evropski prostor Najdišče Sv. Urh v Tolminu

The 10th and 11th century finds from the Soča Valley – integration into European territory The site of Sv. Urh in Tolmin

Timotej KNIFIC, Miha MLINAR

Izvleček

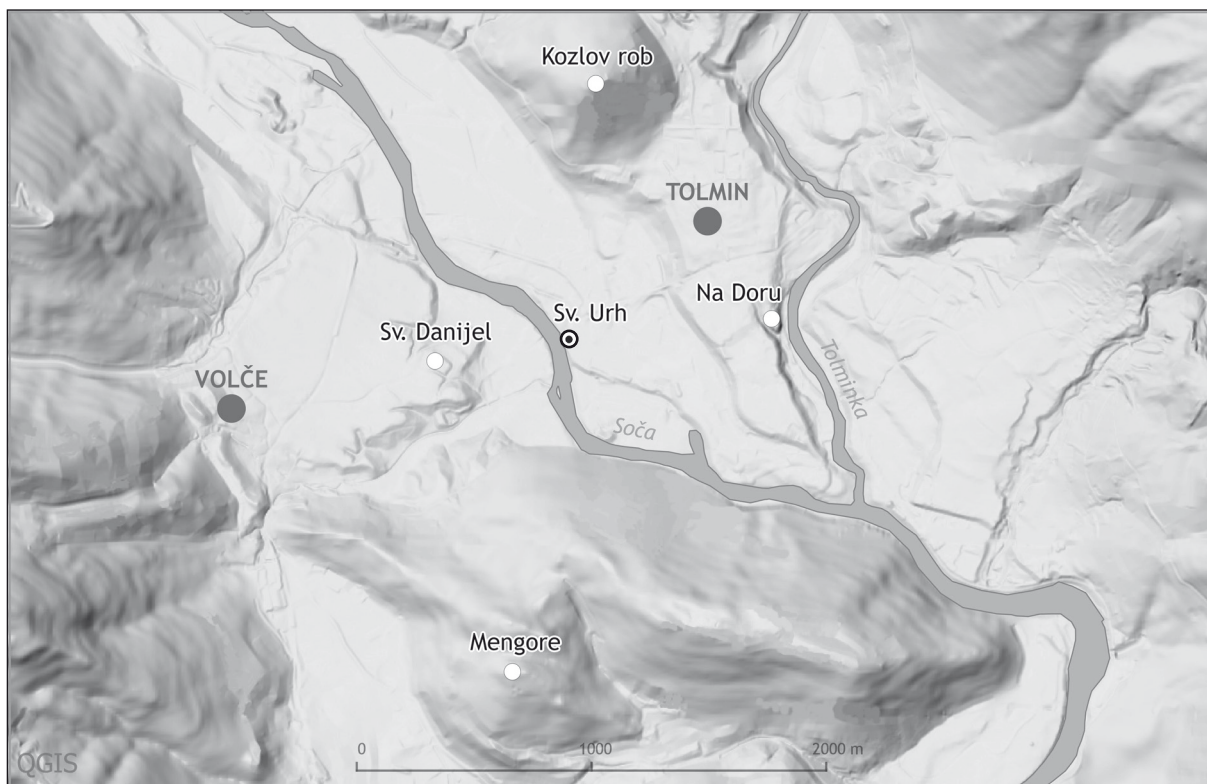
Članek obravnava arheološke najdbe, ki so jih našli pri cerkvi sv. Urha v Tolminu. Prvi sklop najdb s tega najdišča je bil objavljen leta 1990 v *Arheološkem vestniku* 41. Večina najdb, obravnavanih v tem članku, je prišla na dan leta 2011 med zemeljskimi deli pri obnovi cerkve. Starejše najdbe so bile v drugotni legi (razen enega noža pri deloma ohranjenem grobu) in izvirajo iz prekopanih grobov srednjeveškega pokopališča. Večinoma so iz 10. in 11. stoletja in imajo značilnosti ketlaške kulture oziroma sodijo k materialni kulturi, ki je bila v tem času močno razširjena v vzhodnoalpskem prostoru. Med najdbami iz Tolmina in bližnjega Breginja so zelo izrazite velike okrogle zaponke, okrašene s krščanskimi simboli in motivi (križ, Božje jagnje, lev, Danijel z levoma). Te emajlne zaponke so pogoste na vzhodnoalpskem območju, redkeje pa se pojavljajo drugod v Evropi. Primerjava med zaponkami iz porečja Soče in zaponkami iz Blejskega kota je pokazala veliko podobnosti, pa tudi razlike, ki se kažejo v raznovrstnejših oblikah blejskih zaponk. Med sočasnimi najdbami so v Tolminu pogosti tudi obsenčni obročki in noži, podobno kot na drugih najdiščih v porečju Soče in širše. Nekaj tolminskih najdb je tudi iz poznejših srednjeveških obdobij in tudi mlajših. Grobišča z najdbami ketlaške kulture so zelo pogosto ob cerkvah, sočasnih ali poznejših, kar kaže, da so pripadala prebivalcem krščanskega sveta.

Ključne besede: zgodnji srednji vek, Tolmin, porečje Soče, Blejski kot, Vzhodne Alpe, ketlaška kultura, belobrdska kultura, grobišča, krščanski simboli, okrogle okrasne zaponke, obsenčni obročki, noži, ključji

Abstract

This article discusses archaeological finds discovered by the church of Sv. Urh (St Ulrich) in Tolmin, Slovenia. The first finds from the site were published in 1990 in *Arheološki vestnik* vol. 41. Most of the finds under discussion in this article came to light in 2011 during earthmoving work in preparation for the renovation of the church; earlier finds had been discovered in a secondary context (except for a knife by a partly preserved grave) and came from disturbed graves of the medieval graveyard. They are mostly dated to the 10th and 11th centuries and display characteristics of the Köttlach culture; they are part of a material culture that was very widespread in the territory of the eastern Alps at the time. Large disc brooches decorated with Christian symbols and motifs (cross, the Lamb of God, lion, Daniel with lions) are distinctive among the finds from Tolmin and the nearby Breginj. These enamelled brooches are common in the area of the eastern Alps and more sporadic elsewhere in Europe. A comparison between the brooches from the Soča River basin and those from Bled microregion has revealed many similarities, as well as differences, in that the brooches from Bled are more varied in form. Similarly as at other sites in the Soča basin and beyond, a number of temple rings and knives of the period have been uncovered at the Tolmin site. Some of the finds are from subsequent medieval periods or later. Cemeteries with finds from the Köttlach culture are very often situated by the churches of the same or later date, which would suggest that they belonged to the inhabitants of the Christian world.

Keywords: Early Middle Ages, Tolmin, Soča River basin, Bled microregion, eastern Alps, Köttlach culture, Bijelo Brdo culture, cemeteries, Christian symbols, disc brooches, temple rings, knives, keys

Sl. 1: Tolmin – Sv. Urh, lega najdišča.
 Fig. 1: Tolmin, Sv. Urh, position of the site.
 (Karta / Map: Vida Bitenc)

V zadnjih letih so našli v Posočju več arheoloških najdb iz časa iztekajočega se zgodnjega srednjega veka. Najštevilnejše so z najdišč v Tolminu in Kanalu, posamični predmeti pa izvirajo iz Breginja, Sedla in Solkana. Srednjeveško grobišče pri cerkvi sv. Urha v Tolminu je v članku tudi podrobneje predstavljeno. Večina obravnavanih predmetov je iz 10. in zgodnjega 11. stoletja, primerjave zanje pa so znane predvsem z vzhodnoalpskega ozemlja.

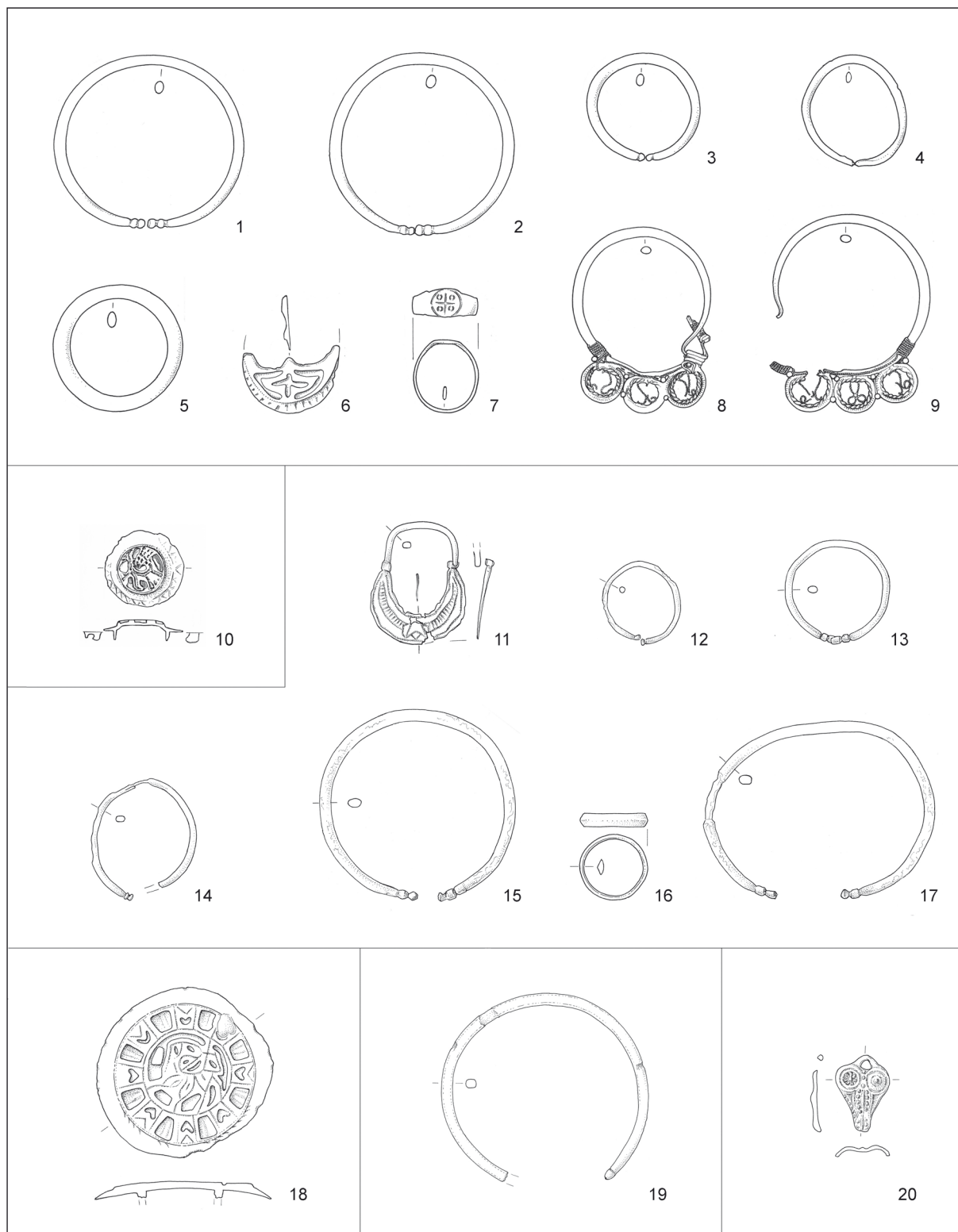
SREDNJEVEŠKO GROBIŠČE PRI SV. URHU V TOLMINU

Cerkev sv. Urha stoji na nizki terasi ob Soči pod Tolminom, nasproti cerkve sv. Danijela pri Volčah (sl. 1). Ob Sv. Urhu je mestno pokopališče, katerega začetki, kot že dolgo pričajo arheološke najdbe, segajo v zgodnji srednji vek (sl. 2: 1–9) (Knific, Žbona Trkman 1990). Predmete iz grobov, razdrtih pri mlajših pokopih, so našli tudi v zadnjem desetletju: leta 2004 bronasto okrasno zaponko (t. 1: 1), večino najdb leta 2011, ko so

potekala gradbena dela, povezana s popotresno obnovo (t. 1: 2–13, 15–24; 2), leta 2012 pa delno ohranjen obsenčni obroček (t. 1: 14).

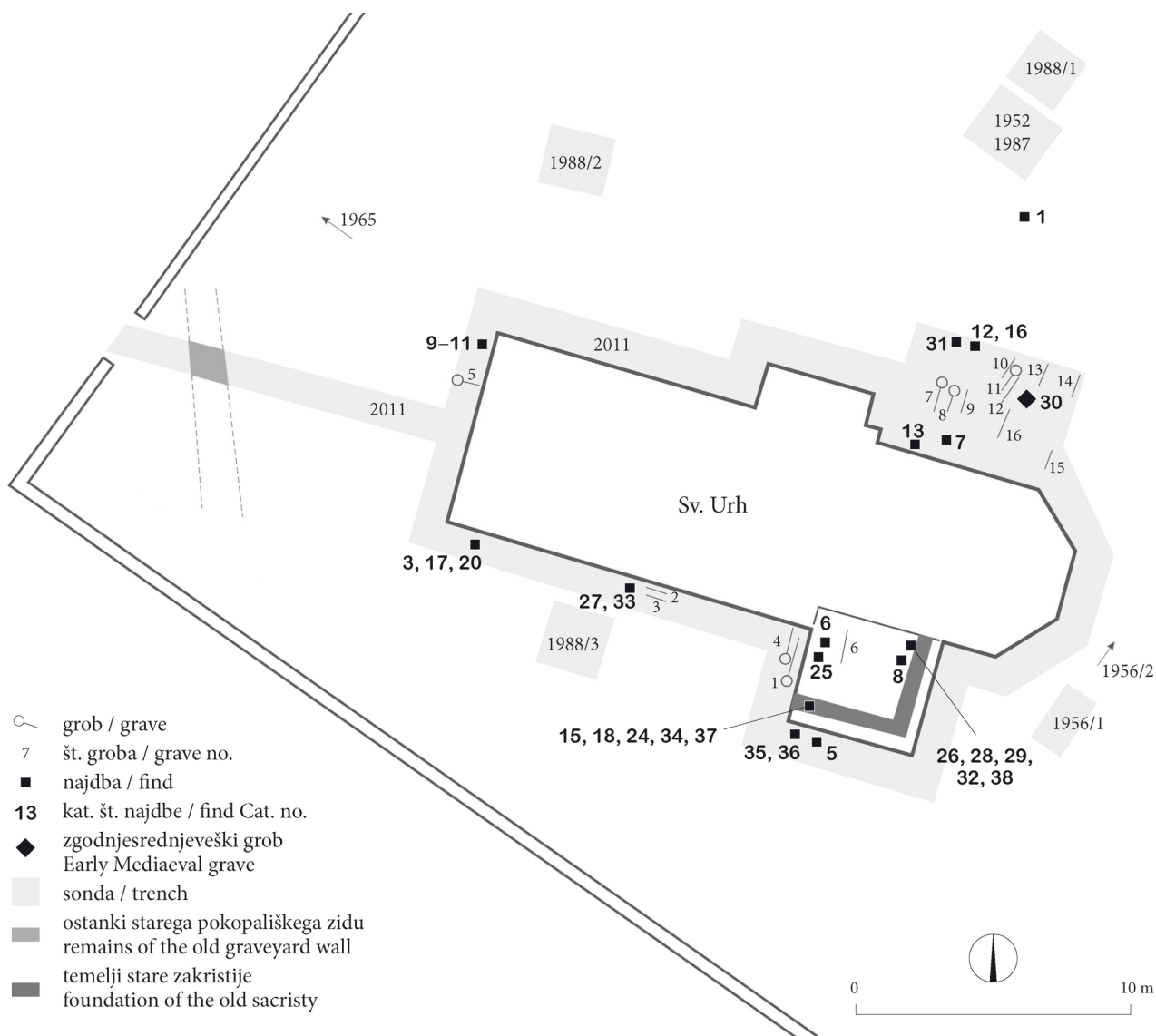
Arheološki nadzor ob zemeljskih posegih pri cerkvi, ki je zaščiten kot spomenik kulturne dediščine (EŠD 4069), je leta 2011 opravila ekipa Tolminskega muzeja (TM).¹ Posamične najdbe so našli v jarkih, ki so bili izkopani zaradi utrjevanja temeljev in odvajanja vode vzdolž cerkvenih zidov, ter v deloma odprtih tleh zakristije (sl. 3). Jarki okrog cerkve so bili široki od 1,5 do 2,0 m, le severno od prezbiterija je bil izkop za 4 m širši, ker je bila na tem mestu predvidena gradnja skupne grobnice za tolminske duhovnike, ki so jih do leta 2011 pokopavali ob vsej severni steni cerkve. Poleg posamičnih najdb

¹ S pooblastilom ZVKDS OE Nova Gorica sta odkritja na najdišču dokumentirala arheologa Teja Gerbec in Miha Mlinar, ki je delo vodil. Poročilo o opravljenem arheološkem nadzoru je bilo poslano na Ministrstvo za kulturo RS. Za kratko poročilo o raziskavah gl. Mlinar 2012, za poljudno poročilo o najdbah pri sv. Urhu pa objavo v glasilu EPICenter (Gerbec, Mlinar 2011). Gradbena dela je izvedlo podjetje Zidgrad, d. d. iz Idrije.

Sl. 2: Najdbe iz Posočja: 1–9 Tolmin – Sv. Urh (pred letom 2004); 10 Tolmin – mesto (= sl. 4: 5); 11–17 Kanal – cerkev Marijinega vnebovzetja; 18 Breginj (= sl. 4: 4); 19 Sedlo – Sv. Križ; 20 Solkan (= sl. 4: 6). 1–5,7,11–17,19,20 bron; 8,9 srebro; 6,10,18 bron in enajl. M. = 1:2.

Fig. 2: The finds from the Soča Valley: 1–9 Tolmin, Sv. Urh (before the year 2004); 10 Tolmin, the town (= Fig. 4: 5); 11–17 Kanal, Cerkev Marijinega vnebovzetja ("Church of the Assumption of Mary"); 18 Breginj (= Fig. 4: 4); 19 Sedlo, Sv. Križ; 20 Solkan (= Fig. 4: 6). 1–5,7,11–17,19,20 bronze, 8,9 silver, 6,10,18 bronze and enamel. Scale = 1:2. (Risba / Drawings: Dragica Knific Lunder [1–17], Ida Murgelj [18–20])

Sl. 3: Tolmin – Sv. Urh, mesta v letih 2004 in 2011 najdenih predmetov pri cerkvi. M. = 1:250.
 Fig. 3: Tolmin, Sv. Urh, the find-spots of the objects discovered near the church in 2004 and 2011. Scale = 1:250.
 (Risba / Drawing: Natalija Grum)

so pri arheoloških raziskavah odkrili tudi deloma prekopan grob iz zgodnjega srednjega veka in 16 grobov iz mlajših obdobij ter (zelo verjetno) temelje stare zakristije in pokopališkega zidu (sl. 3).

Katalog najdb

V zadnjem desetletju – v letih 2004, 2011 in 2012 – so pri Sv. Urhu našli naslednje predmete (mesto, kjer so bili najdeni, je za večino od njih označeno na sl. 3; kataloške številke predmetov so v besedilu članka zapisane **krepko**).

Tabla 1

1. Medeninasta² ulita okrogla zaponka z dvignjenim srednjim delom, na katerem je upodobljena štirinožna žival z nazaj obrnjeno glavo in dvignjenim repom. Podoba živali obdajajo njenemu obrisu prilagojene jamice, emajl, s katerim so bile zapolnjene, je večidel izpadel. Podrobnosti na ploski podobi živali – oči, gobec, griva, linije telesa, repa in nog – so prikazane s plitvo vrezanimi črtami. Osrednjo podoba obdaja nižje in široko obrobje, na katerem so križno

² Meritev PIXE je opravil Žiga Šmit (Fakulteta za matematiko in fiziko, Ljubljana). Sestava kovine (v odstotkih): Cu 82,1; Zn 13,7; Pb 2,09; Fe 0,84; As 0,75; Sb 0,45; Ni 0,14.

razporejeni štirje pravokotniki in štiri palmete, obdane z jamičastim emajlom. Na pravokotnikih so vrezane maske, od katerih je le ena dobro vidna, na ploski površini palmet so drobne jamice. Okrog dvignjenega medaljona teče vrezana cikcakasta črta, na stanjšanem robu obrobja pa niz vsekanih drobnih trikotnikov. Barve emajla niso različne. Na hrbtini strani je na dveh mestih vidna sled spajke³, kjer sta bila pritrjena nosilec in ležišče za iglo, ki pa se tako kot igla nista ohranila. Okoliščine najdbe: zaponka je bila leta 2004 najdena po naključju,⁴ približno 10 m severno od cerkve, tik ob grobni parceli, na kateri sta bila leta 1987 odkrita srebrna mediteranska uhana (Knific, Žbona Trkman 1990, 508). Pr. 5,4 cm; viš. 0,75 cm; teža 23,18 g. Inv. št. TM 1803 (sl. 3: 1; 4: 1).

2. Bronasta ulita okrogla zaponka z dvignjenim srednjim delom, na katerem je v krogu reliefno upodobljena štiri-nožna žival z nazaj obrnjeno glavo. Podoba živali obdaja ozko notranje obrobje z vrezano, slabo vidno cikcakasto črto. Dvignjeni srednji del obdaja širše zunanje obrobje, na katerem so križno razporejeni štirje pravokotniki in štiri polja s po tremi kapljicasto oblikovanimi jamicami, v katerih so se ohranili drobci modrega in zelenega emajla. Pravokotniki so vrezani s plitvimi črtami in v notranjosti razčlenjeni s po dvema usločenima črtama. Med jamicami sta prečno na rob zaponke vrezani po dve kratki črtici. Okrog dvignjenega dela je bil vrezan niz drobnih dvojnih polkrogov, ki je zdaj le še deloma viden. Na hrbtini strani zaponke sta nosilec in deloma ohranjeno ležišče za iglo, ki sta bila ulita skupaj z zaponko; igla se ni ohranila. Okoliščine najdbe: zaponka je bila najdena v kupu zemlje, pripeljane z južnega območja ob cerkvi. Pr. 5,45 cm; viš. 1,6 cm; teža 27,55 g. Inv. št. TM 1768 (sl. 4: 2).

3. Bronast ulit obsenčni obroček s presegajočima, stožčasto oblikovanima koncema. Viš. 5,7 cm; šir. 5,15 cm; deb. 0,4 cm; teža 12,78 g. Mesto najdbe: pri jugozahodnem vogalu cerkve. Inv. št. TM 1772 (sl. 3: 3).

4. Bronast ulit obsenčni obroček s kroglasto oblikovanimi koncema. Pr. 4,65 cm; deb. 0,45 cm; teža 13,91 g. Mesto najdbe: severno od prezbiterja – grobnica tolminskih duhovnikov (v nadaljevanju: grobnica). Inv. št. TM 1792.

5. Bronast ulit obsenčni obroček z dvojno členitvijo na koncih; zadnja členka sta stožčasto oblikovana. Pr. 5,35 cm; deb. 0,4 cm; teža 12,69 g. Mesto najdbe: ob južnem zidu zakristije. Inv. št. TM 1769 (sl. 3: 5).

6. Bronast ulit obsenčni obroček z dvojno členitvijo na koncih; zadnja členka sta stožčasto oblikovana. Pr. 4,87 cm; deb. 0,33 cm; teža 10,53 g. Mesto najdbe: zakristija. Inv. št. TM 1780 (sl. 3: 6).

7. Bronast ulit obsenčni obroček z dvojno svitkasto členitvijo na koncih. Viš. 4,6 cm; šir. 4,22 cm; deb. 0,28 cm; teža 5,57 g. Mesto najdbe: grobnica. Inv. št. TM 1793 (sl. 3: 7).

8. Bronast ulit obsenčni obroček s trojno svitkasto členitvijo na koncih. Viš. 3,8 cm; šir. 3,7 cm; deb. 0,3 cm; teža 4,85 g. Mesto najdbe: zakristija. Inv. št. TM 1779 (sl. 3: 8).

9. Bronast ulit obsenčni obroček z dvojno valjasto členitvijo na stanjšanih koncih. Pr. 3,65 cm; deb. 0,25 cm; teža 4,04 g. Mesto najdbe: pri severozahodnem vogalu cerkve. Inv. št. TM 1800 (sl. 3: 9).

10. Bronast ulit obsenčni obroček z dvojno valjasto členitvijo na koncih. Pr. 3,8 cm; deb. 0,3 cm; teža 4,22 g. Mesto najdbe: pri severozahodnem vogalu cerkve. Inv. št. TM 1801 (sl. 3: 10).

11. Bronast obsenčni obroček iz žice s stožčasto oblikovanimi koncema. Pr. 3,4 cm; deb. 0,15 cm; teža 1,22 g. Mesto najdbe: pri severozahodnem vogalu cerkve. Inv. št. TM 1799 (sl. 3: 11).

12. Bronast obsenčni obroček iz žice z dvojno valjasto členitvijo na koncih. Viš. 4,1 cm; šir. 3,85 cm; deb. 0,2 cm; teža 1,65 g. Mesto najdbe: grobnica. Inv. št. TM 1794 (sl. 3: 12).

13. Bronast obsenčni obroček iz žice z valjasto členitvijo na enem koncu, drugi konec je odlomljen. Viš. 4,06 cm; šir. 4,2 cm; deb. 0,2 cm; teža 2,36 g. Mesto najdbe: grobnica. Inv. št. TM 1796 (sl. 3: 13).

14. Polovica bronastega obsenčnega obročka iz žice z enojno valjasto členitvijo na koncu. Ob tej členitvi sta še dve enakomerno razmaknjeni prečni zarezji, kar ustvarja videz trojne členitve. Viš. 4,38 cm; deb. 0,15 cm; teža 0,99 g. Okoliščine najdbe: jugovzhodno od prezbiterja, naključna najdba leta 2012.⁵ Inv. št. TM 1802.

15. Bronast obsenčni obroček iz žice z drobno valjasto členitvijo na enem koncu, drugi je koničast. Pr. 3,32 cm; deb. 0,13 cm; teža 0,63 g. Mesto najdbe: jugozahodni kot v zakristiji. Inv. št. TM 1774 (sl. 3: 15).

16. Bronast obsenčni obroček s koničasto izpiljenima koncema. Pr. 3,9 cm; deb. 0,14 cm; teža 0,98 g. Mesto najdbe: grobnica. Inv. št. TM 1795 (sl. 3: 16).

17. Bronast obsenčni obroček iz žice; na enem koncu je kaveljček, drugi konec je koničasto stanjšan. Viš. 5,75 cm; šir. 5,25 cm; deb. 0,18 cm; teža 2,39 g. Mesto najdbe: jugozahodni vogal cerkve. Inv. št. TM 1771 (sl. 3: 17).

18. Bronast obsenčni obroček iz žice; na enem koncu je ohranjen začetek kaveljčka, drugi konec je koničasto stanjšan. Viš. 4,75 cm; šir. 5,75 cm; deb. 0,14 cm; teža 1,11 g. Mesto najdbe: jugozahodni kot v zakristiji. Inv. št. TM 1776 (sl. 3: 18).

19. Odlomek bronastega uhana z obročkom iz žice, na katerega je bila nataknjena votla bronasta jagoda. Ohranila se je le ena od polkroglastih pločevinastih polovic jagode, ki pa je močno načeta in zmečkana. Dol. 3,3 cm; deb. žice 0,2 cm; teža 1,70 g. Mesto najdbe: grobnica. Inv. št. TM 1797.

20. Bronasta pasna spona z locnom v obliki lire. Trn ni ohranjen, trakast okvir je nekoliko deformiran. Na zgornjem robu je okrašen z nizom poševnih dvojnih vrezov. Dol. 5,4 cm; viš. 6,3 cm; deb. 0,5 cm; teža 11,21 g. Mesto najdbe: jugozahodni vogal cerkve. Inv. št. TM 1773 (sl. 3: 20).

³ Meritev PIXE je opravil Ž. Šmit. Sestava (v odstotkih): 1. mesto – Cu 65,0; Sn 20,4; Zn 8,1; Pb 5,53; Fe 0,91; Ni 0,09; 2. mesto – Cu 55,6; Sn 21,9; Pb 15,6; Zn 5,04; Fe 1,89; Ni 0,09.

⁴ Okrasno zaponko je našel konec septembra 2004 Stane Rutar, delavec Komunale Tolmin. Dal jo je Jovici Rosiču z Mosta na Soči, ta jo je leta 2007 daroval Tolminskemu muzeju.

⁵ Obsenčni obroček je našla Polona Bitenc (Narodni muzej Slovenije) pri ogledu cerkve 18. marca 2012. Ležal je na travnati površini med prezbiterijem in sodobnimi grobovi, na katero so odlagali izkopano zemljo med obnovo cerkve leta 2011.

21. Bronasta okrogla pasna spona. Na obroču je ohranjena zanka železnega trna. Pr. 3,6 cm; deb. 0,5 cm; teža 16,7 g. Mesto najdbe: na južni strani cerkve. Inv. št. TM 1770.

22. Polovica okrogle jagode iz modrega stekla. Pr. 0,82 cm; deb. 0,7 cm; teža 0,39 g. Mesto najdbe: grobnica. Inv. št. TM 1961.

23. Tretjina svitkaste jagode iz modrega stekla. Dol. 0,45 cm; deb. 0,28 cm; teža 0,05 g. Mesto najdbe: grobnica. Inv. št. TM 1962.

24. Okrasna zaponka, oblikovana iz enega kosa bronaste žice, z vzmetjo v obliki trilista. Dol. 5,24 cm; viš. 1,0 cm; pr. žice 0,11 cm; teža 1,19 g. Mesto najdbe: jugozahodni kot v zakristiji. Inv. št. TM 1778 (sl. 3: 24).

Tabla 2

25. Železna pasna spona v obliki črke D. Dol. 4,27 cm; viš. 4,7 cm; deb. 0,75 cm; teža 20,05 g. Mesto najdbe: zakristija. Inv. št. TM 1784 (sl. 3: 25).

26. Železna okrogla pasna spona; trn je deloma ohranjen. Pr. 2,1 cm; deb. 0,35 cm; teža 2,42 g. Mesto najdbe: severovzhodni kot v zakristiji. Inv. št. TM 1785 (sl. 3: 26).

27. Železen jermenski zaključek s kaveljcem na ožjem in razcepom za pritrditev na širšem koncu. Na jermen je bil pritrjen z zakovico, ki se ni ohranila. Na zgornji strani je zaključek okrašen s poševnimi prečnimi vrezi. Na površini so sledovi kositrenja.⁶ Dol. 9,9 cm; šir. 1,4 cm; teža 13,11 g. Mesto najdbe: ob južnem zidu cerkve. Inv. št. TM 1789 (sl. 3: 27).

28. Železen nož s trnastim nastavkom za držaj, nekoliko upognjen. Dol. 13,25 cm; šir. 1,4 cm; deb. 0,35 cm; teža 15,12 g. Mesto najdbe: severovzhodni kot v zakristiji. Inv. št. TM 1781 (sl. 3: 28).

29. Železen nož s trnastim nastavkom za držaj, zvit, del rezila s konico manjka. Dol. 12,55 cm; šir. 1,9 cm; deb. 0,35 cm; teža 16,03 g. Mesto najdbe: severovzhodni kot v zakristiji. Inv. št. TM 1782 (sl. 3: 29).

30. Železen nož s trnastim nastavkom za držaj. Trn je delno ohranjen in obdan z ostanki lesenega držaja. Hrbet rezila se pri konici poševno zalomi. Dol. 16,5 cm; šir. 2,5 cm; deb. rezila 0,5 cm; teža 40,29 g. Mesto najdbe: grobnica, zgodnj srednjeveški grob. Inv. št. TM 1791 (sl. 3: 30).

31. Železen nož z delno ohranjenim trnastim nastavkom za držaj. Hrbet rezila se pri konici poševno zalomi. Dol. 20,7 cm; šir. 3,45 cm; deb. rezila 0,55 cm; teža 78,52 g. Mesto najdbe: grobnica. Inv. št. TM 1798 (sl. 3: 31).

32. Del rezila železnega noža. Hrbet rezila se pri konici poševno zalomi. Dol. 12,55 cm; šir. 2,6 cm; deb. 0,45 cm; teža 41,16 g. Mesto najdbe: severovzhodni kot v zakristiji. Inv. št. TM 1783 (sl. 3: 32).

33. Del rezila železnega noža. Hrbet rezila se pri konici poševno zalomi. Dol. 8,6 cm; šir. 2,0 cm; deb. 0,3 cm; teža 14,63 g. Mesto najdbe: ob južnem zidu cerkve. Inv. št. TM 1790 (sl. 3: 33).

34. Del rezila železnega noža. Hrbet je raven, konica in trnast nastavek za ročaj nista ohranjena. Dol. 8,7 cm;

šir. 1,45 cm; deb. 0,3 cm; teža 14,63 g. Mesto najdbe: jugozahodni kot v zakristiji. Inv. št. TM 1777 (sl. 3: 34).

35. Železen zaklepni nož. Hrbet rezila se pri konici poševno zalomi. Pločevinast držaj je cevasto oblikovan. Dol. 11,65 cm; šir. 2,8 cm; deb. 1,4 cm; teža 56,23 g. Mesto najdbe: pri jugozahodnem vogalu zakristije. Inv. št. TM 1788 (sl. 3: 35).

36. Del rezila železnega noža (?). Izbočen hrbet je na najbolj zakrivljenem odseku široko skovan in močno pre-sega debelino rezila. Dol. 12,9 cm; šir. 2,9 cm; deb. 0,75 cm; teža 61,93 g. Mesto najdbe: pri jugozahodnem vogalu zakristije. Inv. št. TM 1787 (sl. 3: 36).

37. Železen ključ z votlo nogo, ovalnim ploščatim ušesom in razčlenjeno pločevinasto brado. Dol. 16,2 cm; šir. ušesa 3,7 cm; viš. brade 3,2 cm; pr. stebila 1,2 cm; teža 65,90 g. Mesto najdbe: jugozahodni kot v zakristiji. Inv. št. TM 1775 (sl. 3: 37).

38. Del železnega ključa z votlo nogo in okroglim ploščatim ušesom, del stebila z brado manjka. Dol. 6,3 cm; pr. ušesa 2,2 cm; pr. stebila 0,9 cm; teža 11,58 g. Mesto najdbe: severovzhodni kot v zakristiji. Inv. št. TM 1786 (sl. 3: 38).

Slika 10

39. Ulit bronast križ.⁷ Aver: INRI, Križani, mrtvaška lobanja. Rever: M.(ATER) D.(OLOROSA) O.(RA) P.(RO NOBIS) (*Žalostna Mati Božja, prosi za nas.*), Marija na luninem kraju s sedmimi stiliziranimi meči na prsih. Viš. 3,37 cm; šir. 1,9 cm; teža 2,23 g. Mesto najdbe: grob 1, ob zahodni steni zakristije. Inv. št. TM 1963 (sl. 3: gr. 1; 10: 1).

40. Ulita bronasta svetinjica sv. Terezije Velike (Avilske) in Jezusa Kristusa. Aver: S: MATER. T(H)ERES.(IA). Rever: Jezus Kristus. Viš. 2,14 cm; šir. 1,64 cm; teža 1,73 g. Mesto najdbe: grob 1, ob zahodni steni zakristije. Inv. št. TM 1964 (sl. 3: gr. 1; 10: 2).

41. Svetinjica Brezmadežne, tolčen bron. Aver: O MA-RIE CONGUE SANS PECHE PRIEZ P.(OUR) N.(OUS) QUI AVONS RECOURS A VOUS (*O Marija, brez greha spočeta, prosi za nas, ki se zatekamo k tebi.*). Rever: Marijin monogram. Viš. 2,38 cm; šir. 1,7 cm; teža 1,0 g. Mesto najdbe: grob 1, ob zahodni steni zakristije. Inv. št. TM 1965 (sl. 3: gr. 1; 10: 3).

Opredelitev zgodnj srednjeveških predmetov

V primerjavi z najdbami, ki so jih pri Sv. Urhu našli do leta 1988 (sl. 2: 1–9) (Knific, Žbona Trkman 1990, 504–508), so tiste iz zadnjih let številnejše in bolj raznovrstne, več je predvsem bronastega nakita (*t. 1: 1–19*), novost so železni uporabni predmeti (*t. 2*). V prispevku obravnavamo tudi srednjeveške in mlajše predmete, odkrite med arheološkimi raziskavami.

⁶ Analizo XRF je opravil Zoran Milić (Narodni muzej Slovenije): na sprednji in hrbtni strani zaključka je bilo na treh mestih ugotovljeno približno 0,8 % kositra (Sn).

⁷ Križ in svetinjici (štev. 39–41) je opisal in opredelil Darko Knez (Narodni muzej Slovenije).

Sl. 4: Najdbe iz Posočja. 1–2 Tolmin – Sv. Urh (kat. št. 1 in 2); 3 Batuje – Sv. Jurij (Knific, Sagadin 1991, 92: 115); 4 Breginj (= sl. 2: 18); 5 Tolmin – mesto (= sl. 2: 10); 6 Solkan (= sl. 2: 20). M. = 1:2.

Fig. 4: The finds from the Soča Valley: 1–2 Tolmin, Sv. Urh (finds Nos. 1 and 2); 3 Batuje, Sv. Jurij (Knific, Sagadin 1991, 92: Cat. No. 115); 4 Breginj (= Fig. 2: 18); 5 Tolmin, the town (= Fig. 2: 10); 6 Solkan (= Fig. 2: 20). Scale = 1:2. (Foto / Photo: Tomaž Lauko)

Zgodnesrednjeveška kulturna slika ostaja nespremenjena, najdbe spadajo v vzhodnoalpsko ketlaško kulturo, povsem drugačna sta le že dolgo znana srebrna uhana, ki kažeta tehnološke značilnosti sredozemskih zlatarskih izdelkov (sl. 2: 8,9) (Knific, Žbona Trkman 1990, 511).

Veliki okrasni zaponki iz Tolmina

Med nakitom ketlaške kulturne pripadnosti sta zdaj tudi dve veliki okrogli zaponki, uliti in okrašeni z emajlom (sl. 4: 1,2; t. 1: 1,2). Pri obeh so jamice z emajlom in okrasni elementi na obrobju razporejeni v križ, ploska postava živali v dvignjenem osrednjem delu zaponke je dodatno izrisana s plitvo vrezanimi linijami. Vse to ustvarja zlahka prepoznaven slog, ki je še posebno čist pri zaponki s podobo štirinožne živali v medaljonu ter z reliefnimi pravokotniki in rastlinskim okrasom na obrobju, ki so jo leta 2004 našli severno od cerkve sv. Urha (sl. 4: 1; t. 1: 1).

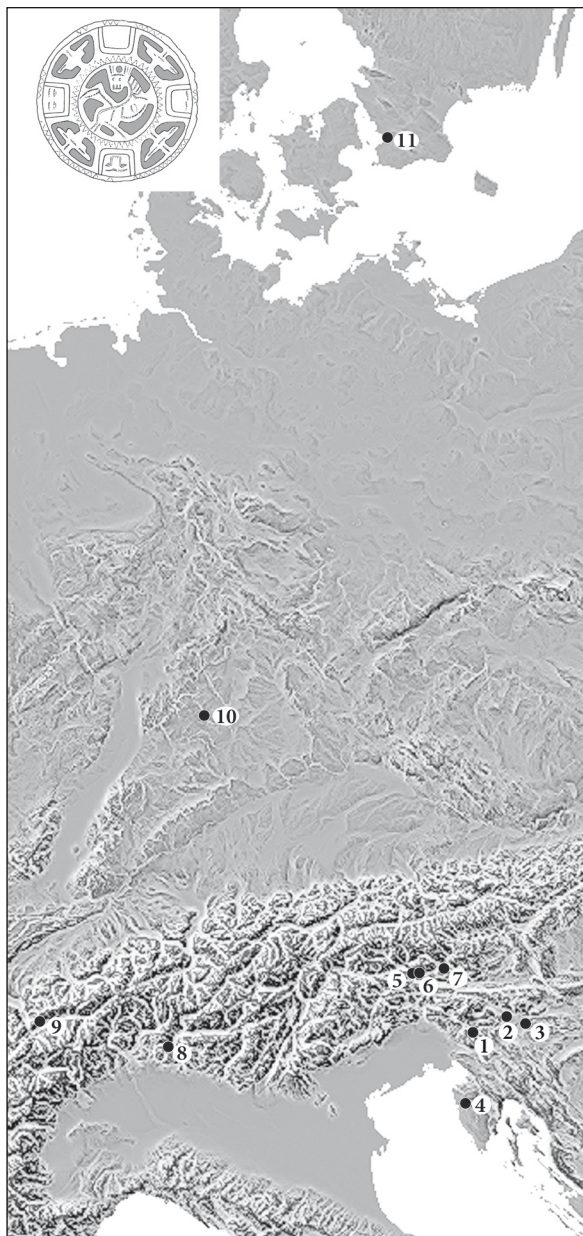
Sl. 5: Primerjavi za okroglo zaponko (kat. št. 1) pri Sv. Urhu v Tolminu: 1 Žirovnica – Sv. Martin; 2 Rodine – Sv. Klemen; M. = 1:2.

Fig. 5: The analogies for the disc brooch (Cat. No. 1) from Tolmin, Sv. Urh: 1 Žirovnica, Sv. Martin; 2 Rodine, Sv. Klemen. Scale = 1:2.

(Risbi / Drawings: D. Knific Lunder [1a], I. Murgelj [2a]. Foto / Photo: T. Lauko)

V Sloveniji ima ta zaponka dobri primerjavi med ketlaškimi najdbami iz Žirovnice na Gorenjskem (sl. 5: 1a,b) in z bližnjih Rodin (sl. 5: 2a,b). Zaponka iz Žirovnice, ki je bila pridobljena v neznanih okoliščinah na grobišču pri cerkvi sv. Martina, je zvita, globoka vdolbina je verjetno nastala zaradi udarca s koničastim orodjem (sl. 5: 1a,b). V jamicah se je deloma še ohranil rdeč in moder emajl, ki obdaja zelo razločno upodobljene pahljačaste liste na obrobju in žival z nazaj obrnjeno glavo v sredini (Korošec 1979, 141, t. 61: 8; 150: 11; Bitenc, Knific 2001, 109–110, kat. 366).⁸ Po skrbnem izrisu detajlov zaponka iz Žirovnice presega tolminsko. Nasprotno je zaponka z Rodin, nedavna najdba na grobišču pri cerkvi sv. Klemena, narejena bolj površno kot prej omenjeni, vogali pravokotnikov so močno zaobljeni, podoba štirinožne živali je prepoznavna predvsem zaradi vrezanih linij, obrisi listov so zelo shematični (sl. 5: 2a,b). V jamicah, ki

⁸ Bronasto zaponko iz Žirovnice hrani Narodni muzej Slovenije, inv. št. S 2241. Vel. 5,55 × 4,4 cm; viš. 0,45 cm.

Sl. 6: Najdišča velikih okrasnih zaponk s podobo leva (cf. seznam 1).

Fig. 6: The find-spots of the large disc brooches with a lion (cf. List 1).

(Karta / Map: I. Murgelj)

1 Tolmin; 2 Žirovnica; 3 Rodine; 4 Sipar; 5,6 Hermagor/Šmohor; 7 Spittal an der Drau; 8 Tremona; 9. Sitten/Sion; 10 Karlstadt; 11 Lund.

obdajajo žival v medaljonu in liste na obrobju, se je ohranilo le malo emajla, barve se ne da določiti.⁹

⁹ Bronasta zaponka z Rodin je ulita, okrog dvignjenega medaljona in na stanjšanim robu obrobja tečeta vrezani cikcakasti črti. Nosilec in ležišče za iglo, ki se ni ohranila, sta bila ulita skupaj s ploščico. Pr. 6,0 cm; viš. 1,13 cm;

Podobno se po kakovosti izdelave razlikujejo tudi druge okrasne zaponke te vrste, ki so jih našli na obsežnem ozemlju od severnega Jadranskega morja prek Alp do južne Skandinavije (sl. 6; seznam 1). Na boljših izdelkih so jasneje upodobljeni predvsem ključni likovni detajli. Pri rastlinskem okrasu na obrobju je na vseh zaponkah ohranjena značilna simetrična razporeditev listov, vendar je izvorni vijugav obris listov izrisan le na zaponkah iz Žirovnice (sl. 5: 1a,b), Tremone–Castella, Sittna/Siona in Lunda (seznam 1: 8,9,11), pri slabših izdelkih pa se bolj ali manj izgubi. Okras je ponavadi označen kot palmeta (Giesler 1989, 233: C 1.1, Abb. 57: a; Spiong 2000, 66), a tudi kot Drevo življenja (Eichert 2010b, 153–154).

Različno so okrašeni tudi križno razporejeni pravokotniki na obrobju zaponk. Pri dveh zaponkah, iz St. Petra pri Spittalu in Karlstadta–Hirschfelda (seznam 1: 7,10), so izpolnjeni z obraznimi maskami, pri zaponki iz Tolmina je okras v pravokotnikih sicer slabo viden, vendar v enem še lahko prepoznamo vrezane poteze obraza (sl. 4: 1; t. 1: 1). Pri drugih zaponkah so v pravokotnikih le dvojni vrezi v obliki črke V. Na splošno je prvi okras opredeljen kot maska (Spong 2000, 66), tudi kot človeška maska (Eichert 2010b, 153–154), dejstvo pa je, da se pojavlja na okroglih zaponkah ketlaške pripadnosti z najdišč v Vzhodnih Alpah kot ornamentalni izraz predvsem živalska maska (Giesler 1978, 64–66, Abb. 2).

Na zaponkah (sl. 4: 1; t. 1: 1) je različno upodobljena tudi žival v medaljonu, podobe se delijo na realistične in shematične. V prvo skupino spadata upodobitvi na zaponkah iz Tolmina (sl. 4: 1; t. 1: 1) in Žirovnice (sl. 5: 1a,b). Obe prikazujeta žival z nazaj zasukano glavo, vendar tako, da je vidna vsa sprednja stran glave s pokončnimi, na žirovniški zaponki celo koničastimi uhlji. Trup živali se konča z visoko dvignjenim in na koncu odebeljenim repom, poševne zareze na vratu pa verjetno nakazujejo grivo. Likovno enako je upodobljena žival tudi na zaponkah iz Tremone–Castella¹⁰ in Sittna/Siona (seznam 1: 8,9), le nekoliko manj izrazito pa na zaponki iz St. Petra pri Spittalu (seznam 1:

teža 38,37 g. Zaponko začasno hrani Zavod za varstvo kulturne dediščine Slovenije, Območna enota Kranj, pod terensko št. PN 023. Objavo zaponke sta nam omogočila Milan Sagadin in Judita Lux iz omenjenega zavoda, ki sta leta 2007 skupaj z Otmarjem Kovačem raziskovala to najdišče (Sagadin, Kovač, Lux 2007).

¹⁰ Na fotografiji zaponke iz Tremone–Castella (Cardani Vergani 2011, fig. 1) se vidi, da je bila glava živali upodobljena od spredaj, na objavljeni risbi (fig. 2) pa je prerisana tako, kot da bi bila upodobljena od strani.

7). Žival na zaponki iz Sittna/Siona je opredeljena kot lev (Dreier 1993, 38; Schulze-Dörrlamm 1992, 124; Cardani Vergani 2011, 337). Za drugi dve, čeprav skoraj enaki upodobitvi, je opredelitev drugačna, tako se domneva, da je na zaponki iz Tremone–Castella upodobljeno govedo (Cardani Vergani 2011, 336–337), na zaponki iz St. Petra pri Spittalu pa Božje jagnje (Eichert 2010b, 153). Glede na realistično podobo živali, ki jo ob zaponki iz Sittna/Siona kažeta tudi žirovniška in tolminska primerka, je prepričljivejša opredelitev za leva. Njegova podoba se uvršča med značilne okrasne elemente iz krščanske zakladnice, ki se pojavljajo na emajlnih zaponkah na vzhodnoalpskem območju v 10. in 11. stoletju (Giesler 1989, 235).

Na drugih zaponkah, ki so podobne tolminski, je žival v medaljonu upodobljena shematično, bolj površno, nazaj obrnjena glava je prikazana s strani, večinoma z okorno vrezanimi linijami. Precej realistično in večje je oblikovana podoba živali na zaponki iz Siparja (*seznam 1*: 4), zelo nepopolno pa na zaponki z Rodin, ki tudi na splošno kaže nižjo raven izdelave (*sl. 5*: 2a,b). Med oba skrajna primera je mogoče razvrstiti podobe živali na zaponkah iz Karlstadta–Hirschfelda in Lunda (*seznam 1*: 10,11) ter Šmohorja (Hermagor), kjer sta bila najdena dva zelo podobna si primerka (*seznam 1*: 5,6). Opredelitve živali so neodločne, v primerih Karlstadta–Hirschfelda in Lunda nihajo med levom in jagnjetom (Lenssen, Wamser 1992, 292; Schulze-Dörrlamm 1992, 144), na primerkih iz Šmohorja pa naj bi bila podoba Božjega jagnjeta (Eichert 2010a, 215; id. 2010b, 154).

Nekatere od obravnavanih zaponk (z najdišč Karlstadt–Hirschfeld, Hermagor in Sitten/Sion) so bile uvrščene v skupino inčič zaponk tipa Frauenhofen, datiranih v drugo polovico 10. in prvo polovico 11. stoletja (Spiong 2000, 66, 213, Taf. 7: 11). V to skupino so bile uvrščene z drugimi sorodnimi, a okrasno in motivno različnimi zaponkami. Od takrat se je število okrasnih zaponk, kot je tolminska (*sl. 4*: 1; *t. 1*: 1), povečalo s 5 na 11. Pri vseh se kaže izrazita okrasna in slogovna enotnost, h kateri težijo tudi tisti primerki, ki so nekoliko slabše izdelani. Široka geografska razširjenost takšnih zaponk kaže na njihovo nadregionalno priljubljenost (*sl. 6*; *seznam 1*). Med velikimi emajlnimi okrasnimi zaponkami so nedvomno izvirna inačica zaponk, ki jih po osrednjem liku lahko poimenujemo kot zaponke z levom.

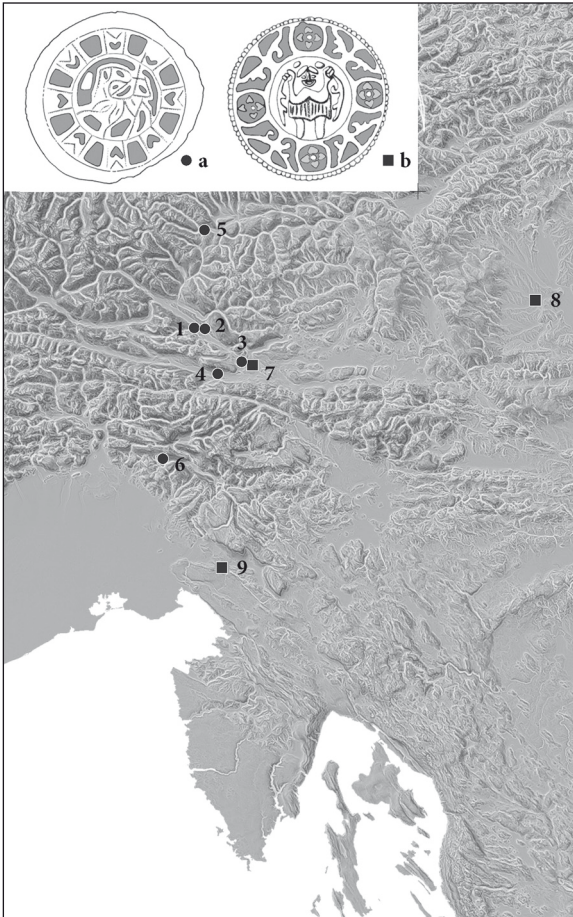
V primerjavi s prvo veliko okroglo zaponko iz Tolmina pri drugi zaponki (*sl. 4*: 2; *t. 1*: 2) na obrobju med štirimi križno razporejenimi pra-

vokotniki ni rastlinskega okrasa, ampak po tri jamice z emajlom, osrednji del ni rahlo dvignjen in raven, ampak je visoko izbočen in rahlo stopničast, v veliko manjšem medaljonu pa je žival z nazaj obrnjeno glavo upodobljena v nizkem reliefu. Dobra primerjava za zaponko je znana iz Mauerna pri Steinachu na Brenerju na severnem Tirolskem, kjer je bil pri cerkvi sv. Uršule poleg zaponke najden tudi polmesečasti uhan, okrašen z jamičastim emajlom (Stadler 2003, 769, Abb. 6, 7). Obema zaponkama je močno podobna zaponka iz Komjatic na Slovaškem (Točik 1978, 257, 270, obr. 153: 2; Furmánek, Ruttkay, Šiška 1991, 131, sl. 133; Schulze-Dörrlamm 1992, 125, kat. št. 26). Ta je po okrasu nekoliko bogatejša in ima še drugi, notranji niz jamic z emajlom na nižji stopnički okrog medaljona, skupne značilnosti vseh treh zaponk pa so enak okras na obrobju, visok in stopničast osrednji del ter plastična podoba živali v majhnem medaljonu.

Velika okrasna zaponka iz Breginja

Obravnavo zaponk iz Tolmina lahko dopolnimo z dvema sorodnima najdbama iz porečja Soče, iz Breginja in Vipave. Leta 2012 so po naključju našli veliko okrasno zaponko v Breginju, približno 200 m severozahodno od vaše cerkve sv. Nikolaja, na terasi z ledinskim imenom “V senožetah” oziroma “Senožeta” (*seznam 2a*: 6).¹¹ Bronasta ulita okrogla zaponka ima ozko obrobje in rahlo dvignjen osrednji del velikega premera (*sl. 2*: 18; 4: 4). Ker je bila s površine odstranjena patina, so vrezani okrasni elementi precej zabrisani. Kljub temu je v krogu v sredini še mogoče videti štirinožno žival z nazaj obrnjeno glavo (z leve proti desni) in križem na hrbtu. Podrobnosti na ploski podobi živali so bile prikazane s plitvo vrezanimi linijami, njen obris pa z jamičastim emajlom. Krog z živaljo obdaja kolobar z osmimi štirioglatimi jamicami za emajl in osmimi vmesnimi polji, okrašenimi z manjšimi, srčasto oblikovanimi emajlnimi jamicami in vrezi v obliki črke V nad njimi. Emajl je iz jamic

¹¹ Okrasno zaponko je našel Zdravko Mazora iz Breginja, zdaj jo hrani zasebna zbirka Mazora v Breginju (Breginj št. 81). Najditelj nam je oktobra 2013 posredoval podatke o najdišču in omogočil objavo zaponke, za kar se mu zahvaljujemo. – Zaponka je skoraj brez patine, ker jo je najditelj spral s kisom. Na hrbtni strani zaponke sta deloma ohranjena nosilec in ležišče za iglo, ki sta bila ulita skupaj z zgornjim delom; igla manjka. Pr. zaponke je 5,9 cm; viš. 0,5 cm; teža 47,13 g.

Sl. 7: Najdišča velikih okrasnih zaponk z upodobitvijo (a) Božjega jagnjeta s križem in (b) Danijela z levoma v medaljonu (cf. seznam 2).

Fig. 7: The find-spots of the large disc brooches with (a) the Lamb of God with a cross and (b) Daniel and two lions in the medallion (cf. List 2).

(Karta / Map: I. Murgelj)

1–2 Spittal an der Drau; 3,7 Villach/Beljak – Perau/Perava; 4 Oberschütt/Rogaje; 5 St. Martin im Lungau; 6 Breginj; 8 Altenmarkt; 9 Vipava.

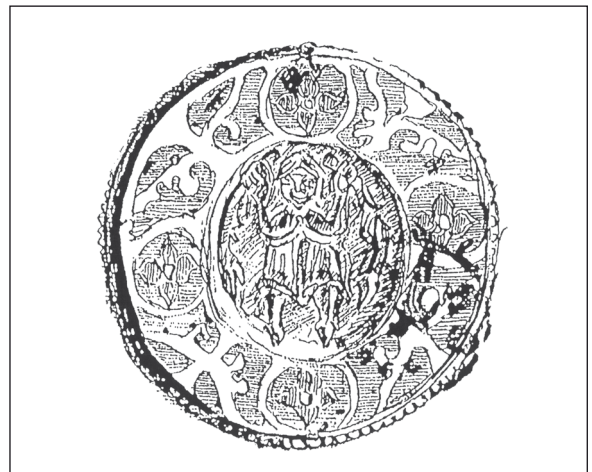
na zaponki skoraj povsem izpadel, tudi cikcakasti vrez na ozkem obrobju je komaj še zaznati.

Breginjska okrasna zaponka ima odlične primerjave na avstrijskem Koroškem (sl. 7a: 1–4; seznam 2a: 1–4), kjer so našli štiri takšne zaponke, na grobišču v St. Petru pri Spittalu kar dve. Poudarjeni sta že bili njihova skoraj popolna enakost in delavniška sorodnost, živalska podoba s križem je bila označena kot Božje jagnje, na vseh zaponkah je 16-celični kolobar ritmično razdeljen na 8 štirikotnikov in 8 vmesnih polj, glede na ohranjeni emajl je mogoče sklepati, da je bilo na zaponkah največ svetlo zelenega, manj pa rumenega in modrega (Eichert 2010b, 151–152, Abb. 1). Te značilnosti so v vseh podrobnostih vidne na

izvrstno ohranjeni zaponki, ki so jo našli leta 2012 pri cerkvi sv. Martina v istoimenskem kraju St. Martin im Lungau na Salzburškem (sl. 7a: 5; seznam 2a: 5). Skupaj z breginjsko te zaponke sestavljajo, tako kot zaponke z levom, posebno, zlahka prepoznavno skupino velikih emajlnih zaponk, inačico s podobo Božjega jagnjeta s križem.

Okrasna zaponka iz Vipave

Druga primerljiva najdba iz porečja Soče je izgubljena okrasna zaponka iz Vipave, ki je znana že od leta 1870, a je bila spregledana vse do leta 2002, ko so bili o njej objavljeni arhivski podatki, ki jih hranijo v deželnem muzeju v Gradcu (Kramer 2002, 200, Abb. 2). Pismo, v katerem F. Kenner poroča o najdbi, ter podroben opis zaponke in njena risba v muzejskih aktih (sl. 8) so omogočili, da je bila (zdaj pogrešana) zaponka iz Vipave (sl. 7b: 9; seznam 2b: 9) spoznana za analogijo znameniti zaponki s Perave v Beljaku (Perau, Villach) na Koroškem in novi najdbi iz Lipnice (Leibnitz) na avstrijskem Štajerskem (sl. 7b: 7,8; seznam 2b: 7,8). Identični okrasni zaponki s križno razdeljenim obrobjem s palmetami in cvetovi, upodobljenimi v celičnem emajlu, ter pozlačeno reliefno podobo preroka Danijela z levoma v medaljonu sta prvovrstna izdelka med velikimi emajlnimi zaponkami z vzhodnoalpskih najdišč (Kramer 2002, 200, 207; Eichert 2010b, 153). Rastlinski okras je bil verjetno oblikovan po vrhunskem zlatarskem vzorcu, kot je bila zlata okrasna zaponka iz Halberstadta, zdaj ohranjena le v kosih, na katerih je upodobljena palmeta, ki obdaja križ

Sl. 8: Risba okrasne zaponke iz Vipave v pismu iz leta 1870.
Fig. 8: The drawing of the disc brooch from Vipava in the letter from 1870.

(Po / After Kramer 2002, 200, Abb. 2)

v obliki lilije (Schulze-Dörrlamm 1989, 419–420, Abb. 5: 1). Zaponki iz Beljaka in Lipnice spadata v skupino velikih zaponk z upodobljenim križem na širokem obrobju, datiranih v drugo polovico 10. in prvo polovico 11. stoletja, po ožji opredelitvi pa sta uvrščeni med zaponke tipa Halberstadt (Spiong 2000, 66, 212, Taf. 7: 9). Skupaj z vipavsko zaponko lahko vse tri označimo po motivu v medaljonu za inačico zaponk s podobo Danijela.

Okrasni zaponki iz Batuj in mestnega območja v Tolminu

Po tehnoloških in slogovnih značilnostih se obravnavanim velikim zaponkam iz porečja Soče pridružujeta dve majhni (pr. približno 3 cm), z emajlom okrašeni okrogli zaponki iz Batuj in Tolmina. Batujsko zaponko, na kateri je upodobljeno Božje jagnje s križem, so našli na grobišču pri podrti cerkvi sv. Jurija (*sl.* 4: 3) (Svoljšak, Knific 1976, 30, t. 14: 3; 49: 4, grob 25; Knific, Sagadin 1991, 92, kat. št. 115). Kot izbrano primerjavo jo navajajo za zelo podobni zaponki z najdišč Hiltfingen–Hünibach v Švici (Schulze-Dörrlamm 1992, 133, kat. št. 14, Farbtaf. str. 117: desna spodaj) in Mainz–Löherstrae v Nemčiji (Wamers 1994, 77–79, 2, kat. št. 165). Zaponka iz Tolmina (*sl.* 2: 10) pa je naključna najdba z mestnega območja (Knavs, Mlinar 2000–2004; Knific 2009–2010, 188, sl. 3: 3). Njeni značilnosti sta z vložki emajla obdana podoba štirinožne živali z nazaj obrnjeno glavo (z desne proti levi) in ozko obrobje, okrašeno s cikcakastim vrezom. Geografsko najbližja primerjava zanj je iz St. Petra pri Spittalu na Koroškem (Eichert 2010b, 155, Abb. 3: zgornja; Eichert, Rogl 2010, 221, Taf. 52: Fnr. 1995/1).

Časovni in kulturni okvir okrasnih zaponk

Vse okrasne zaponke iz porečja Soče, tako velike (pr. okoli 5 cm) kot majhne (pr. približno 3 cm), tehnološko in slogovno spadajo med predmete iz mlajšega obdobja ketlaške kulture, katerih najdišča prevladujejo v iztekajočem se zgodnjem srednjem veku na vzhodnoalpskem območju. Sklop teh predmetov je kronološko različno opredeljen: kot *köttlaška kulturna skupina* druga polovica 9. stoletja in 10. stoletje (Korošec 1979, 91, 306, pril. 3), ozko v *časovni horizont Köttlach II*, datiran v drugo polovico 10. in prvo polovico 11. stoletja (Giesler 1980, 89–95, Abb. 3; Giesler 1997, 190–195), pri

zadnji obravnavi zgodnjerednjeveške tvarne kulture na Koroškem pa v *skupino C 3*, datirano v 10. in 11. stoletje (Eichert 2010a, 170–173, Abb. 46). Pri opredeljevanju okrasnih zaponk z emajlom se najpogosteje uporablja ozka datacija (950–1050) in označitev predmetnega sklopa s Köttlach II (npr. Giesler 1989; Schulze-Dörrlamm 1992; Wamers 1994; Spiong 2000).

Velike emajlne zaponke, ki so uvrščene po tehnoloških in slogovnih značilnostih v stopnjo Köttlach II, so pogosto našli zunaj vzhodnoalpskega območja, tudi daleč v severnih delih Evrope. Za takšno razširjenost so dober primer zaponke s podobo leva (*sl.* 6; *seznam 1*), oddaljene od “matičnega” ozemlja se pojavljajo tudi druge različice ketlaških zaponk. Slogovno se razlikujejo od nekoliko starejših emajlnih zaponk severnega oblikovnega kroga (Giesler 1978, 64–66, Abb. 2, 3; Wamser 1992, 331; Frick 1992–1993, 353–356); s to problematiko se ukvarjajo tudi novejši raziskave (Wamers 1994; 79; Spiong 2000, 174; Ettl 2001, 88). Pri razširjenosti emajlnih zaponk v Vzhodnih Alpah je mogoče videti tudi razliko med najdišči na obrobju, kjer so prišle na dan predvsem kot posamične najdbe, in najdišči v notranjosti, ob zgornji Dravi in zgornji Savi, kjer so zaponke našli večinoma v grobovih (Giesler 1980, 89, 93, Abb. 8).

Primerjava z okrasnimi zaponkami iz Blejskega kota

Ketlaške okrasne zaponke so na severnem območju pogostejše kot zaponke s severa na vzhodnoalpskem ozemlju, čeprav tudi tu ne manjka različnih tujih vplivov. O tem se lahko prepričamo, če se ozremo na nekaj značilnih zaponk, najdenih na velikih blejskih nekropolah na Brdu, Pristavi in Na sedlu (*sl.* 9) (Knific 2004, 99, 101–105, sl. 13). Dve zaponki sta odlična izdelka ketlaškega sloga, okrašena s celičnim in jamičastim emajlom: na zaponki z grobišča Na sedlu je na obrobju in medaljonu poudarjeno izrisana večkratna podoba križa (*sl.* 9: 8), na drugi, s podobo vladarja v medaljonu, je križ prikrito nakazan na obrobju z nizom jamic z modrim emajlom, ki ga štirikrat prekinjajo jamice z rumenim emajlom (*sl.* 9: 9) (Knific, Sagadin 1991, 87, 95, kat. št. 101, 121).

Starejše, uvrščene v stopnjo Köttlach I (Giesler 1980, 86, 87, Abb. 2), so okrasne zaponke z železnim jedrom, prekритim z bronasto pločevino, okrašeno z različnimi odtisnjenimi motivi: s pletenino in z rozeto na zaponkah s Pristave (*sl.*

Sl. 9: Okrasne zaponke z najdišč na Bledu: 1,2 Pristava; 3,4 Brdo; 5–9 Na Sedlu pod blejskim gradom. M. = 1:2.
Fig. 9: The decorative brooches from the Bled sites: 1,2 Pristava; 3,4 Brdo, 5–9 Na Sedlu below the Bled Castle, Scale = 1:2.

(Po / After Knific 2004, 104, sl. / Fig. 13)

9: 1,2) (Knific 2004, 99, sl. 12: 5,6; 13: 1,2) in s kentavrom lokostrelcem na zaponki z Brda (sl. 9: 3) (Bitenc, Knific 2001, 91, kat. št. 290). Podobno izdelane in okrašene zaponke so bile razširjene v drugi polovici 7. stoletja in prvem desetletju 8. stoletja ob zgornji Donavi in v Porenju, na njih so pogosto odtisnjeni krščanski, pa tudi poganski motivi (Klein-Pfeuffer 1993, 45–54).

Bakrena in pozlačena okrasna zaponka z motivom merovinškega vladarja, obrobljena z zrnatim vencem (sl. 9: 4) (Bitenc, Knific 2001, 104, kat. št. 347), spada med precej pogoste "novčne" okrasne zaponke, razširjene ob Renu in Labi ter na frizijskem ozemlju ob Severnem morju (Wamers 1994, 106–115; Abb. 72, Liste 23). Daleč na jugu je blejska okrasna zaponka osamljen tuji izdelek iz 9. stoletja. Okrasne zaponke so nosili, kot kažejo iluminirani rokopisi, v karolinškem obdobju moški in ženske – gosposka, vojaki in kmetje (Frick 1992–1993, 348–349, Abb. 13; Bergman 1999, 441–443; Krabath 2001, 119–121, Abb. 23),

v mejah frankovske države se je ta moda verjetno uveljavila tudi med blejskimi prebivalci.

Tri okrasne zaponke z grobišča Na sedlu pod blejskim gradom so vsaka zase posebnost. Na pozlačeni zaponki je globoko vtisnjen četverni prestasti preplet, ki upodablja križ (sl. 9: 5). V miniaturi je odlično ujet likovni izraz, ki se je v 8. in 9. stoletju uveljavil v južni Evropi kot pleteninasta ornamentika, zelo pogosto v klesarski tehniki na kamniti cerkveni opremi, redko s klinastim vrezom na drobnih predmetih (Sagadin 1991a, 43, kat. št. 97). Prepleteni motivi so naslikani tudi na pergamentnih straneh knjig, enak motiv kot na okrasni zaponki je upodobljen na kodeksu iz tretje tretjine 9. stoletja, ki izvira iz severovzhodne Francije, verjetno iz Saint-Amanda (Bierbrauer 1999, XI, 4 fol. 8r).

Na drugi zaponki z grobišča Na sedlu je v nizkem reliefu upodobljeno Božje jagnje (*Agnus Dei*) (sl. 9: 6) (Sagadin 1991a, 44–45, kat. št. 114). Na emajliranih zaponkah so reliefne upodobitve redke, tako je npr. prikazan Danijel z levoma v medaljonu okrasne zaponke iz Beljaka, datirane v konec 10. stoletja in zgodnje 11. stoletje (Schulze-Dörrlamm 1992, 126, kat. št. 30, Farbtaf. str. 117: leva v 3. vrsti od zgoraj).

Na majhni bronasti okrasni zaponki z nekropole Na sedlu pa sta v plitvem reliefu upodobljeni brkati svetniški figuri z vencema mučeništva v rokah (sl. 9: 7). Zaponka je bila opredeljena kot import med ketlaškimi najdbami (Valič 1964, 41, 47, t. 46). Tehnološko in slogovno je zelo blizu bronasti zaponki iz Trierja, datirani v 11. stoletje, z motivom dveh svetnikov na ladji (Schulze-Dörrlamm 1992, 136, kat. št. 25). Podobno zaponko so nedavno našli na grobišču v St. Petru pri Spitalu (Eichert 2010b, 163–164, Abb. 13: zgornja levo; Eichert, Rogl 2010, 221, Taf. 53: Fnr. 81). Vse tri zaponke so skoraj enako velike (premer blejske je manjši za 2 mm), obrobljene z zrnatima nizoma, glave svetnikov so podobno oblikovane in zasukane.

Primerjava med zaponkami iz porečja Soče in Blejskega kota je pokazala, da so primerki s prvega območja slogovno enotni in da spadajo v isto obdobje, zaponke z drugega območja pa so slogovno različne in izvirajo iz različnih obdobj. Zaponke z obeh območij, ki spadajo v slogovno in časovno skupino Köttlach II, povezuje izrazita krščanska simbolika. Zaponke te skupine spadajo med značilne (večinoma grobne) najdbe iz 10. in prve polovice 11. stoletja v Vzhodnih Alpah (v bistvu enak sklop najdb je različno označen kot ketlaška kulturna skupina, horizont Köttlach II ali koroška skupina C 3).

Obsenčni obročki v porečju Soče

Med zgodnjerednjeveškimi predmeti z območja Sv. Urha so najštevilnejši obsenčni obročki ali obsenčniki. Štiri so našli že pred letom 1988 (*sl. 2: 1–4*) (Knific, Žbona Trkman 1990, 505, 509, 511, t. 1: 1–4), šestnajst pa ob zadnji obnovi cerkve (*t. 1: 3–18*). V večini so to obsenčniki z razčlenjenima koncema, nekaj je zelo velikih, s premerom okoli 5 cm in več (*sl. 2: 1,2; t. 1: 3–6*). Veliki masivni obsenčniki so na najdiščih v porečju Soče pogosti, dva primerka iz Kanala spadata med največje znane primerke (*sl. 2: 15,17*) (Knific 2009–2010, 184, sl. 1: 5,6), kot nova najdba se jima pridružuje tudi obsenčnik, ki so ga po naključju našli pri cerkvi sv. Križa v Sedlu (*sl. 2: 19*).¹² Številni veliki obsenčniki so bili v grobovih ob sočasni cerkvi v Batujah, dva so našli tudi v Ločniku (Lucinico) (Svoljšak, Knific 1976, 68–69).

Obsenčniki z razčlenjenima koncema so ena od vodilnih oblik ketlaškega nakita (Sagadin 1987, 44–45, tip 1). Opredeljeni so v stopnjo Köttlach II (Giesler 1980, 87, Abb. 3: 9), v zadnjem času pa – v okviru najdb z grobišč na avstrijskem Koroškem – v skupino C (Eichert 2010a, 167–173, Abb. 46). Znotraj koroške skupine so takšni obsenčniki (*Kopfschmuckringe mit Knöpfchenende*, tj. tipološka skupina K) razdeljeni časovno v tri ožje skupine, C 1–3 (780–11. stoletje), glede na obliko in število "gumbov" na koncih pa na sedem tipov, od Ka do Kg (Eichert 2010a, 40–45, Abb. 10).

S koroško kronologijo se ujema tudi datacija, ki izhaja iz podatkov, pridobljenih s pomočjo novega klasifikacijskega sistema za preučevanje naglavnega nakita v Vzhodnih Alpah (Pleterski 2013). Po teh podatkih se obsenčniki z razčlenjenima koncema delijo v glavnem na dva tipa, na *naglavne obročke* (NO) z enojno odebelitvijo (tip NO 0100_0808) in na obročke z večkratno odebelitvijo na zaključkih (NO 0100_0909). Prvi so datirani v obdobje od zadnje tretjine 9. do začetka 11. stoletja, drugi so z njimi večinoma sočasni, le pojavijo se nekaj pozneje, v prvi tretjini 10. stoletja (Pleterski 2013, 320, sl. 16).

Med 20 obsenčniki iz Tolmina jih je 15 z razčlenjenima koncema, od teh 9 z dvojno ali trojno

členitvijo (*sl. 2: 1,2; t. 1: 5–10,12*), z značilno inačico zaključkov (tip Kf oziroma NO 0100_0909), ki jo novi kronologiji postavljata v 10. stoletje, na konec razvoja obsenčnikov (Eichert 2010a, 41, 43, 45, Abb. 46; Pleterski 2013, 320, sl. 16). Od drugih petih tolminskih obsenčnikov – trije so le deloma ohranjeni (*t. 1: 15,16,18*) – lahko primerjalno opredelimo primerek z neznačilnima koncema (*sl. 2: 4*) kot tip Oa1, obsenčnik s kaveljčkom na enem koncu (*t. 1: 17*) pa v tipološko skupino H, znotraj koroških skupin C 1 in C 2 datiranih med letoma 780 in 900 (Eichert 2010a, 45–51, Abb. 11,12,46).

Uhani

Srebrna uhana s filigranskim okrasom (*sl. 2: 8,9*) sta najstarejša zgodnjerednjeveška predmeta z grobišča pri Sv. Urhu, zelo verjetno sta iz 9. stoletja (Knific, Žbona Trkman 1990, 511–512); z njima so s tega najdišča sočasni le zadnja od zgoraj omenjenih obsenčnikov (*sl. 2: 4; t. 1: 17*) in bronast prstan (*sl. 2: 7*) (ib., 511, t. 2: 4). Polmesečasti uhan, okrašen z jamičastim emajlom, je mlajši, datiran je v 10. stoletje in zgodnje 11. stoletje (*sl. 2: 6*) (ib., 511, sl. 3; t. 2: 3). Iz tega obdobja je tudi delno ohranjen uhan s kovinsko jagodo (*t. 1: 19*), morda ostanek uhana s tremi kovinskimi jagodami na loku, kot je bil (zdaj le še delno ohranjeni) srebrni primerek iz Batuj (Svoljšak, Knific 1976, 32–33, 69, t. 19: 5). Uhani s tremi jagodami na loku so uvrščeni med nakit stopnje Köttlach II (Giesler 1980, 87, Abb. 3: 11).

Noži

Med železnimi predmeti je največ nožev: od devetih imajo štirje značilen, proti konici poševno zalomljen hrbet rezila (*t. 2: 30–33*).¹³ Enega od njih (*t. 2: 30*) so našli v zgodnjerednjeveškem grobu, približno 3 m severno od prezbiterija (*sl. 3*). Grobna jama je bila vkopana v prod, ob pokopu je bilo truplo položeno na izravnano podlago. Okostje je ležalo od zahoda (glava) proti vzhodu (noge), kosti so bile močno preperete in po videzu drugačne od kosti v novoveških grobovih. Okostje so na štirih

¹² Bronast obsenčni obroček je našel Slavko Lipušček, delavec Komunale Tolmin, v začetku leta 2012 pri prekopu grobne jame na zahodnem delu pokopališča, nekaj metrov zahodno od cerkvene lope. Najdba je 18. julija 2012 podaril Tolminskemu muzeju (inv. št. TM 1873). Obsenčnik ni ohranjen v celoti, na enem koncu ima enojno členitev, drugi konec je odlomljen. Pr. 6,9 cm; deb. 3,5 cm; teža 12,36 g.

¹³ Pri cerkvi sv. Urha je nož te vrste našla tudi Justina Leban iz Tolmina, in sicer na kupu zemlje, izkopane med gradbenimi deli leta 2011. Leta 2014 je nož podarila Tolminskemu muzeju, ki ga hrani pod inv. št. TM 1966. Ker je bila redakcija našega članka v tem času že zaključena, nož, dolg 17 cm, na tem mestu le omenjamo.

straneh poškodovali pri izkopu novoveških grobnih jam, od 10 do 25 cm globljih in izkopanih v smeri sever–jug. Dolžina neprekanega dela okostja je bila približno 0,80 m. Ohranile so se kosti medenice in trupa do vratnih vretenc, k okostju so verjetno spadali tudi nekoliko oddaljeni kosi lobanje, zdrobljene pri vkopu dveh novoveških grobov (gr. 13 in 16). Grob je bil delno poškodovan tudi na južni strani, manjkale so kosti desne roke. Na tej strani je bil 12 cm od kosti trupa najden železen nož (*t. 2: 30*). Okostje je bilo poškodovano tudi na drugi strani, kjer je tik ob trupu ležal zob drobnice, morda grobni pridelek, lahko pa bi prišel v grob tudi z zasipno zemljo.

Na grobiščih s ketlaško kulturo so noži pogoste najdbe, v porečju Soče so jih našli v Batujah v 12 grobovih, od teh je bilo šest nožev s poševno zalomljenim rezilom (Svoljšak, Knific 1976, 65, t. 14: 2; 15: 1; 16: 2; 21: 5; 23: 7; 27: 2). Navadnima tolminskima nožema s trnastim nasadilom (*t. 2: 28,29*) sta podobna dva primerka iz Batuj (ib., t. 22: 1; 27: 1).

Poševno zalomljeni hrbet rezila ima tudi zaklepni nož (*t. 2: 35*). Primerjave zanj nismo našli, je pa podoben pipcem, tradicionalnim žepnim nožem z lesenim ročajem, pa tudi zgodnjersrednjeveškim železnim britvam z najdišč Gradišče nad Bašljem in Kote 268 nad Iško vasjo,¹⁴ velika britev z Malega gradu v Kamniku pa je verjetno visokosrednjeveška (Štular 2009, 77). Od obeh britev s prirezano konico se tolminski pregibni nož razlikuje po tem, da njegov ročaj ni ploščat, ampak cevast.

Ključci

Pri Sv. Urhu smo našli tudi dva ključa: večji je cel (*t. 2: 37*), od manjšega je ohranjena le zgornja polovica (*t. 2: 38*). Spadata med ključce z votlo nogo, med standardne, v zgodnjem in visokem srednjem veku zelo razširjene izdelke, znane tudi z drugih najdišč v Sloveniji (Štular 2009, 81–85; Ogrin 2010, 19). Najstarejši primerek so našli na Brdu pri Bledu, na območju prekopanega zgodnjersrednjeveškega grobišča (Müllner 1894, 32, Taf. 3: 21). Ta raztresena najdba je nakazovala, da bodo takšne ključce našli tudi na drugih grobiščih ketlaške kulturne pripadnosti. V Pordenonu so ključ z votlo nogo našli v grobu (št. 23) skupaj s parom polmesečastih emajlnih uhanov, drugega (verjetno tudi

z votlo nogo, ne da bi bilo to izrecno omenjeno) pa v grobu (št. 24), skupaj z dvoramno okrasno zaponko in obsenčnikom z enojno členitvijo na koncih (Mader 1993, 247–248, 255, Grab/tomba 23: 2; 24: 1). Tolminski ključ ima razčlenjeno brado, kar je tehnična novost, ki se je uveljavila morda že v drugi polovici 10. stoletja, zagotovo pa v 11. stoletju (Štular 2009, 82; Marti, Meyer, Obrecht 2013, 261–266), dovolj zgodaj torej, da bi bil lahko tudi ta ključ najdba iz zgodnjersrednjeveškega groba.

Visoko- in poznosrednjeveški predmeti

Nekateri od obravnavanih predmetov, morda zaklepni nož (*t. 2: 35*) in ključ z votlo nogo, so lahko tudi iz visokega ali poznega srednjega veka. Iz tega časa ali pa še mlajši je nož (?) neznane oblike, od katerega je ostal le srednji del rezila s širokim, razkovanim hrbtom (*t. 2: 36*), kot da bi tolkli po njem, ko so, recimo, kalali skodle.

Tudi časovni okvir za stekleni jagodi (*t. 1: 22,23*) je zelo širok, po obliki in barvi sta lahko srednjeveški ali novodobni.

Bronaste okrogle pasne spona, kot je tolminski primerek z ostankom železnega trna (*t. 1: 21*), so bile v Evropi razširjene od druge polovice 12. do 15. stoletja, bronaste pasne spona v obliki lire, kot je tolminska (*t. 1: 20*), so bile v uporabi v istem času, le pojavijo se nekaj pozneje, v 13. stoletju (Krabath 2001, 134, 140). Podobno lahko rečemo za bronaste obročke, kakršen je že dolgo znani tolminski kos (*sl. 2: 5*) (Knific, Žbona Trkman 1990; 511, t. 1: 5).

Locen pasne spona v obliki lire (*t. 1: 20*) je enako oblikovan in okrašen kot pri pasni sponi, najdeni na območju srednjeveškega grobišča na Cirkevci pri Središču ob Dravi (Knific, Tomanič Jevremov 2005, 168). Središka spona je v celoti ohranjena in ima dolg, okrašen in pozlačen pravokotni okov s petimi zakovicami za pritrnitev na pas (Kovačič 1910, t. 10: desna; Marušič 1987b, 345, t. 7: 1). Takšne pasne spona – v Sloveniji sta bili najdeni še dve, na Starem gradu nad Podbočjem in v cerkvi sv. Martina v Žirovnici¹⁵ – so datirane v 14. in 15. stoletje, z možnostjo, da se pojavijo že v 13. stoletju (Guštin, Cunja, Predovnik 1993, 63–64).

Železna pasna spona z locnom v obliki črke D (*t. 2: 25*) spada med zelo pogoste kose, ki so jih uporabljali največ pri moški noši in za spenjanje

¹⁴ Britvi z Gradišča nad Bašljem in Kote 268 hrani Narodni muzej Slovenije (inv. št. S 4103 in S 5690).

¹⁵ Informacijo o najdbi nam je posredoval Drago Svobljak, vodja arheoloških izkopavanj v Žirovnici leta 2009.

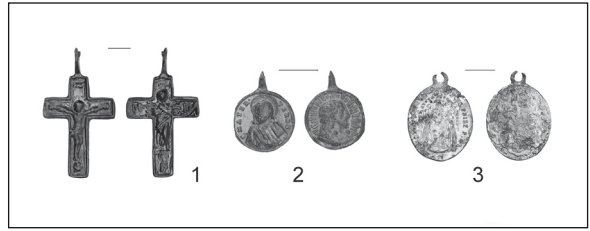
jermenja pri konjeniški opravi že v 11. in 12. stoletju, predvsem pa od sredine 13. stoletja (Štular 2009, 103).

Del noše sta tudi mala okrogla železna spona (*t.* 2: 26) in jermenski jeziček s kavljastim zaključkom (*t.* 2: 27). Analiza XRF je pokazala, da je bila površina jezička, za katerega ne poznamo primerjav, pokositrena. V zgodnjem srednjem veku so s kositrom prekrivali železne dele konjske oprave in ostroge (za kose z Gradišča nad Bašljem cf. Karo, Knific, Milić 2001), v poznem srednjem veku pa takšna zaščita železnih predmetov postane nekaj povsem običajnega, kar dokazujejo številne najdbe iz Ljubljance (Nabergoj 2009; Veršnik 2009).

Novoveški predmeti

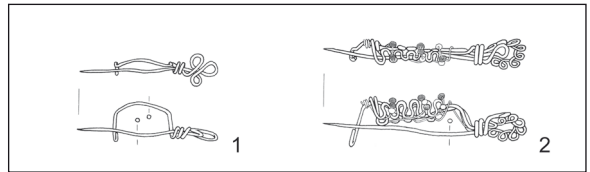
Najmlajše najdbe z območja pri Sv. Urhu so žičnata zaponka (*t.* 1: 24) ter križ (kat. št. 39; *sl.* 10: 1) in svetinjici (kat. št. 40, 41; *sl.* 10: 2, 3). Zaponka je iz premetane plasti v zakristiji, križ in svetinjici pa so bili najdeni v skeletnem grobu, ki je bil vkopan tik ob zahodnem zidu zakristije (*sl.* 3: grob 1). Podobno žičnato zaponko, le da ima spiralasto vzmet, so našli na Mostu na Soči med izkopavanjem prazgodovinskih grobov v letih 1886–1887; v Naravoslovnem muzeju na Dunaju jo hranijo med raztresenimi najdbami, zbranimi med grobovi, v objavi je bila opredeljena kot poznoantična (Teržan, Lo Schiavo, Trampuž-Orel 1985, 387, t. 269: 35). Tri podobne žičnate zaponke so znane tudi z območja zgodnjekrščanskega središča v Emoni; so manjše od tolminske, ena je iz srebrne žice in okrašena z obeski, preprostejša ima trilistno vzmet (Plesničar-Gec 1983, 119–120, 126; t. 29: 12, 16; 40: 4), njihova datacija je ostala (podobno kot za številne bucike, filigranski našitek in križec sv. Sebastjana) zaradi pomanjkanja primerjav nedoločena (Sivec 1983, 61–62). Jasna pa je datacija žičnate zaponke z Vranja pri Sevnici (*sl.* 11: 3), ki je bila najdena v enem od novoveških grobov pri cerkvi sv. Štefana (Knific 1974, sl. 106).¹⁶ Na tem vaškem pokopališču so izkopali v štirih grobovih tudi ostanke molkov s svetinjicami iz 17. in 18. stoletja, ko so pokopavanje pri podružnični cerkvi opustili (Knific

¹⁶ Pri arheološkem sondiranju leta 1972 smo odkrili 16 grobov in ostanke pokopališkega zidu okrog cerkve. Zaponka je ležala na grodnici okostja v grobu št. 16. Vel. zaponke 3,65 × 1,13 cm; deb. žice 0,1 cm. Hrani jo Narodni muzej Slovenije v Ljubljani, inv. št. G 13444.

Sl. 10: Tolmin – Sv. Urh. Leta 2011 najdeni predmeti: 1 (kat. št. 39); 2 (40); 3 (41). Vse bron. M. = 1:2.

Fig. 10: Tolmin, Sv. Urh. The finds from 2011: 1 (Cat. No. 39); 2 (40); 3 (41). All bronze. Scale = 1:2. (Foto / Photo: T. Lauko)

Sl. 11: Primerjavi za žičnato zaponko (kat. št. 24) pri Sv. Urhu v Tolminu: 1 Vranje pri Sevnici – Sv. Štefan; 2 Ljubična nad Zbelovsko Goro. M. = 1:2.

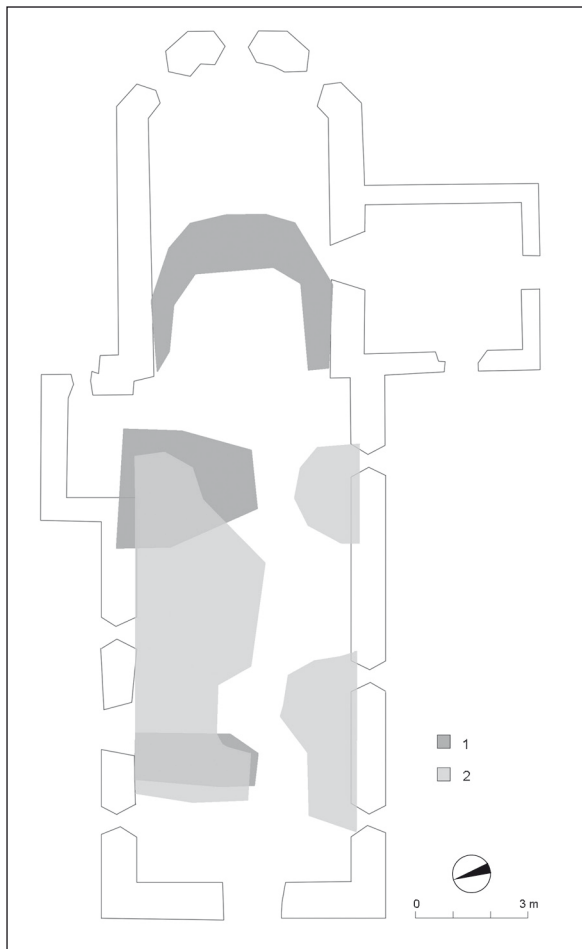
Fig. 11: The analogies for the wire brooch (Cat. No. 24) from Tolmin, Sv. Urh: 1 Vranje near Sevnica, Sv. Štefan; 2 Ljubična above Zbelovska Gora. Scale = 1:2. (Risbe / Drawings: D. Knific Lunder [1], I. Murgelj [2].

1975). Po vranjski najdbi lahko sklepamo, da so bile takšne žičnate zaponke – tudi z drobnimi steklenimi jagodami okrašen primerek z Ljubične nad Zbelovsko Goro (*sl.* 11: 4)¹⁷ – modni dodatek k oblačilom v prvih stoletjih novega veka.

Križ in svetinjici iz groba pri sv. Urhu, kjer je še danes tolminsko pokopališče, so različne starosti.¹⁸ Križ (kat. št. 39; *sl.* 10: 1) je bil narejen ob koncu 17. stoletja (Knez 2010, 112, kat. št. 67), podobno, na koncu 17. ali v začetku 18. stoletja, svetinjica sv. Terezije (Avilske) in Jezusa Kristusa (kat. št. 40; *sl.* 10: 2; o življenju svetnice cf. Oražem 1973). Najmlajša, po kateri lahko postavimo pokop v 19. stoletje, je svetinjica Brezmadežne (kat. št. 41; *sl.* 11: 3) (za različice cf. Knez 2001, 137, 165, 169–176).

¹⁷ Zaponka je bila najdena z iskalnikom kovin, hrani jo zasebnik. Podatki o zaponki so vpisani v Narodnem muzeju Slovenije pod št. ZN 371/2. V osnovi je narejena enako kot tolminska zaponka, le da ima spiralasto vzmet in dodan okras iz dveh valovito zvitih žic, ki obdajata lok, vse pa prepleta tanka žička, na kateri so nanizane steklene jagodice (5 modrih, 4 bele in 1 zelena). Vel. zaponke 5,3 × 1,65 cm; deb. žice 0,1 cm.

¹⁸ Glej opombo št. 7.

Sl. 12: Tolmin – Sv. Urh. Interpretacija rezultatov georadarskih raziskav v notranjosti cerkve (glej op. 19). 1 – zidne strukture; 2 – hodne površine pod tlakom. M. = 1:200.

Fig. 12: Tolmin, Sv. Urh, the interpretation of the results of geophysical prospectings of the church's interior (see note 19): 1 – wall structures and 2 – walking surfaces under the floor. Scale = 1:200.

NAJDIŠČA S KETLAŠKO KULTURO V POREČJU SOČE

Cerkev sv. Urha stoji sredi Tolminske kotline, na robu najnižje terase, na samem rtu polkrožnega pomola tik nad prodnato strugo Soče (sl. 1). Reka je tu široka in jo je bilo pod Tolminom mogoče prečkati na poti k Sv. Danijelu pri Volčah. Nekdanji župnijski cerkvi si stojita nasproti, obdani s pokopališčema, obe precej proč od domačega naselja (Knific, Žbona Trkman 1990, 513). Z župnijo Volče je povezana prva pisna sled – iz leta 1015 – o cerkveni organizaciji v zgornjem Posočju, Tolmin pa se prvič omenja med letoma 1063 in 1065 kot kraj *Tuimine*, kjer je oglejski patriarh Rabenger sklenil pogodbo z brixenskim škofom Altvinom o

Sl. 13: Tolmin – Sv. Urh. Močno poškodovana cerkev med prvo svetovno vojno.

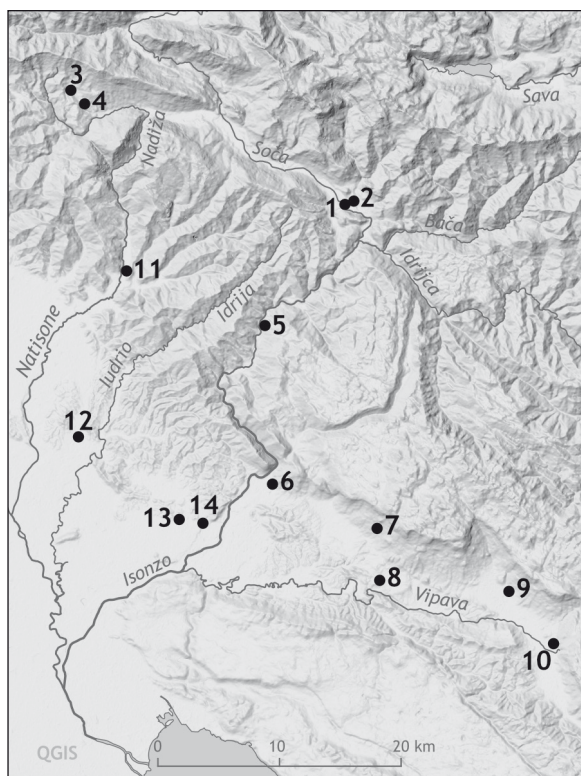
Fig. 13: Tolmin, Sv. Urh, the heavily damaged church during World War I.

(Po / After Moschetti 1928–1931, 130, sl. / Fig. 460)

lastniških cerkvah na oglejskem območju (Höfler 2013, 41, 149, 151).

Kdaj je bila pozidana cerkev sv. Urha, ni znano, njena osnova je romanska, georadarske raziskave tal, opravljene v notranjščini, so pokazale, da je današnja stavba imela vsaj eno predhodnico. Njene ostanke z značilnim polkrožnim apsidalnim zaključkom so meritve zaznale v dolžini 14,3 m (sl. 12; Gaberšček 2005, 73).¹⁹ Prvotni zavetnik cerkve je bil sv. Martin, o čemer priča zapis iz leta 1278, da je oglejski patriarh v njej namestil vikarja; temu svetniku je bila cerkev posvečena še leta 1322, ko se v njeni bližini omenja nedokončan zidani most prek Soče. Novega zavetnika sv. Urha (Ulrika) prvič

¹⁹ Georadarske raziskave je leta 2000 opravilo podjetje Techo Futur Service iz Modene (Gaberšček 2005, 73, op. 1). Poročilo o raziskavi: G. Gazzano, *Indagini GPR, con metodologia "time slice" all'interno della chiesa di San Urh a Tolmin finalizzate all'individuazione di strutture sepolte* (Modena, 3. decembra 2000). Poročilo hrani Restavratorski center Republike Slovenije.

Sl. 14: Najdišča ketlaške kulturne pripadnosti v porečju Soče (cf. seznam 3).

Fig. 14: The Kottlach culture related sites in the Soča basin (see List 3).

(Karta / Map: V. Bitenc)

1 Tolmin – Sv. Urh; 2 Tolmin – mesto; 3 Breginj; 4 Sedlo – Sv. Križ; 5 Kanal – cerkev Marijinega vnebovzetja; 6 Solkan – Žabji Kraj; 7 Vitovlje – Sv. Peter; 8 Batuje; 9 Ajdovščina – Šturje, Sv. Jurij; 10 Vipava; 11 S. Pietro al Natisone/Špeter Slovenov – Sv. Kvirin/S. Quirino; 12 Corno di Rosazzo/Koren; 13. Mossa/Moš; 14 Lucinico/Ločnik.

srečamo v pisnih virih leta 1438, okoli leta 1470 pa so ga upodobili na temenskem sklepniku nad velikim oltarjem. Pri cerkvi je bil sedež župnije do leta 1667, ko so ga prenesli k Marijini cerkvi v mestu (Höfler 2001, 77–79; id. 2013, 149–151).

Cerkev sv. Urha je bila večkrat prezidana in med prvo svetovno vojno močno poškodovana (sl. 13), a je bila strokovno obnovljena (Gaberšček 2005, 73–77). Z arheološkimi izkopavanji leta 2012 smo ugotovili, da je bilo pri tej cerkvi skoraj povsem razdrto zgodnesrednjeveško grobišče. To se je zgodilo zaradi različnih gradbenih del, povezanih s cerkveno stavbo, in dolgotrajnega pokopavanja okrog nje. Vendar smo na podlagi raztresenih ostankov vseeno lahko zanesljivo opredelili najstarejše grobišče v pozno obdobje ketlaške kulture (Köttlach II, koroška skupina C 3).

V porečju Soče je bilo odkritih več najdišč (seznam 3; sl. 14), ki jih s tolminskim povezujejo podobne najdbe. Nekatera so znana le po posamičnih najdbah, brez podrobnejših podatkov, denimo mestni park v Tolminu, travnik pri Breginju, ali zgolj po arhivskem zapisu, na primer Vipava (sl. 14: 2,3,10). V glavnem pa gre za najdbe iz grobov, ki so prišle na dan naključno, na primer v Sedlu, v Kanalu, na Vitovljah, v Špetru Slovenov (S. Pietro al Natisone), Korenu (Corno di Rosazzo) in Ločniku (Lucinico) (sl. 14: 4,5,7,11,12,14), ali pa so bile odkrite pri arheoloških izkopavanjih, na primer v Batujah, Šturjah v Ajdovščini in Mošu (Mossa) (sl. 14: 8,9,13). Najdbe iz porečja Soče so slogovno zelo enotne in, razen dveh izrazitih izjem, spadajo v velik sklop najdb pozne ketlaške kulture, razširjene v 10. in prvi polovici 11. stoletja na vzhodnoalpskem območju.

Drobec iz belobrdске kulture v Solkanu

Poleg para srebrnih uhanov iz Tolmina, značilnih sredozemskih zlatarskih izdelkov (sl. 2: 8,9), je druga posebnost med najdbami iz porečja Soče bronast obesek iz Solkana (sl. 2: 20; 4: 6), ki izvira z območja belobrdске kulture. Spomladi 2011 ga je po naključju našel domačin in o najdbi tudi poročal v lokalnem časopisu (Zavrtanik 2012).²⁰ Obesek, natančneje spodnji del dvodelnega obeska, je ležal 0,70 m globoko, na robu gradbene jame, izkopane za novo upravno stavbo Goriškega muzeja v Žabjem kraju. Je ulit, srčaste oblike, reliefno okrašen z lažno granulacijo in na vrhu preluknjan. Skozi luknjico je bil nekdanj obešen na zgornji, okrogli del obeska.

Na najdiščih belobrdске kulture v Karpatski kotlini in njenem obrobju so takšni dvodelni obeski, ki v uliti izvedbi nadaljujejo staromadžarsko oblikovno izročilo, precej pogosti (Giesler 1981, 90–91, 162–163; Liste 3; Taf. 50: 1; 53: 9b). Najdeni so bili tudi na ozemlju slovenske Štajerske, na grobiščih Cirkevca pri Središču ob Dravi in na ptujskem gradu, na jugozahodnem mejnem območju belobrdске kulture (Knific, Tomanič Jevremov 2005, 164–167; sl. 4: 16,18; 5: 13). Na ptujskem gradu so izkopali v dveh grobovih (št. 181 in 208) več različnih obeskov (v prvem 11, v

²⁰ Obesek je 14. maja 2011 našel Jernej Zavrtanik iz Solkana, ki najdbo tudi hrani. Podatki o najdbi so vpisani v Narodnem muzeju Slovenije pod št. ZN 372. Viš. obeska 2,5 cm; šir. 1,83 cm; deb. 0,4 cm; teža 2,05 g.

drugem 19), ki so bili nekdanj verjetno nanizani skupaj s steklenimi jagodami v ogrlici (Korošec 1999, 20–21, 63; t. 18: 1; 23: 11). Obeski iz groba 181 imajo enako likovno zasnovo kot solkanski primerek, a je njihov okras gladek in ne posnema granulacije.

Posamezne predmete belobrdске kulture so našli tudi zahodneje v Sloveniji, na nekaterih nekropolah s ketlaško kulturo na Gorenjskem, na primer pri farni cerkvi in nekdanji šmartinski cerkvi v Kranju, na Pristavi pri Bledu, v Mengšu in pri Šempetru v Ljubljani (Knific, Tomanič Jevremov 2005, 167, sl. 4: 2–8). Med temi najdbami je tudi ogrlica iz groba pri farni cerkvi v Kranju, ki jo je sestavljalo 13 dvodelnih obeskov, med katerimi imajo štirje enak spodnji del, kot je solkanski (Valič 1978, Y 208: 1; grob 65/1972; ptujsko in kranjsko analogijo navaja tudi Zavrtnik [2012]). Izjemoma se belobrdski predmeti pojavljajo na furlanskem ozemlju v Italiji, tako v Pordenonu zahodno od Tilmonta. Na tem grobišču, kjer sicer prevladujejo ketlaške najdbe, so v grobu 31 našli tudi belobrdska dvodelna obeska (Mader 1993, 251, Grab/tomba 31: 6,7), za katera menimo, da sta za zdaj najbolj zahodna primerka. Uliti dvodelni obeski, tip 9b po Gieslerju, so uvrščeni v zgodnjo stopnjo Bjelo Brdo I, datirano v glavnem v zadnjo tretjino 10. in prvo tretjino 11. stoletja (Giesler 1981, 136–137, 151; Taf. 53: 9b).

Krščanski svet

To je čas, ki se ujema z datacijo večinskih najdb pozne ketlaške kulture v porečju Soče. Najdbe zaznamuje likovna govorica okrasnih zaponk, na katerih je upodobljena izrazita krščanska simbolika. Sporočala je vero nosilcev zaponk in njihovo pripadnost krščanski skupnosti. To je nesporno v primeru grobišča v Batujah (sl. 2: 8), kjer so umrle pokopavali pri cerkvi, opremljeni s kamnitim pohištvo (Svoljšak, Knific 1976, 26–52, 60–77; Knific 2002, 20–23). Tudi več drugih grobišč je pri cerkvah (Sedlo, Kanal, Vitovlje, Šturje), ki pa so lahko bile postavljene veliko pozneje. Ne glede na to njihov obstoj na kraju starih grobišč priča o trdoživem izočilu in krščanski navezanosti na kraj pokopavanja.

Ta pojav ni značilen le za najdišča v porečju Soče, ampak za celotno območje Vzhodnih Alp, kjer so pri cerkvah odkrili veliko grobišč z najdbami ketlaške kulture (seznam 4; sl. 15). Najdišča se izredno zgostijo na Koroškem in Gorenjskem, v

kotlinah ob zgornjih Dravi in Savi. S preučevanjem zgodnje cerkvene organizacije na Koroškem, ki temelji na zgodovinskih virih, arhitekturnih ostankih in arheoloških najdiščih, je že bila izčrpno dopolnjena slika o zgodnesrednjeveških naselitvenih strukturah v Karantaniji (Eichert 2012), podobne korake na Slovenskem pa omogoča študija o prvih cerkvah in župnijah, ki arheološke raziskave usmerja k novim, še neodkritim, a ključnim najdiščem (Höfler 2013).

SEZNAMI

Seznam 1 (sl. 6)

Velike okrogle emajlne okrasne zaponke s podobo leva:

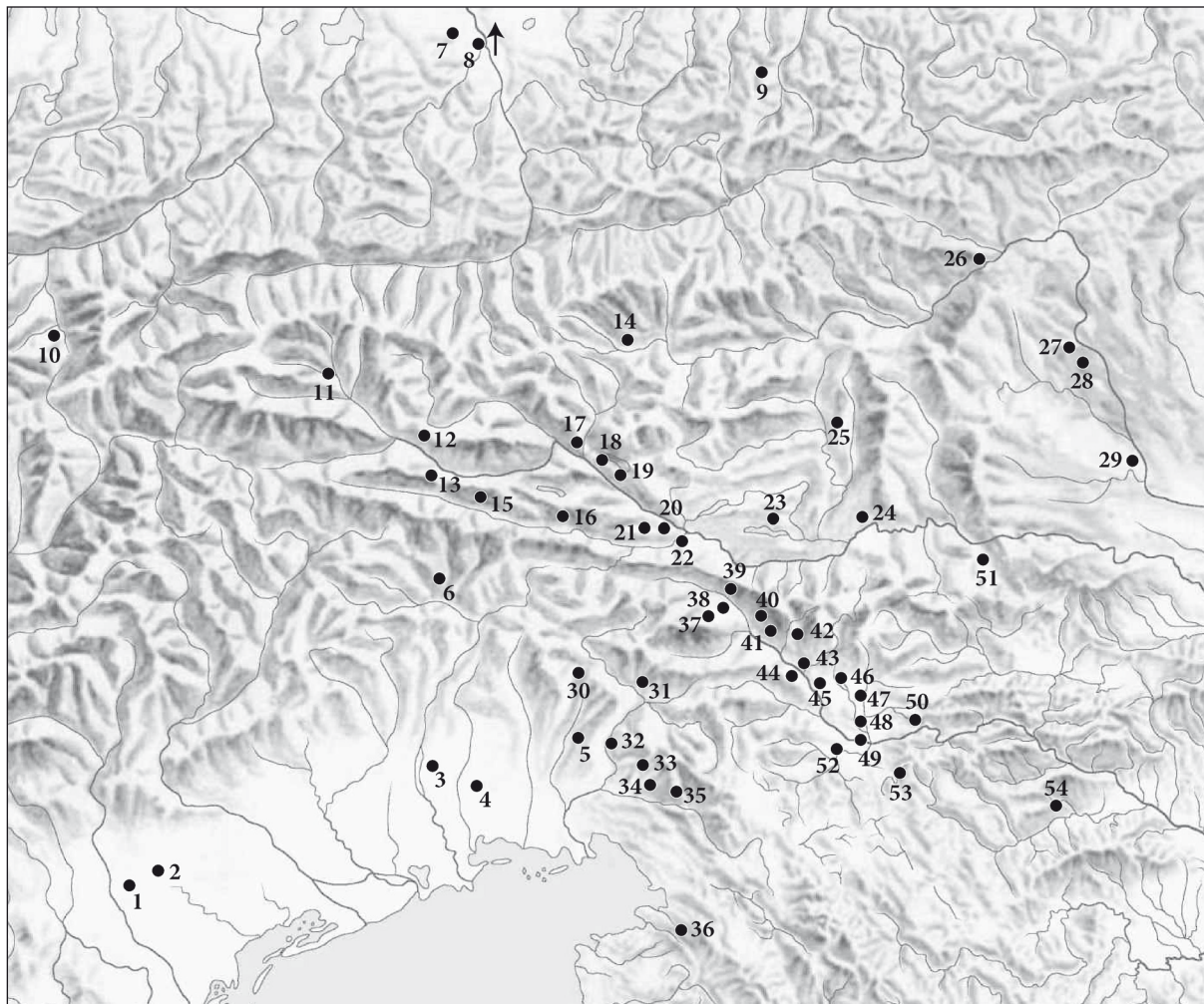
1. Tolmin – Sv. Urh; Primorska (sl. 4: 1; t. 1: 1).
2. Žirovnica – Sv. Martin; Gorenjska (sl. 5: 1a,b; – Korošec 1979, 141, t. 61: 8, 150: 11; Bitenc, Knific 2001, 109–110, kat. št. 366).
3. Rodine – Sv. Klemen; Gorenjska (sl. 5: 1a,b; neobjavljena).
4. Sipar pri Umagu; Istra, Hrvaška (Marušić 1987a, 113, 116, sl. 5: 8; Marušić 1987b, 349, t. 8: 8; Marušić 1995, 114, kat. št. 496, sl. 136; Cunja, Mlinar 2010, 132, kat. št. 227).
5. Hermagor/Šmohor – St. Hermagor und Fortunat (Sv. Mohor in Fortunat); Koroška, Avstrija (Dolenz 1960, 742, Abb. 6: 4; Eichert 2010a, 215, Taf. 23: 9; Eichert 2010b, 154, Abb. 2: spodnja; Eichert 2012, 25, Abb. 13: leva).
6. Hermagor/Šmohor – St. Hermagor und Fortunat (Sv. Mohor in Fortunat); Koroška, Avstrija (Dolenz 1960, 742, Abb. 6: 11; Eichert 2010a, 215, Taf. 23: 10; Eichert 2012, 25, Abb. 13: srednja).
7. Spittal a. d. Drau – St. Peter; Koroška, Avstrija (Eichert 2010b, 153–154, Abb. 2: srednja; Eichert, Rogl 2010, 221, Taf. 53: Fnr. 68).
8. Tremona – Castello; Ticino, Švica (Cardani Vergani 2011).
9. Sitten/Sion; Wallis, Švica (Schulze-Dörrlamm 1992, 124–125, Vitrine 1: B24).
10. Karlstadt a. Main – Hirschfeld; Unterfranken, Nemčija (Lensen, Wamser 1992, 292, 296, Farbbild 35: srednja v 3. vrsti; Wamser 1992, 333, Abb. 21: 10; Ettl 2001, 96, Taf. 96: 1).
11. Lund; Skåne, Švedska (Schulze-Dörrlamm 1992, 144, Vitrine 3: A8).

Seznam 2 (sl. 7)

Velike okrogle okrasne emajlne zaponke:

a) s podobo Božjega jagnjeta s križem:

1. Spittal a. d. Drau – St. Peter; Koroška, Avstrija (Eichert 2010b, 151–152; Eichert, Rogl 2010, 221, Taf. 52: Fnr. 21).
2. Spittal a. d. Drau – St. Peter; Koroška, Avstrija (Eichert 2010b, 151–152, Abb. 1: zgornja; Eichert, Rogl 2010, 221, Taf. 52: Fnr. 46).

Sl. 15: Grobišča z najdbami ketlaške kulture pri cerkvah v vzhodnih Alpah (cf. seznam 4).

Fig. 15: The cemeteries with the Köttlach culture finds near churches in the eastern Alps (cf. List 4).

(Karta / Map: Roman Hribar)

1 Cittadella; 2 Castello di Godego; 3 Turrída; 4 Flambro; 5 S. Pietro al Natisone/Špeter Slovenov; 6 Ovaro; 7–8 Enns – Lorch; 9 Georgenberg; 10 Mauern; 11 Matrei; 12 Dölsach; 13 Lavant; 14 St. Martin im Lungau; 15 St. Daniel; 16 Hermagor/Šmohor; 17 St. Peter in Holz/Sveti Peter v Lesu; 18 St. Peter; 19 Molzbichl; 20–22 Villach/Beljak; 23 St. Peter; 24 Jaunstein/Podjuna; 25 Lorenzenberg; 26 Brunn; 27 Judendorf – Straßengel; 28 Graz/Gradec; 29 Leibnitz/Lipnica; 30 Sedlo; 31 Tolmin; 32 Kanal; 33 Vitovlje; 34 Batuje; 35 Ajdovščina – Šturje; 36 Predloka; 37–38 Bled; 39 Žirovnica; 40 Rodine; 41 Mošnje; 42 Spodnje Duplje; 43,44 Kranj; 45 Zgornji Brnik; 46 Šmartno pri Cerkljah; 47 Komenda; 48 Mengeš; 49 Šentpavel; 50 Križevska vas; 51 Legen; 52 Ljubljana; 53 Muljava; 54 Bela Cerkev.

3. Villach/Beljak – Perau/Perava; Koroška, Avstrija (Dolenz 1960,742, Abb. 5: 6; Dolenz 1965, 32–36, Abb. 2: 2; Eichert 2010a, 269, Taf. 36: 13; Eichert 2010b, 151–152, Abb. 1: srednja).

4. Oberschütt/Rogaje; Villach/Beljak; Koroška, Avstrija (Dolenz 1965, 29–32, Abb. 2: 1; Eichert 2010b, 151, Abb. 1: spodnja).

5. St. Martin im Lungau; Salzburg, Avstrija (Höglinger 2012, 21, Abb. 12: leva; Hampel, Niedermayr, Tadic 2012).

6. Breginj; Primorska (sl. 2: 18; 4: 4).

(b) s podobo Daniela z levoma:

7. Villach/Beljak – Perau/Perava; Koroška, Avstrija (Dolenz 1960, 742, Abb. 5: 1; Korošec 1979, 138, t. 60: 1; Schulze-Dörrlamm 1992, 126, kat. št. 30, Farbtaf. str. 117: leva v 3. vrsti od zgoraj; Eichert 2010a, 269, Taf. 36: 13; Eichert 2010b, 151–152, Abb. 1: srednja).

8. Altenmarkt – St. Martin; Leibnitz/Lipnica; Štajerska, Avstrija (Kramer 2002).

9. Vipava; Primorska (sl. 8; – Kramer 2002, 200, Abb. 2).

*Seznam 3 (sl. 14)***Najdišča ketlaške kulturne pripadnosti v porečju Soče:**

1. Tolmin – Sv. Urh (*sl. 2: 1–9; t. 1, 2; – Knific, Žbona Trkman 1990*).
2. Tolmin – mesto (*sl. 2: 10; 4: 5; – Knavs, Mlinar 2000–2004; Knific 2009–2010, 188, sl. 3: 3*).
3. Breginj (*sl. 2: 18; 4: 4*).
4. Sedlo – Sv. Križ (*sl. 2: 19*).
5. Kanal – cerkev Marijinega vnebovzvetja (*sl. 2: 11–17; Knific 2009–2010*).
6. Solkan – Žabji kraj (*sl. 2: 20; 4: 6*).
7. Vitovlje – Sv. Peter (Svoljšak 1984).
8. Batuje (Svoljšak, Knific 1976, 26–52, 60–77; Knific 2002, 20–23).
9. Ajdovščina – Šturje, Sv. Jurij (Žbona Trkman, Brezigar 2013, 51–54, 77–79).
10. Vipava (Kramer 2002, 200, Abb. 2).
11. S. Pietro al Natisono/Špeter Slovenov – S. Quirino (Sv. Kvirin); Italija (Brozzi 1986–1987).
12. Corno di Rosazzo/Koren; Italija (Korošec 1955, 251, t. 3: 1–3; Brozzi 1963, 70, tav. 2: 21,22, 3: 23).
13. Mossa/Moš; Italija (Furlani 1986).
14. Lucinico/Ločnik; Italija (Svoljšak, Knific 1976, 52, t. 11: 5–9).

*Seznam 4 (sl. 15)***Grobišča z najdbami ketlaške kulture pri cerkvah na severnojadranskem in vzhodnoalpskem ozemlju:**

1. Cittadella: cerkev sv. Donata; Benečija, Italija (Possenti 1995, 141, 142, 150–152, fig. 4; Oven, Possenti, Župančič 1997; Ricci 2007, 47, tav. 1).
2. Castello di Godego: cerkev sv. Petra; Benečija, Italija (Possenti 1995, 141–148, tav. 1: 1–3).
3. Turrída pri Sedeglianu: cerkev sv. Martina; Furlanija-Juljska krajina, Italija (Korošec 1955, 247–251, t. 1, 2; Brozzi 1963, 68, tav. 1, 2; Cividini 1997, 137–139, tav. 15–17).
4. Flambro: cerkev Marijinega vnebovzvetja; Furlanija-Juljska krajina, Italija (Civadini, Maggi 1999, 148–149, fig. 21).
5. S. Pietro al Natisono/Špeter Slovenov: cerkev sv. Kvirina; Furlanija-Juljska krajina, Italija (Brozzi 1986–1987).
6. Ovaro: cerkev sv. Martina; Furlanija-Juljska krajina, Italija (Cagnana, Amoretti 2005, 443, fig. 7, 13).
7. Enns – Lorch: cerkev sv. Lovrenca; Zgornja Avstrija, Avstrija (Tovornik 1980, 124–128, Textabb. 10, 11: 1–24; Eckhart 1981, 127–131; Giesler 1997, 508–519).
8. Enns–Lorch: cerkev “Maria am Anger”; Zgornja Avstrija, Avstrija (Swoboda 1937, 303–307; Tovornik 1980, 128, Textabb. 11: 25,26; Giesler 1997, 519–521).
9. Georgenberg pri Micheldorfu: cerkev sv. Jurija; Zgornja Avstrija, Avstrija (Vetters 1976, 22–25, 29–31; Tovornik 1980, 81–124; Giesler 1997, 306–312).
10. Mauern pri Steinachu na Brennerju: cerkev sv. Uršule; Tirolska, Avstrija (Stadler 2003, 768–769).
11. Matrei: cerkev sv. Nikolaja; Tirolska, Avstrija (Stadler 1996, Stadler 2003, 766–768).

12. Dölsach: cerkev sv. Martina; Tirolska, Avstrija (Pöll 2002, 51–53, Abb. 64–67).
13. Lavant: cerkev sv. Ulrika; Tirolska, Avstrija (Stadler 1996, 88, Abb. 5: 3; Tschurtschenthaler 2003).
14. St. Martin im Lungau: cerkev sv. Martina; Salzburg, Avstrija (Höglinger 2012; Hampel, Niedermayr, Tadic 2012).
15. St. Daniel v Ziljski dolini: cerkev sv. Danijela; Koroška, Avstrija (Deuer et al. 2004, 22–34; Eichert 2010a, 239, Taf. 28).
16. Hermagor/Šmohor: cerkev sv. Mohorja; Koroška, Avstrija (Dolenz 1960, 742, Abb. 6: 2–5,11,12,16; Eichert 2010a, 215–217, Taf. 23; Eichert 2012, 25–27).
17. St. Peter in Holz / Sveti Peter v Lesu: cerkev sv. Petra; Koroška, Avstrija (Glaser 2004; – Eichert 2012, 65–68).
18. St. Peter pri Spittalu: cerkev sv. Petra; Koroška, Avstrija (Karpf, Meyer 2010; Eichert 2010b; Pleterski 2013, 313–315, 329–331).
19. Molzbichl: cerkev sv. Tiburcija; Koroška, Avstrija (Eichert 2010a, 229–232, Taf. 25; Eichert 2012, 51–55).
20. Villach/Beljak: cerkev sv. Martina; Koroška, Avstrija (Eichert 2010a, 270, Taf. 36).
21. Villach/Beljak: cerkev sv. Jakoba; Koroška, Avstrija (Eichert 2010a, 270–271, Taf. 36).
22. Villach/Beljak – Perau/Perava: cerkev sv. Petra [nova cerkev Sv. Križa ni več na prvotnem mestu]; Koroška, Avstrija (Dolenz 1960,742, 746, Abb. 5: 1,2,4,6; Korošec 1979, 53/II, t. 60; Eichert 2010a, 268–269, Taf. 36).
23. St. Peter pri Moosburgu: [porušena] cerkev sv. Petra; Koroška, Avstrija (Fuchs 1992; Gleirscher 2000, 143–144, Abb. 166).
24. Jaunstein/Podjuna: cerkev sv. Janeza Krstnika; Koroška, Avstrija (Glaser 2008; Eitler 2009; Eichert 2010a, 221, Taf. 38).
25. Lorenzenberg pri Micheldorfu: cerkev sv. Lovrenca; Koroška, Avstrija (Eichert 2010a, 228, Taf. 25; Eichert 2012, 29, 108–109).
26. Brunn pri St. Michaelu: cerkev sv. Valburge; Štajerska, Avstrija (Modrijan 1957, 24–25, Abb. 10; Modrijan 1963, 46–47, Abb. 3).
27. Judendorf – Straßengel: cerkev “Maria Straßengel”; Štajerska, Avstrija (Modrijan 1963, 80; Korošec 1979, 132, t. 77).
28. Graz/Gradec – St. Martin: cerkev sv. Martina; Štajerska, Avstrija (Modrijan 1963, 56–58, Abb. 16).
29. Leibnitz/Lipnica – Altenmarkt: [opuščena in odstranjena] cerkev sv. Martina; Štajerska, Avstrija (Kramer 1983; Kramer 1988).
30. Sedlo: cerkev Sv. Križa; Primorska (*sl. 2: 19*).
31. Tolmin: cerkev sv. Urha [nekdaj sv. Martina]; Primorska (*sl. 2: 1–9; t. 1, 2; – Knific, Žbona Trkman 1990*).
32. Kanal: cerkev Marijinega vnebovzvetja; Primorska (*sl. 2: 11–17; – Knific 2009–2010*).
33. Vitovlje: cerkev sv. Petra; Primorska (Svoljšak 1984).
34. Batuje: [porušena] cerkev sv. Jurija; Primorska (Svoljšak, Knific 1976, 26–52, 60–77; Knific 2002, 20–23).
35. Ajdovščina – Šturje: cerkev S. Jurija; Primorska (Žbona Trkman, Brezigar 2013, 51–54, 77–79).
36. Predloka pri Loki: cerkev sv. Janeza Krstnika; Primorska (Boltin-Tome 2005).
37. Bled – Otok: cerkev Marijinega vnebovzvetja [prvotno Marijinega rojstva]; Gorenjska (Šribar 1965; Šribar 1967; Šribar 1971).

38. Bled: cerkev sv. Martina; Gorenjska (Sagadin 1986).
39. Žirovnica: cerkev sv. Martina; Gorenjska (Korošec 1979, 140–141, 77/II; Valič 1982; Sagadin 1983).
40. Rodine: cerkev sv. Klemenca; Gorenjska (Sagadin, Kovač, Lux 2007).
41. Mošnje: cerkev sv. Andreja; Gorenjska (Sagadin 2000–2004).
42. Spodnje Duplje: [podrta] cerkev sv. Vida in sv. Martina; Gorenjska (Vrhovnik 1885, 139, 140; Valič 1969; Sagadin 2013, 267, op. 124).
43. Kranj: cerkev sv. Kancija, Kancijana, Kancijanile in Prota; Gorenjska (Kastelic 1960, 42–49; Valič 1967; Valič 1978; Sagadin 1991b).
44. Kranj – Križišče Iskra: [podrta] cerkev sv. Martina; Gorenjska (Sagadin 1987).
45. Zgornji Brnik: cerkev sv. Janeza Krstnika; Gorenjska (Sagadin 2013, 266–268, 277–278, 286–287; t. 11: B–E).
46. Šmartno pri Cerkljah na Gorenjskem: cerkev sv. Martina; Gorenjska (Valič 1970–1971).
47. Komenda: cerkev sv. Petra; Gorenjska (Sagadin 2013).
48. Mengeš: cerkev sv. Mihaela; Gorenjska (Šmid 1908, 33–37; Vuga 1975).
49. Šentpavel pri Domžalah: cerkev sv. Pavla; Gorenjska (Sagadin 1996).
50. Križevska vas: [podrta] cerkev sv. Križa; Gorenjska (Gabrovec 1954, 132–142; Slapšak 1977; Osredkar 2009, 64–70).
51. Legen: cerkev sv. Jurija; Koroška (Strmčnik Gulič 1994).
52. Ljubljana – Šempeter: cerkev sv. Petra; (Ložar 1937; Slabe 1980–1981).
53. Muljava: cerkev Marijnega vnebovzetja; Dolenjska (Knez 1967, 391).
54. Bela Cerkev: cerkev sv. Andreja; Dolenjska (Mason, Tiran 2009–2010).
- BIERBRAUER, K. 1999, Sakramentar (XI.4). – V / In: C. Stiegemann, M. Wemhoff (ur. / eds.), 799 – *Kunst und Kultur der Karolingerzeit, Karl der Große und Papst Leo III. in Paderborn*, Katalog der Ausstellung 2, 787–789, Paderborn.
- BERGMAN, R. 1999, Karolingisch-ottonische Fibeln aus Westfalen. – V / In: C. Stiegemann, M. Wemhoff (ur. / eds.), 799 – *Kunst und Kultur der Karolingerzeit, Karl der Große und Papst Leo III. in Paderborn*, Katalog der Ausstellung 3, 438–444, Paderborn.
- BITENC, P., T. KNIFIC (ur. / eds.) 2001, *Od Rimljanov do Slovanov. Predmeti*. – Ljubljana.
- BOLTIN-TOME, E. 2005, Skeletno grobišče v Predloki in začetki notranje migracije v Slovenski Istri (Ancient Slavic Burial Ground in Predloka and internal Migrations in Slovene Istria). – *Acta Histriae* 13/1, 237–252.
- BROZZI, M. 1963, Stanziamenti paleoslavi del IX-X secolo in Friuli. – *Ce fastu?* 39, 63–71.
- BROZZI, M. 1986–1987, Tracce di un sepolcreto altomedievale a S. Pietro al Natisone. – *Forum Iulii* 10–11, 31–36.
- CAGNANA, A., V. AMORETTI 2005, Sepolture slave altomedievali a San Martino di Ovaro (Carnia – Friuli). Documenti archeologici e paleoantropologia. – *Archeologia Medievale* 32, 433–452.
- CARDANI VERGANI, R. 2011, Tremona–Castello. La fibula a disco smaltata. Alcuni confronti iconografici e stilistici. – *Numismatica e antichità classiche* 40, 335–344.
- CIVIDINI, T. 1997, *Presenze Romane nel territorio del Medio Friuli*. 1. Sedegliano. – Udine.
- CIVIDINI, T., P. MAGGI 1999, *Presenze Romane nel territorio del Medio Friuli*. 6. Mortegliano, Talmassons. – Tavagnacco.
- CUNJA, R., M. MLINAR (ur. / eds.) 2010, *S fibulo v fabulo. Fibule iz Istre, s Krasa, iz Notranjske in Posočja med prazgodovino in zgodnjim srednjim vekom / Con la fibula nella storia. Fibule dall'Istria, dal Carso, dalla Carniola Interna e dall'Isontino tra preistoria e alto medioevo*. – Koper/Capodistria.
- DEUER, W., P. GLEIRSCHER, H. KRAHWINKLER, P. G. TROPFER, M. WASSERMANN 2004, *St. Daniel. Zur Geschichte der ältesten Pfarre im oberen Gailtal und Lesachtal*. – Dellach.
- DOLENZ, H. 1960, Frühmittelalterliche Bodenfunde aus Kärnten, Funde aus Kärnten aus dem 7. –11. Jahrhundert. – *Carinthia* I 150, 733–749.
- DOLENZ, H. 1965, Eine frühmittelalterliche Scheibenfibel aus Oberschütt und der Thurnberg bei Neuhaus, Gemeinde Arnoldstein. – *Neues aus Alt-Villach* 2, 29–40.
- DREIER, C. 1993, Eine mittelalterliche Löwenfibel aus Riegel am Kaiserstuhl. – *Archäologische Nachrichten aus Baden* 49, 35–40.
- ECKHART, L. 1981, *Die Stadtpfarrkirche und Friedhofskirche St. Laurentius von Enns-Lorch-Lauriacum in Oberösterreich. Die archäologischen Ausgrabungen 1960–1966*. Teil 1: *Dokumentation und Analyse* 1–3. – Forschungen in Lauriacum 11/1–3, Linz.
- EICHERT, S. 2010a, *Die frühmittelalterlichen Grabfunde Kärntens. Die materielle Kultur Karantaniens anhand der Grabfunde vom Ende der Spätantike bis ins 11. Jahrhundert*. – Aus Forschung und Kunst 37.
- EICHERT, S. 2010b, Die frühmittelalterlichen Funde aus dem Kirchenfriedhof von St. Peter. – V / In: K. Karpf, T. Meyer (ur. / eds.), *Sterben in St. Peter, Das frühmittelalterliche Gräberfeld von St. Peter bei Spittal/Drau in Kärnten*, Beiträge zur Kulturgeschichte Oberkärntens 6, 148–191.
- EICHERT, S. 2012, *Frühmittelalterliche Strukturen im Ostsalpenraum. Studien zu Geschichte und Archäologie Karantaniens*. – Aus Forschung und Kunst 39.
- EICHERT, S., C. ROGL 2010, Katalog der Gräber und Kleinfunde. – V / In: K. Karpf, T. Meyer (ur. / eds.), *Sterben in St. Peter, Das frühmittelalterliche Gräberfeld von St. Peter bei Spittal/Drau in Kärnten*, Beiträge zur Kulturgeschichte Oberkärntens 6, 192–286.
- EITLER, J. 2009, KG Jaunstein. – *Fundberichte aus Österreich* 48 (2010), 457–458, Abb. 60.

- ETTEL, P. 2001, *Karlbürg – Roßtal – Oberammerthal. Studien zum frühmittelalterlichen Burgenbau in Nordbayern*. – Frühgeschichtliche und provinzialrömische Archäologie, Materialien und Forschungen 5.
- FRICK H.-J. 1992–1993, Karolingisch-ottonische Scheibenfibeln des nördlichen Formenkreises. – *Offa* 49–50 (1993), 243–463.
- FUCHS, M. 1992, Das frühmittelalterliche Gräberfeld von St. Peter bei Moosburg in Kärnten (Österreich). – *Archäologisches Korrespondenzblatt* 22/2, 279–286.
- FURMÁNEK, V., A. RUTTKAY, S. ŠIŠKA 1991, *Dejiny dávnovekého Slovenska*. – Bratislava.
- FURLANI, U. 1986, La necropoli paleoslava di Mossa. – V / In: *Marian e i pais dal Friûl orientâl*, 33–41, Udine.
- GABERŠČEK, S. 2005, *Župnija Marijinega vnebovzetja Tolmin*. – Ljubljana, Tolmin.
- GABROVEC, S. 1954, Poročilo o slučajnih najdbah v Sloveniji. – *Arheološki vestnik* 5, 132–153.
- GERBEC, T., M. MLINAR 2011, Sveti Urh razkril slovanske najdbe. – V / In: *EPICenter* 12/7–8, 27, Bovec, Kobarid, Tolmin.
- GIESLER, J. 1978, Zu einer Gruppe mittelalterlicher Emailscheibenfibeln. – *Zeitschrift für Archäologie des Mittelalters* 6, 57–72.
- GIESLER, J. 1980, Zur Archäologie des Ostalpenraumes vom 8. bis 11. Jahrhundert. – *Archäologisches Korrespondenzblatt* 10/1, 85–98.
- GIESLER, J., 1981, Untersuchungen zur Chronologie der Bijelo Brdo-Kultur, Ein Beitrag zur Archäologie des 10. und 11. Jahrhunderts im Karpatenbecken. – *Praehistorische Zeitschrift* 56, 3–167.
- GIESLER, J. 1989, Email. Ottonischer Emails Schmuck. – V / In: *Reallexikon der Germanischen Altertumskunde* 7, 230–240, Berlin, New York.
- GIESLER, J. 1997, *Der Ostalpenraum vom 8. bis 11. Jahrhundert. Studien zu archäologischen und schriftlichen Zeugnissen*. Teil 2: *Historische Interpretation*. – Frühgeschichtliche und provinzialrömische Archäologie, Materialien und Forschungen 1.
- GLASER, F. 2004, Rettungsgrabung in St. Peter in Holz (Gem. Lendorf). – *Rudolfinum, Jahrbuch des Landesmuseums Kärnten* 2004 (2005), 124.
- GLASER, F. 2008, Frühmittelalterliche Gräber in Jaunstein (Gemeinde Globasnitz). – *Rudolfinum, Jahrbuch des Landesmuseums Kärnten* 2008 (2009), 66–68.
- GLEIRSCHER, P. 2000, *Karantainen. Das slawische Kärnten*. – Klagenfurt.
- GUŠTIN, M., R. CUNJA, K. K. PREDOVNIK 1993, *Podbočje, Stari Grad*. – Posavski muzej Brežice, knjiga 9.
- HAMPEL, U., B. NIEDERMAYR, A. TADIC 2012, St. Martin im Lungau. – *Fundberichte aus Österreich* 51 (2013), 290, 291, Wien.
- HÖGLINGER, P. 2012, Salzburg. – *Fundberichte aus Österreich* 51 (2013), 21, 22, Wien.
- HÖFLER, J. 2001, *Gradivo za historično topografijo predjožefinskih župnij na Slovenskem. Primorska: Oglejski patriarhat, Goriška nadškofija, Tržaška škofija*. – Nova Gorica.
- HÖFLER, J. 2013, *O prvih cerkvah in župnijah na Slovenskem. K razvoju cerkvene teritorialne organizacije slovenskih dežel v srednjem veku*. – Ljubljana.
- KARO, Š., T. KNIFIC, Z. MILIČ 2001, Pokositreni železni predmeti z Gradišča nad Bašljem / Tinned Iron Objects from Gradišče above Bašelj. – *Argo* 44/2, 42–47.
- KARPF, K., T. MEYER (ur. / eds.) 2010, *Sterben in St. Peter. Das frühmittelalterliche Gräberfeld von St. Peter bei Spittal/Drau in Kärnten*. – Beiträge zur Kulturgeschichte Oberkärntens 6.
- KASTELIC, J. 1960, Staroslovanski Kranj (Altslawisches Kranj). – V: *900 let Kranja, Spominski zbornik*, 38–50, Kranj.
- KLEIN-PFEUFFER, M. 1993, *Merowingerzeitliche Fibeln und Anhänger aus Preßblech*. – Marburger Studien zur Vor- und Frühgeschichte 14.
- KNAVS, M., M. MLINAR 2000–2004, 338. Tolmin. – *Varstvo spomenikov* 39–41 (2006), 221.
- KNEZ, D. 2001, *Svetinjice iz zbirke Narodnega muzeja Slovenije / Pilgrimage Badges from the collections of the National museum of Slovenia*. – Viri, Gradivo za materialno kulturo Slovencev 3, Ljubljana.
- KNEZ, D. 2010, *Od zore do mraka. Križi iz zbirke Narodnega muzeja Slovenije / From Dawn till dusk. Crosses in the collection of the National museum of Slovenia*. – Viri, Gradivo za materialno kulturo Slovencev 8, Ljubljana.
- KNEZ, T. 1967, Staroslovenske najdbe na Dolenjskem in v Beli krajini. – *Arheološki vestnik* 18, 389–396.
- KNIFIC, T. 1974, Vranje. – *Varstvo spomenikov* 17–19/1, 176–177.
- KNIFIC, T. 1975, Sondiranje pri podružnični cerkvi sv. Štefana na Vranju (Sondagen bei der Kirche Sv. Štefan in Vranje). – V / In: P. Petru, T. Ulbert, *Vranje pri Sevnici, Starokrščanske cerkve na Ajdovskem gradu / Vranje bei Sevnica, Frühchristliche Kirchenanlagen auf dem Ajdovski gradec*, Katalogi in monografije 12, 129–132.
- KNIFIC, T. 2002, Na stičišču treh svetov. Arheološki podatki o Goriški v zgodnjem srednjem veku. – *Goriški letnik* 29/2002 (2004), 5–30.
- KNIFIC, T. 2004, Arheološki sledovi blejskih prebivalcev iz pozne antike in zgodnjega srednjega veka. – V: *Bled 1000 let, Blejski zbornik 2004*, 93–117, Bled.
- KNIFIC, T. 2009–2010, Kanal ob Soči pred tisoč leti. – *Goriški letnik* 33–34/1 (2010), 181–193.
- KNIFIC, T., B. ŽBONA-TRKMAN 1990, Staroslovansko grobišče pri sv. Urhu v Tolminu. – *Arheološki vestnik* 41, 505–520.
- KNIFIC, T., M. SAGADIN 1991, *Pismo brez pisave. Arheologija o prvih stoletjih krščanstva na Slovenskem / Carta sine litteris. The Archaeology of the first Centuries of Christianity in Slovenia*. – Ljubljana.
- KNIFIC, T., M. TOMANIČ JEVREMOV 2005, Srednjeveško grobišče pri Središču ob Dravi (Die mittelalterliche Grabstätte bei Središče ob Dravi/Polstrau). – V / In: M. Hernja Masten (ur. / ed.), *Ormož skozi stoletja* 5, 160–177, Ormož.
- KOROŠEC, P. 1955, Slovanska najdišča v vzhodni Furlaniji. – *Arheološki vestnik* 6, 247–257.
- KOROŠEC, P. 1979, *Zgodnjersrednjeveška arheološka slika karantanskih Slovanov (Archäologisches Bild der karantanschen Slawen im frühen Mittelalter)*. – Dela 1. razreda SAZU 22/1–2.
- KOROŠEC, P. 1999, *Nekropola na ptujskem gradu. Turnirski prostor / Das Gräberfeld an dem Schloßberg von Ptuj. Turnierplatz*. – Ptuj.

- KOVAČIČ, F. 1910, *Trg Središče. Krajepis in zgodovina*. – Maribor.
- KRABATH, S. 2001, *Die hoch- und spätmittelalterlichen Buntmetallfunde nördlich der Alpen. Eine archäologisch-kunsthistorische Untersuchung zu ihrer Herstellungstechnik, funktionalen und zeitlichen Bestimmung*. Band 1: Text. – Internationale Archäologie 63.
- KRAMER, D. 1983, Die älteste steirische Heiligendarstellung auf einer Emailscheibenfibel aus Leibnitz-Altenmarkt. – V / In: *Die Stadtpfarrkirche zum Hl. Jakobus d. Ä. in Leibnitz, Festschrift zum Abschluß der Renovierungsarbeiten 1979-1983*, 69–72, Leibnitz.
- KRAMER, D. 1988, Funde aus dem karolingisch-ottonischen Gräberfeld von Leibnitz-Altenmarkt. – V / In: G. Christian (ur. / ed.), *Leibnitz 75 Jahre Stadt, Festschrift zum Jubiläum der Stadterhebung am 27. April 1913*, 55–60, Leibnitz.
- KRAMER, D. 2002, "Ubi Daniel missus est in laqum Leonum". Die Emailscheibenfibel von Leibnitz-Altenmarkt. – V / In: P. ETTEL, R. FRIEDRICH, W. SCHIER (UR. / EDS.), *Interdisziplinäre Beiträge zur Siedlungsarchäologie. Gedenkschrift für Walter Janssen*, 199–207, Rahden/Westf.
- LENSSEN, J., L. WAMSER (ur. / eds.) 1992, *1250 Jahre Bistum Würzburg. Archäologisch-historische Zeugnisse der Frühzeit*. – Würzburg.
- LOŽAR, R. 1937, Dve najdbi iz staroslovenske dobe. – *Glasnik muzejskega društva za Slovenijo* 18, 135–137.
- MADER, B. 1993, Das slawische Gräberfeld von Pordenone – Palazzo Ricchieri. – *Aquileia Nostra* 64, 241–300.
- MARTI, R., W. MEYER, J. OBRECHT 2013, *Der Altenberg bei Füllinsdorf. Eine Adelsburg des 11. Jahrhunderts*. – *Schriften der Archäologie Baselland* 50.
- MARUŠIČ, B. 1987a, Materijalna kultura Istre od 9. do 12. stoljeća. – V / In: *Arheološka istraživanja u Istri i Hrvatskom Primorju* 1, Izdanja Hrvatskog arheološkog društva 11/1, 107–124.
- MARUŠIČ, B. 1987b, Skeletni grobovi v Bujah in Buzetu. Donesek k raziskovanju zgodnjega srednjega veka v Istri (Die Skelettgräber in Buje und Buzet). – *Arheološki vestnik* 38, 331–362.
- MARUŠIČ, B. et al. 1995, *Istra i sjevernojadranski prostor u ranom srednjem vijeku: materijalna kultura od 7. do 11. stoljeća. / L'Istrie et l'Adriatique septentrional à l'époque du haut Moyen Age: la culture matérielle du VIIe au XIe siècle*. – Monografije i katalozi 4.
- MASON, P., A. TIRAN 2009–2010, 4. Bela Cerkev, Orešje, Vinji Vrh pri Beli Cerkvi. – *Varstvo spomenikov* 46 (2010). *Poročila*, 23.
- MLINAR, M. 2012, Tolmin–sv. Urh (EŠD 4069), arheološko dokumentiranje ob popotresni sanaciji. – V / In: M. Črešnar, B. Djurić, M. Jerala (ur. / eds.), *Arheologija v letu 2011, Dediščina za javnost* 48, Ljubljana.
- MODRIJAN, W. 1957, Vor- und frühgeschichtliche Funde aus dem Bezirk Leoben. – *Schild von Steier* 7, 5–28.
- MODRIJAN, W. 1963, Die Frühmittelalterfunde (8. bis 11. Jhdt.) der Steiermark. – *Schild von Steier* 11, 45–84.
- MOSCHETTI, A. 1928–1931, *I danni ai monumenti e alle opere d'arte delle Venezia nella guerra mondiale 1915–1918*. – Venezia.
- MÜLLNER, A. 1894, Funde antiker Gräber in Veldes. – *Argo* 3, 80–81, 113–120.
- NABERGOJ, T. 2009, Kat. št. 100. Ostroge. – V: P. Turk, J. Istenič, T. Knific, T. Nabergoj (ur.), *Ljubljana – kulturna dediščina reke*, 316, Ljubljana.
- NABERGOJ, T. 2009, Cat. no. 100. Spurs. – In: P. Turk, J. Istenič, T. Knific, T. Nabergoj (eds.), *The Ljubljana – a River and its Past*, 340, Ljubljana.
- OGRIN, M. 2010, *Na Dolinje pri Brezjah na Gorenjskem*. – Arheologija na avtocestah Slovenije 14, Ljubljana (http://www.zvkds.si/media/images/publications/14_Na_Dolinje_pri_Brezjah_na_Gorenjskem.pdf).
- ORAŽEM, F. 1973, Terezija Velika, cerkvena učiteljica. – V / In: J. Dolenc, M. Miklavčič (ur. / ed.), *Leto svetnikov* 4, 108–115, Ljubljana.
- OSREDKAR, M. 2009, O Turkih, ajdih in cerkvah, ki nočejo stati pri miru. Zgodnji srednji vek Moravske doline, kot ga kažeta arheologija in ljudsko izročilo. – *Studia mythologica Slavica* 12, 63–86.
- OVEN, K., E. POSSENTI, M. ŽUPANČIČ 1997, Raddrizzamento fotogrammetrico digitale di fotografie non metriche (il caso degli oggetti archeologici). – *Annali* 10/1997, *Series historia et sociologia*, 53–58.
- PLESNIČAR-GEC, L. et al. 1983, *Starokrščanski center v Emoni / Old Christian Center in Emona*. – Katalogi in monografije 21.
- PLETERSKI, A. 2013, Korak v kronologijo zgodnje-srednjeveškega naglavnega nakita vzhodnih Alp / A step towards the chronology of early medieval head ornaments in the Eastern Alps. – *Arheološki vestnik* 64, 299–334.
- PÖLL, J. 2002, Dölsach. – *Fundberichte aus Österreich* 41 (2003), 51–53.
- POSSENTI, E. 1995, Orecchini a lunula e cerchietti temporali riferibili alla cultura di Köttlach dalle provincie di Treviso e Padova. – *Aquileia Nostra* 66, 141–168.
- RICCI, E. 2007, Materiali scultorei altomedievali della chiesa di S. Donato. – V / In: L. Scalco (ur. / ed.), *Storia di Cittadella. Tempi, spazi, gerarchie sociali, istituzioni*, 43–48, Cittadella.
- SAGADIN, M. 1983, Zaščitno izkopavanje staroslovenskih grobov v lopi cerkve sv. Martina v Mostah pri Žirovnici. – *Arheološki vestnik* 33, 124–131.
- SAGADIN, M. 1986, Bled. – *Varstvo spomenikov* 28, 285–288.
- SAGADIN, M. 1987, *Kranj. Križišče Iskra. Nekropola iz časa preseljevanja ljudstev in staroslovenskega obdobja (Iskra Crossroads. A Cemetery from the Migration Period and the Early Slavic Period)*. – Katalogi in monografije 24.
- SAGADIN, M. 1991a, Krščanska motivika na staroslovenskih najdbah / Christian Motifs on Early Slavonic Artefacts. – V / In: T. Knific, M. Sagadin, *Pismo brez pisave, Arheologija o prvih stoletjih krščanstva na Slovenskem / Carta sine litteris, The Archaeology of the first Centuries of Christianity in Slovenia*, 36–46 / 110–117, Ljubljana.
- SAGADIN, M. 1991b, Najstarejša cerkvena stavba v Kranju. – V / In: *Pod zvonom sv. Kancijana*, 31–44, Kranj.
- SAGADIN, M. 1996, 303. Šentpavel pri Dragomlju. – *Varstvo spomenikov* 37 (1998). *Poročila*, 119–120.
- SAGADIN, M. 2000–2004, 183. Mošnje. – *Varstvo spomenikov* 39–41 (2006). *Poročila*, 117–118.
- SAGADIN, M. 2013, Zgodnjesrednjeveški grobišči v Komendi in na Zgornjem Brniku (The early medieval cemetery in na Zgornjem Brniku (The early medieval cemetery

- ies of Komenda and Zgornji Brnik in the Gorenjska region). – *Arheološki vestnik* 64, 249–298.
- SAGADIN, M., O. KOVAČ, J. LUX 2007, 213. Rodine. – *Varstvo spomenikov* 44 (2008). *Poročila*, 241–242.
- SCHULZE-DÖRRLAMM, M. 1989, Juwelen der Kaiserin Theophanu. Ottonischer Schmuck im Spiegel zeitgenössischer Buchmalerei. – *Archäologisches Korrespondenzblatt* 19/4, 415–422.
- SCHULZE-DÖRRLAMM, M. 1992, Schmuck. – V / In: *Das Reich der Salier 1024–1125*, 108–176, Sigmaringen.
- SIVEC, I. 1983, Kovinski in koščni predmeti. – V / In: L. Plesničar-Gec et al., *Starokrščanski center v Emoni*, Katalogi in monografije 21, 60–65.
- SLABE, M. 1980–1981, Something about the Ear-rings from the Cemetery at Šempeter (Ljubljana). – *Archaeologia Jugoslavica* 20–21, 154–157.
- SLAPŠAK, B. 1977, Sv. Križ nad Dolskim. – *Varstvo spomenikov* 21, 297.
- SPIONG, S. 2000, *Fibeln und Gewandnadeln des 8. bis 12. Jahrhunderts in Zentraleuropa. Eine archäologische Betrachtung ausgewählter Kleidungsbestandteile als Indikatoren menschlicher Identität*. – Zeitschrift für Archäologie des Mittelalters 12.
- STADLER, H. 1996, Archäologische Untersuchungen im Bereich der St.-Nikolaus-Kirche in Matri/Osttirol. – V / In: A. Krenn-Lieb Alexandra (ur. / ed.), *Österreich vor eintausend Jahren, Die Übergang vom Früh- zum Hochmittelalter*, Archäologie Österreichs 7 (Sonderausgabe), 85–90, Wien.
- STADLER, H. 2003, Oberlienz/Lamprechtgarten (Osttirol), Matri/Ganz (Osttirol B6), Mauern/Steinach a. Brenner (Nordtirol B18). Drei Kirchengrabungen des Instituts für Ur- und Frühgeschichte sowie Mittelalter- und Neuzeitarchäologie der Universität Innsbruck. – V / In: H. R. Sennhauser (ur. / ed.), *Frühe Kirchen im östlichen Alpengebiet. Von der Spätantike bis in ottonische Zeit*, Bayerische Akademie der Wissenschaften, Philosophisch-historische Klasse, Abhandlungen N. F. 123, 765–769, München.
- STRMČNIK GULIČ, M. 1994, *Legen, Sveti Jurij, zakladnica podatkov*. – Slovenj Gradec.
- SVOLJŠAK, D. 1984, Vitovlje. – *Varstvo spomenikov* 26, 278.
- SVOLJŠAK, D., T. KNIFIC 1976, *Vipavska dolina. Zgodnjesrednjeveška najdišča (Early-medieval sites in the Vipavska dolina (Vipava valley))*. – Situla 17.
- SWOBODA, E. 1937, Lauriacum. Grabungen in Enns im Jahre 1936. – *Jahreshefte des Österreichischen archäologischen Institutes in Wien* 30, Beiblatt, 251–308.
- ŠMID, W. 1908, Altslovenische Gräber Krains. – *Carniola* 1, 17–44.
- ŠRIBAR, V. 1965, Arheološka raziskovanja na blejskem otoku. – *Varstvo spomenikov* 10 (1966), 154–159.
- ŠRIBAR, V. 1967, Tisoč let slovenske arhitekture na Blejskem otoku. – *Sinteza* 5–6, 60–64.
- ŠRIBAR, V. 1971, *Blejski otok – oris zgodovine*. – Bled.
- ŠTULAR, B. 2009, *Mali grad, visokosrednjeveški grad v Kamniku / Mali grad, high medieval castle in Kamnik*. – Opera Instituti Archaeologici Sloveniae 15.
- TERŽAN, B., F. LO SCHIAVO, N. TRAMPUŽ-OREL 1985, *Most na Soči (S. Lucia) 2. Szombathyjeva izkopavanja / Die Ausgrabungen von J. Szombathy*. – Katalogi in monografije 23/2.
- TOČIK, A. 1978, Záchranný výskum v Komjaticiach. – V / In: *Archeologické výskumy a nálezy na Slovensku v roku 1977*, 246–272, Nitra.
- TOVORNIK, V. 1980, Das Gräberfeld der karantanisch-Köttlacher Kulturgruppe auf dem Georgenberg bei Micheldorf, Pol. Bezirk Kirchdorf/Krems. – V / In: *Baiern und Slawen in Oberösterreich, Probleme der Landnahme und Besiedlung*, Schriftenreihe des OÖ. Musealvereins, Gesellschaft für Landeskunde 10, 81–132.
- TSCHURTSCHENTHALER, M. 2003, Lavant (Osttirol) St. Ulrich. – V / In: H. R. Sennhauser (ur. / ed.), *Frühe Kirchen im östlichen Alpengebiet, Von der Spätantike bis in ottonische Zeit*, Bayerische Akademie der Wissenschaften, Philosophisch-historische Klasse, Abhandlungen N. F. 123, 771–773, München.
- VALIČ, A. 1964, *Staroslovansko grobišče na Blejskem gradu. Izkopavanje 1960 (Die altslawische Nekropole auf dem Schlossberg von Bled)*. – Situla 7.
- VALIČ, A. 1967, Staroslovanski Kranj. – *Arheološki vestnik* 18, 417–423.
- VALIČ, A. 1969, Spodnje Duplje. – *Varstvo spomenikov* 12, 102.
- VALIČ, A. 1970–1971, Šmartno pri Cerkljah na Gorenjskem. Poznoantične in zgodnjesrednjeveške najdbe. – *Arheološki vestnik* 21–22 (1971), 275–287.
- VALIČ, A. 1978, *La nécropole slave a Kranj*. – *Inventaria archaeologica (Jugoslavija)* 21, Ljubljana, Beograd.
- VALIČ, A. 1982, Moste. – *Varstvo spomenikov* 24, 185–187.
- VERŠNIK, N. 2009, Kat. št. 117. Čutara; Kat. št. 123. Pasne spone in pasni zaključek. – V: P. Turk, J. Istenič, T. Knific, T. Nabergoj (ur.), *Ljubljana – kulturna dediščina reke*, 336; 342, Ljubljana.
- VERŠNIK, N. 2009, Cat. no. 117. Canteen; Cat. no. 123. Belt buckles and belt end. – In: P. Turk, J. Istenič, T. Knific, T. Nabergoj (eds.), *The Ljubljana – a River and its Past*, 369; 366, Ljubljana.
- VETTERS, H. 1976, *Tutatio. Die Ausgrabungen auf dem Georgenberg und Micheldorf (OÖ)*. – *Der römische Limes in Österreich* 28, Wien.
- VRHOVNIK, I. 1885, Zgodovina Dupljanske fare. – V / In: A. Koblar (ur. / ed.), *Zgodovina farâ Ljubljanske škofije, Zgodovina Nâkelske, Dupljanske in Goriške fare*, 121–190, Ljubljana.
- VUGA, D. 1975, Le scoperte del primo medioevo a Menges. – *Balcanoslavica* 4, 33–49.
- WAMERS, E. 1994, *Die frühmittelalterlichen Lesefunde aus der Löhrrstraße (Baustelle Hilton II) in Mainz*. – *Mainzer Archäologische Schriften* 1.
- WAMSER, L. 1992, Zur archäologischen Bedeutung der Karlsruher Befunde. – V / In: J. Lenssen, L. Wamser (ur. / eds.), *1250 Jahre Bistum Würzburg, Archäologisch-historische Zeugnisse der Frühzeit*, 319–342, Würzburg.
- ZAVRTANIK, J. 2012, Za Langobardi tudi Slovani. – *1001 solkanski časopis*, 1. 19, št. 73, 21. junij, str. 4.
- ŽBONA TRKMAN, B., B. BREZIGAR (ur. / eds.) 2013, *Fluvio Frigido – Castra – Flovius – Ajdovščina. Vodnik in katalog stalne arheološke razstave Goriškega muzeja na Prešernovi 24 v Ajdovščini*. – Nova Gorica.

The 10th and 11th century finds from the Soča Valley – integration into European territory

The site of Sv. Urh in Tolmin

Translation

Since 1952, a number of archaeological finds from the late Early Middle Ages have been discovered in the Soča River Valley (Posočje). The bulk of them come from the sites in Tolmin and Kanal, while others are stray finds from Breginj, Sedlo and Solkan. This article focuses on the medieval cemetery at the church of Sv. Urh (“St Ulric”) in Tolmin. Most of the finds under discussion are dated to the 10th or early 11th centuries and, typically, have analogies within the territory of the eastern Alps.

THE MEDIEVAL CEMETERY AT SV. URH IN TOLMIN

The church of Sv. Urh is situated on a low terrace by the River Soča below the town of Tolmin, opposite the church of Sv. Danijel near Volče (*Fig. 1*). Next to it lies the town’s cemetery, whose beginnings date to the early Middle Ages, as long proven by the archaeology at the site (*Fig. 2: 1–9*) (Knific, Žbona Trkman 1990). Several objects from graves, damaged by later burials, have been discovered since 2004: a bronze disc brooch in 2004 (*Pl. 1: 1*), the majority of finds during renovations after an earthquake in 2011 (*Pls. 1: 2–13, 15–24; 2*), and a partly surviving temple ring in 2012 (*Pl. 1: 14*).

In 2011, a team of archaeologists from Tolminski muzej in Tolmin (“The Tolmin Museum”, from here on: TM) supervised all earthmoving work around the church, which is a state-protected cultural monument (EŠD 4069).¹ Stray finds were discovered in the ditches dug along the church walls to reinforce the foundations and allow drainage, and in the partly opened floor of the sacristy (*Fig. 3*). The ditches around the church were 1.5 to 2.0 m wide, except

for the one north of the presbytery, which was 4 m wider; the spot was intended for a common vault for the town priests, who, until 2011, were buried along the entire northern side of the church. Other than some stray finds, the archaeological research also uncovered a partly damaged early medieval grave and 16 graves from later periods, as well as (almost certainly) foundations of the old sacristy and of the cemetery wall (*Fig. 3*).

Catalogue

In 2004, 2011 and 2012, the following objects were discovered at Sv. Urh (the find spots for most of them are detailed in *Fig. 3*; in the article, the catalogue numbers of the objects are written in **bold**):

Plate 1

1. A cast brass² disc brooch with a raised central field adorned by a quadruped with an upturned tail, facing backwards. The contour of the animal image is traced with depressions; the enamel inlays have mainly fallen out. The details of the flat animal figure – the eyes, muzzle, mane, and the lines of the body, tail and legs – are rendered with shallow incision lines. The central figure is surrounded by a wide lower border with four cross-forming rectangles and four palmettes defined with enamelled depressions. The rectangles are decorated with incised masks; only one of which is clearly visible. The flat surface of the palmettes contains tiny depressions. An incised zigzag line runs around the raised medallion, and a series of tiny carved triangles around the thinned-out rim. The colours of the enamel are indiscernible. The back of the brooch reveals traces of soldering³ in two places, where the pin lug and the catch

¹ Authorised by ZVKDS OE Nova Gorica, archaeologists Miha Mlinar, who was in charge of the supervision, and Teja Gerbec documented the finds from the site. The report on the archaeological supervision was sent to the Ministry of culture. Cf. Mlinar 2012 for a short report about the research, and Gerbec, Mlinar 2011 for a non-technical article about the finds at Sv. Urh in the local newsletter, EPICenter. Construction work was done by the company Zidgrad from Idrija.

² The PIXE measurements of the alloy in the disc brooch cat. no. **1** were performed by Žiga Šmit (Fakulteta za matematiko in fiziko, Ljubljana / “Faculty of Mathematics and Physics”). The composition of the alloy (in %): Cu 82.1, Zn 13.7, Pb 2.09, Fe 0.84, As 0.75, Sb 0.45, Ni 0.14.

³ The PIXE measurements of the solder of the brooch cat. no. **1** were performed by Žiga Šmit. Composition (in %): spot no. 1 – Cu 65.0, Sn 20.4, Zn 8.1, Pb 5.53, Fe 0.91, Ni 0.09; spot no. 2 – Cu 55.6, Sn 21.9, Pb 15.6, Zn 5.04, Fe 1.89, Ni 0.09.

plate were fastened to the surface. They, together with the pin, have not survived. Regarding the circumstances of the find, the brooch was discovered by chance in 2004,⁴ some 10 m north of the church, right next to the grave plot, where in 1987 two silver Mediterranean earrings were found (Knific, Žbona Trkman 1990, 508). Dia: 5.4 cm; ht: 0.75 cm; wt: 23.18 g. Inv. no. TM 1803 (Fig. 3: 1; 4: 1).

2. A cast bronze disc brooch with a raised central field adorned by a relief image in a circle of a quadruped facing backwards. The figure is surrounded by a narrow inner border with an incised, poorly visible zigzag line. The raised central field is encircled by a wider outer border with four cross-forming rectangles and four fields with three droplet-shaped depressions each, where only traces of blue and green enamel survive. The rectangles are incised with shallow lines and segmented by two curved lines each. The depressions are separated by short lines cut perpendicularly to the edge of the brooch. The raised field was surrounded by a now only partially visible series of tiny incised double semicircles. The back of the brooch contains the pin lug and the partly preserved catch plate, which were cast integrally with the brooch. The pin has not survived. The circumstances of the find: the brooch was found in a pile of dirt, brought from the area south of the church. Dia: 5.45 cm; ht: 1.6 cm; wt: 27.55 g. Inv. no. TM 1768 (Fig. 4: 2).

3. A cast bronze temple ring with overlapping conical terminals. Ht: 5.7 cm; w: 5.15 cm; thk: 0.4 cm; wt: 12.78 g. Find-spot: at the SW church corner. Inv. no. TM 1772 (Fig. 3: 3).

4. A cast bronze temple ring with globular terminals. Dia: 4.65 cm; thk: 0.45 cm; wt: 13.91 g. Find-spot: north of the presbytery – the vault of the Tolmin priests (from here on: the vault). Inv. no. TM 1792.

5. A cast bronze temple ring with two-knob terminals; the two end-knobs are conical. Dia: 5.35 cm; thk: 0.4 cm; wt: 12.69 g. Find-spot: by the S wall of the sacristy. Inv. no. TM 1769 (Fig. 3: 5).

6. A cast bronze temple ring with two-knob terminals; the two end-knobs are conical. Dia: 4.87 cm; thk: 0.33 cm; wt: 10.53 g. Find-spot: the sacristy. Inv. no. TM 1780 (Fig. 3: 6).

7. A cast bronze temple ring with two flattened globular knobs at each terminal. Ht: 4.6 cm; w: 4.22 cm; thk: 0.28 cm; wt: 5.57 g. Find-spot: the vault. Inv. no. TM 1793 (Fig. 3: 7).

8. A cast bronze temple ring with three flattened globular knobs at each terminal. Ht: 3.8 cm; w: 3.7 cm; thk: 0.3 cm; wt: 4.85 g. Find-spot: the sacristy. Inv. no. TM 1779 (Fig. 3: 8).

9. A cast bronze temple ring with two cylindrical knobs at each of its thinned-out terminals. Dia: 3.65 cm; thk: 0.25 cm; wt: 4.04 g. Find-spot: at the NW church corner. Inv. no. TM 1800 (Fig. 3: 9).

10. A cast bronze temple ring with two cylindrical knobs at each of its terminals. Dia: 3.8 cm; thk: 0.3 cm;

wt: 4.22 g. Find-spot: at the NW church corner. Inv. no. TM 1801 (Fig. 3: 10).

11. A bronze-wire temple ring with conical terminals. Dia: 3.4 cm; thk: 0.15 cm; wt: 1.22 g. Find-spot: at the NW church corner. Inv. no. TM 1799 (Fig. 3: 11).

12. A bronze-wire temple ring with two cylindrical knobs at each of its terminals. Ht: 4.1 cm; w: 3.85 cm; thk: 0.2 cm; wt: 1.65 g. Find-spot: the vault. Inv. no. TM 1794 (Fig. 3: 12).

13. A bronze-wire temple ring with a cylindrical knob at one terminal; the other one is broken off. Ht: 4.06 cm; w: 4.2 cm; thk: 0.2 cm; wt: 2.36 g. Find-spot: the vault. Inv. no. TM 1796 (Fig. 3: 13).

14. Half of a bronze-wire temple ring with a cylindrical end-knob. The knob is followed by two evenly spaced vertical incisions giving the impression of three knobs. Ht: 4.38 cm; thk: 0.15 cm; wt: 0.99 g. The circumstances of the find: SE of the presbytery, a stray find from 2012.⁵ Inv. no. TM 1802.

15. A bronze-wire temple ring with a tiny cylindrical knob at one terminal; the other is pointed. Dia: 3.32 cm; thk: 0.13 cm; wt: 0.63 g. Find-spot: the SW corner of the sacristy. Inv. no. TM 1774 (Fig. 3: 15).

16. A bronze temple ring with its terminals filed into a point. Dia: 3.9 cm; thk: 0.14 cm; wt: 0.98 g. Find-spot: the vault. Inv. no. TM 1795 (Fig. 3: 16).

17. A bronze-wire temple ring; it has a hook at one terminal, while the other end is thinned into a point. Ht: 5.75 cm; w: 5.25 cm; thk: 0.18 cm; wt: 2.39 g. Find-spot: the SW church corner. Inv. no. TM 1771 (Fig. 3: 17).

18. A bronze-wire temple ring with a part of a hook surviving at one terminal, while the other end is thinned into a point. Ht: 4.75 cm; w: 5.75 cm; thk: 0.14 cm; wt: 1.11 g. Find-spot: the SW corner of the sacristy. Inv. no. TM 1776 (Fig. 3: 18).

19. A fragment of a bronze earring, which had a hollow bronze bead threaded on a wire hoop. Only one of the semi-globular metal bead halves survives, damaged and crumpled. Lgth: 3.3 cm; wire dia: 0.2 cm; wt: 1.70 g. Find spot: the vault. Inv. no. TM 1797.

20. A bronze belt buckle with a lyre-shaped loop. The tongue is missing; loop is slightly deformed. Its upper edge is decorated with a series of slanting double incisions. Lgth: 5.4 cm; ht: 6.3 cm; thk: 0.5 cm; wt: 11.21 g. Find-spot: the SW church corner. Inv. no. TM 1773 (Fig. 3: 20).

21. A bronze circular belt buckle with a partially preserved iron tongue on the loop. Dia: 3.6 cm; thk: 0.7 cm; wt: 16.7 g. Find-spot: at the S side of the church. Inv. no. TM 1770.

22. One half of a round blue glass bead. Dia: 0.82 cm; thk: 0.7 cm; wt: 0.39 g. Find-spot: the vault. Inv. no. TM 1961.

23. One third of a torus-shaped blue glass bead. Lgth: 0.45 cm; thk: 0.28 cm; wt: 0.05 g. Find-spot: the vault. Inv. no. TM 1962.

24. A decorative wire brooch from a single piece of bronze wire with a clover three-leaf-shaped spring. Lgth: 5.24; ht: 1.0 cm; wire dia: 0.11 cm; wt: 1.19 g. Find-spot: the SW corner of the sacristy. Inv. no. TM 1778 (Fig. 3: 24).

⁴ Brooch cat. no. 1 was found in September 2004 by Stane Rutar, a worker of Tolmin public utilities. He gave it to Jovica Rosić from Most na Soči, who donated it to Tolminski muzej in 2007.

⁵ Temple ring no. 14 was found by Polona Bitenc (Narodni muzej Slovenije, Ljubljana / "National Museum of Slovenia") upon a visit to the church on 18 March 2012.

Plate 2

25. A D-shaped iron belt buckle. Lgth: 4.27 cm; ht: 4.7 cm; thk: 0.75 cm; wt: 20.5 g. Find-spot: the sacristy. Inv. no. TM 1784 (Fig. 3: 25).

26. An iron circular belt buckle with a partially preserved tongue. Dia: 2.1 cm; thk: 0.35 cm; wt: 2.42 g. Find-spot: the NE corner of the sacristy. Inv. no. TM 1785 (Fig. 3: 26).

27. An iron strap-end with a hook on its narrow end and a fastening fork on its wider end. It was secured to the strap by a rivet, which has not survived. The top surface of the strap-end is decorated with slanted incisions. There are traces of tinning on the surface.⁶ Lgth: 9.9 cm; w: 1.4 cm; wt: 13.11 g. Find-spot: by the S church wall. Inv. no. TM 1789 (Fig. 3: 27).

28. An iron knife with a tang, slightly bent. Lgth: 13.25 cm; w: 1.4 cm; thk: 0.35 cm; wt: 15.12 g. Find-spot: the NE corner of the sacristy. Inv. no. TM 1781 (Fig. 3: 28).

29. An iron knife with a tang, bent; part of the blade with the tip is missing. Lgth: 12.55 cm; w: 1.9 cm; thk: 0.35 cm; wt: 16.03 g. Find-spot: the NE corner of the sacristy. Inv. no. TM 1782 (Fig. 3: 29).

30. An iron knife with a tang. The tang is partially preserved and enclosed in fragments of the wooden handle. The blade's back is angled at the tip. Lgth: 16.5 cm; w: 2.5 cm; blade thk: 0.5 cm; wt: 40.29 g. Find-spot: the vault, early-medieval grave. Inv. no. TM 1791 (Fig. 3: 30).

31. An iron knife with a partially preserved tang. The blade's back is angled at the tip. Lgth: 20.7 cm; w: 3.45 cm; blade thk: 0.55 cm; wt: 78.52 g. Find-spot: the vault. Inv. no. TM 1798 (Fig. 3: 31).

32. A part of a blade from an iron knife. The blade's back is angled at the tip. Lgth: 12.55 cm; w: 2.6 cm; blade thk: 0.45 cm; wt: 41.16 g. Find-spot: the NE corner of the sacristy. Inv. no. TM 1783 (Fig. 3: 32).

33. A part of a blade from an iron knife. The blade's back is angled at the tip. Lgth: 8.6 cm; w: 2.0 cm; blade thk: 0.3 cm; wt: 14.63 g. Find-spot: by the S church wall. Inv. no. TM 1790 (Fig. 3: 33).

34. A part of a blade from an iron knife. The back is straight, the tip and the tang are missing. Lgth: 8.7 cm; w: 1.45 cm; thk: 0.3 cm; wt: 14.63 g. Find-spot: the SW corner of the sacristy. Inv. no. TM 1777 (Fig. 3: 34).

35. An iron folding knife. The blade's back is angled at the tip. The tin handle has a tubular shape. Lgth: 11.65 cm; w: 2.8 cm; thk: 1.4 cm; wt: 56.23 g. Find-spot: by the SW corner of the sacristy. Inv. no. TM 1788 (Fig. 3: 35).

36. A part of a blade from an iron knife (?). At its most sharply curved section, the rounded back is forged very thickly, far exceeding the thickness of the blade. Lgth: 12.9 cm; w: 2.9 cm; thk 0.75 cm; wt: 61.93 g. Find-spot: by the SW corner of the sacristy. Inv. no. TM 1787 (Fig. 3: 36).

37. An iron key with a hollow shank, an oval flat bow and a segmented tin bit. Lgth: 16.2 cm; bow w: 3.7 cm; bit ht: 3.2 cm; shank dia: 1.2 cm; wt: 65.90 g. Find-spot: the SW corner of the sacristy. Inv. no. TM 1775 (Fig. 3: 37).

38. A part of an iron key with a hollow shank and a round flat bow, part of the shank with the bit is missing. Lgth: 6.3 cm; bow dia: 2.2 cm; shank dia: 0.9 cm; wt: 11.58 g. Find-spot: the NE corner of the sacristy. Inv. no. TM 1786 (Fig. 3: 38).

Figure 10

39. A cast bronze cross.⁷ Obverse: INRI, The Crucified One, a skull. Reverse: M.(ATER) D.(OLOROSA) O.(RA) P.(RO NOBIS) (*Mother of Sorrows, pray for us.*), Mary on a crescent with seven stylized swords in her chest. Ht: 3.37 cm; w: 1.9 cm; wt: 2.23 g. Find spot: grave 1, by the W wall of the sacristy. Inv. no. TM 1963 (Fig. 3: gr. 1; 10: 1).

40. A cast bronze pilgrim sign of The Great St Teresa (of Avila) and Jesus Christ. Obverse: S: MATER. T(H)ERES. (IA). Reverse: Jesus Christ. Ht: 2.14 cm; w: 1.64 cm; wt: 1.73 g. Find-spot: grave 1, by the W wall of the sacristy. Inv. no. TM 1964 (Figs. 3: gr. 1; 10: 2).

41. The pilgrim sign of the Immaculata, hammered bronze. Obverse: O MARIE CONGUE SANS PECHE PRIEZ P.(OUR) N.(OUS) QUI AVONS RECOURS A VOUS (*O Mary, conceived without sin, pray for us who have recourse to thee.*) Reverse: a Marian monogram. Ht: 2.38 cm; w: 1.7 cm; wt: 1.0 g. Find-spot: grave 1, by the W wall of the sacristy. Inv. no. TM 1965 (Figs. 3: gr. 1; 10: 3).

Classification of the Early Medieval objects

In comparison with the artefacts discovered at Sv. Urh before 1988 (Fig. 2: 1–9) (Knific, Žbona Trkman 1990, 504–508), the recent finds are more numerous and varied: above all, a number of bronze jewellery pieces have been discovered (Pl. 1: 1–19), and for the first time, some ironware (Pl. 2). This article also presents medieval and post-medieval objects discovered during archaeological research.

The early-medieval cultural landscape has not changed: the finds all belong to the Köttlach culture of the eastern Alps. The only exceptions remain the two silver earrings, which display technological characteristics of the Mediterranean goldsmith production (Fig. 2: 8,9) (Knific, Žbona Trkman 1990, 511).

The two large disc brooches from Tolmin

The Köttlach-type jewellery corpus has now grown to include two large disc brooches, cast and enamelled (Fig. 4: 1,2; Pl. 1: 1,2). In both, the

⁶ The XRF analysis was performed by Zoran Milić (Narodni muzej Slovenije): ca 0.8% of tin (Sn) was detected in three places on the front and back of the strap end.

⁷ The cross and the pilgrim signs (nos. 39–41) were described and classified by Darko Knez (Narodni muzej Slovenije).

border of enamelled depressions and decorative rectangles forms a cross, while the raised central field is adorned by a flat animal figure, further defined by shallow incisions. The elements converge into a clearly recognisable style, particularly in the brooch with a quadruped in its medallion and the border of relief rectangles and foliage ornaments, discovered in 2004 north of the church of Sv. Urh (*Fig. 4: 1; Pl. 1: 1*).

In Slovenia, the brooch has good analogies amongst the Köttlach finds from Žirovnica in Gorenjska region (*Fig. 5: 1a,b*) and the nearby Rodine (*Fig. 5: 2a,b*). The Žirovnica brooch, acquired in unspecified circumstances in the cemetery at the church of Sv. Martin, is bent; the deep dent was probably caused by a blow with a sharp tool (*Fig. 5: 1a,b*). The red and blue enamel in the depressions partly survives, surrounding the very clearly depicted fan-shaped foliage near the rim and the animal with its head facing backwards in the centre (Korošec 1979, 141, Pls. 61: 8; 150: 11; Bitenc, Knific 2001, 109–110, cat. 366).⁸ With its precisely crafted details, the Žirovnica brooch surpasses the one from Tolmin. In contrast, the brooch from Rodine, a recent find from the cemetery at the church of Sv. Klemen, is somewhat more ineptly made than the other two brooches: the corners of the rectangles are round, the quadruped would not be discernible but for the incisions, while the contour of the foliage is very faint (*Fig. 5: 2a,b*). Very little of the enamel in the depressions surrounding the animal in the medallion and the foliage around the edge survives and its colour is indiscernible.⁹

Similarly, other brooches of the type, found throughout the wider region from the Adriatic across the Alps and all the way to southern Scandinavia, vary in the quality of craftsmanship (*Fig. 6; List 1*). In superior examples, the key visual details

⁸ The bronze brooch from Žirovnica is kept by Narodni muzej Slovenije, inv. no. S 2241. Size 5.55 × 4.4 cm, height 0.45 cm.

⁹ The bronze brooch from Rodine is cast, with one zigzag line incised along the thinned-out rim and another around the raised medallion. The pin lug and the catch-plate (the pin itself does not survive) were cast integrally with the brooch. Diameter: 6.0 cm, height 1.13 cm, weight 38.37 g. The brooch is temporarily kept by Zavod za varstvo kulturne dediščine Slovenije, OE Kranj ("Institute for the Protection of Cultural Heritage of Slovenia, Kranj Regional Office"), under the provisional number PN 023. The brooch is published with consent of Milan Sagadin and Judita Lux from the said Office, who researched the site with Otmar Kovač in 2007 (Sagadin, Kovač, Lux 2008).

in particular are more finely crafted. While in all of the brooches the foliage decoration around the edge follows a symmetrical pattern, the original winding contour of the leaves is only outlined in the brooches from Žirovnica (*Fig. 5: 1a,b*), Tremone–Castella, Sittna/Siona and Lund (*List 1: 8,9,11*); in lower quality items, it is relatively obscured. The ornament is usually called a "palmette" (Giesler 1989, 233: C 1.1, Abb. 57: a; Spiong 2000, 66), but also "a tree of life" (Eichert 2010b, 153–154).

The decoration of the cross-forming rectangles around the edge also varies. In the two brooches from St. Peter near Spittal and from Karlstadt-Hirschfeld (*List 1: 7,10*), there are face masks. The ornaments within the rectangles of the brooch from Tolmin are poorly visible, but in one of them face features can just be discerned (*Fig. 4: 1; Pl. 1: 1*). In other brooches, the rectangles contain simple double V-shaped incisions. In general, the first type of ornament is labelled as either a "mask" (Spong 2000, 66) or a "human mask" (Eichert 2010b, 153–154); however, in the Köttlach-type disc brooches from the sites in the eastern Alps, the ornament is predominately an animal mask (Giesler 1978, 64–66, Abb. 2).

Similarly, the representation of the animal in the medallion varies; it can be realistic or schematic. The images from the brooches from Tolmin (*Fig. 4: 1; Pl. 1: 1*) and Žirovnica (*Fig. 5: 1a,b*) belong to the first group. They both depict an animal facing backwards, but in such a way that the entire frontal part of the head is visible, and, in the case of the Žirovnica brooch, even the pointed ears. The body ends with a highly upturned tail with a stout tip, while the slanting incisions on the neck probably indicate a mane. A similar interpretation of the animal can be seen on the brooches from Tremona–Castello¹⁰ and Sitten/Sion (*List 1: 8,9*), and slightly less prominently on the brooch from St. Peter near Spittal (*List 1: 7*). The animal from the Sitten/Sion brooch is supposedly a lion (Dreier 1993, 38; Schulze-Dörlamm 1992, 124; Cardani Vergani 2011, 337), while the other two, as similar as they may be to it, are interpreted as an ox in the case of the Tremona–Castello brooch (Cardani Vergani 2011, 337) and as a Lamb of God in the case of the St. Peter brooch (Eichert 2010b, 153). Since the realistic representation of the animal

¹⁰ The photo of the Tremona–Castello brooch (Cardani Vergani 2011, Fig. 1) shows the head of the animal portrayed from the front, while the drawing (*Fig. 2*) suggests the head was portrayed from the side.

on the Sitten/Sion brooch is also reflected in the two brooches from Tolmin and Žirovnica, a lion seems to be a more compelling interpretation. Its image is a typical Christian decorative element appearing on enamelled brooches in the region of the eastern Alps in the 10th and 11th centuries (Giesler 1989, 235).

Other brooches that are similar to the one from Tolmin have the animal in the medallion portrayed more schematically, with less detail, and the head facing backwards is shown from the side, mostly with crudely incised lines. The image of the animal on the brooch from Sipar is quite realistically and skilfully made (*List 1: 4*), and very imperfectly on the brooch from Rodine, which displays lesser craftsmanship overall (*Fig. 5: 2a,b*). Between the two extremes, one can place a range of animal images on the brooches from Karlstadt–Hirschfeld and Lund (*List 1: 10,11*) and from Hermagor, where two very similar examples were found (*List 1: 5,6*). There is no definite identification of the animals: in the cases of Karlstadt–Hirschfeld and Lund, it wavers between a lion and a lamb (Lenssen, Wamser 1992, 292; Schulze-Dörrlamm 1992, 144), while the brooches from Hermagor supposedly portray the Lamb of God (Eichert 2010a, 215; id. 2010b, 154).

Some of the brooches under discussion (from Karlstadt–Hirschfeld, Hermagor and Sitten/Sion) have been classified as a variant of the Frauenhofen type brooches, dated to the second half of the 10th and first half of the 11th centuries (Spiong 2000, 66, 213, Taf. 7: 11). The group contains brooches that are related, yet differ in ornament and motif. Since then, the number of disc brooches like the one from Tolmin (*Fig. 4: 1; Pl. 1: 1*) has grown from five to eleven. They all display a distinct unity of ornament and style, also emulated in examples of somewhat lesser quality of production. The wide geographical distribution of these brooches indicates their popularity beyond the region (*Fig. 6; List 1*). To name them after their central feature, the “lion brooches” are undoubtedly an original variant of the large enamelled disc brooches.

In comparison to the first large disc brooch from Tolmin, the second one (*Fig. 4: 2; Pl. 1: 2*) lacks the foliage decoration between the cross-forming rectangles around the edge; instead, each space contains three enamelled depressions. The central field is not only slightly raised and flat, but distinctly domed and somewhat graduated, while the animal facing backwards, in a much smaller medallion, is portrayed in a low relief, a graduated central field and a relief image of an animal in a small medal-

lion. A good analogy is the brooch from Mauern near Steinach am Brenner in Northern Tyrol, found by the church of St Ursula together with a crescent earring decorated with enamelled depressions (Stadler 2003, 769, Abb. 6, 7). Both brooches are very similar to the brooch from Komjatice in Slovakia (Točík 1978, 257, 270, obr. 153: 2; Furmánek, Ruttkay, Šiška 1991, 131, Fig. 133; Schulze-Dörrlamm 1992, 125, cat. no. 26). The Komjatice brooch is somewhat more ornate; it has a second, inner row of enamelled depressions on a lower grade around the medallion. The common elements of the three brooches are an identical decorative border around the edge, a domed and graduated central field and a relief image of an animal in a small medallion.

The large disc brooch from Breginj

Our study of the Tolmin brooches can be expanded to include two related finds from the Soča basin. In 2012, a large disc brooch was found by chance in Breginj, some 200 m north-west of the village church of Sv. Nikolaj, on a terrace locally called “V senožetah” or “Senožeta” (*List 2a: 6*).¹¹ The bronze cast disc brooch has a narrow border and a slightly raised and large central field (*Figs. 2: 18; 4: 4*). The patina was removed, leaving the incised decorative elements rather obscured. Nevertheless, a quadruped facing backward (from left to right) with a cross on its back is still visible. The details of the flat animal image were rendered with shallow incision lines, and its contour with enamelled depressions. The medallion with the animal is surrounded by a ring of eight rectangular enamelled depressions interspersed with eight fields decorated with smaller, heart-shaped enamelled depressions and V-shaped incisions above them. The enamel is almost completely missing and the zigzag incisions around the narrow rim are nearly invisible.

The Breginj disc brooch has excellent analogies in the Austrian Carinthia, where four such brooches were discovered; two of them at the St.

¹¹ The brooch was found by Zdravko Mazora from Breginj; it is now part of the private Mazora collection in Breginj (Breginj house no. 81). In October 2013, the finder informed the writers of this paper about the find spot and gave permission to publish information on the brooch, for which the authors are thankful. The brooch is almost without patina, because the finder rinsed it with vinegar. The back has an integrally cast pin lug and catch-plate, which partly survive; the pin is missing. Diameter 5.9 cm, height 0.5 cm, weight 47.13 g.

Peter cemetery near Spittal (*Fig. 7a: 1–4; List 2a: 1–4*). That they are almost identical and similarly crafted has already been established; the animal with the cross has been identified as the Lamb of God; and all of the brooches have a 16-cell ring symmetrically divided into eight rectangles separated by eight fields. Judging from the surviving enamel, light green was the predominant colour, with less yellow and blue (Eichert 2010b, 151–152, Abb. 1). These features in all the details are shared by the perfectly preserved brooch found by the church of St Martin in the eponymous village of St. Martin im Lungau in Land Salzburg (*Fig. 7a: 5; List 2a: 5*). Together with the Breginj example, these brooches (just like the lion brooches) form a separate, easily recognisable group of the large enamelled brooches, a variant portraying the Lamb of God with a cross.

The lost brooch from Vipava

Another comparable find from the Soča basin is the lost disc brooch from Vipava, which had been known of since 1870, but was overlooked until 2002, when the archival data from the land museum in Graz were published (Kramer 2002, 200, Abb. 2). From the letter by F. Kenner reporting the find, and from the detailed description of the brooch and its drawing in the museum records (*Fig. 8*), it has been possible to establish the (now missing) Vipava brooch (*Fig. 7b: 9; List 2b: 9*) as an analogy to the famous brooch from Perau in Villach/Beljak in Carinthia and to the new find from Leibniz/Lipnica in Styria, Austria (*Fig. 7b: 7,8; List 2b: 7,8*). The two identical disc brooches, with a border divided into a cross and decorated with palmettes and blossoms made of enamelled cells, and with a gilded relief image of the prophet Daniel with two lions in a medallion are first-rate creations among the large enamelled brooches from the sites in the eastern Alps (Kramer 2002, 200, 207; Eichert 2010b, 153). The foliage ornament was probably designed after a goldsmith's model, like the gold disc brooch from Halberstadt, preserved in pieces, portraying a palmette surrounding a lily-shaped cross (Schulze-Dörrlamm 1989, 419–420, Abb. 5: 1). The two brooches from Villach and Leibniz/Lipnica belong to the group of large brooches with a cross on a wide border, dated to the second half of the 10th and the first half of the 11th centuries; more specifically, they belong among the Halberstadt type brooches (Spiong 2000, 66, 212, Taf. 7: 9). In terms of the motif in the medallion they share with the

Vipava brooch, they are a variant of the brooches with the image of Daniel.

The two disc brooches from Batuje and the Tolmin town area

Similar in technology and style to the discussed large brooches from the Soča basin are the two small (*ca* 3 cm) enamelled disc brooches from Batuje and Tolmin. The Batuje brooch with the image of the Lamb of God with a cross was found in the cemetery by the ruins of the church of Sv. Jurij (*Fig. 4: 3*) (Svoljšak, Knific 1976, 30, Pls. 14: 3, 49: 4, grave 25; Knific, Sagadin 1991, 92, cat. no. 115). It has been used as an analogy to the two very similar brooches from the sites of Hilterfingen–Hünibach in Switzerland (Schulze-Dörrlamm 1992, 133, cat. no. 14, Farbtaf. p. 117, bottom right) and Mainz–Löherstrae in Germany (Wamers 1994, 77–79, 2, cat. no. 165). The brooch from Tolmin (*Fig. 2: 10*) was a chance find from the town area (Knavs, Mlinar 2000–2004; Knific 2009–2010, 188, Fig. 3: 3). Its main features are the quadruped facing backwards (from right to left) enclosed in inlays of enamel, and a narrow border decorated with a zigzag incision. Geographically, its closest analogy comes from St. Peter near Spittal in Carinthia (Eichert 2010b, 155, Abb. 3, top; Eichert, Rogl 2010, 221, Taf. 52: Fnr. 1995/1).

The historical and cultural backdrop of the enamelled disc brooches

In terms of technology and style, all the disc brooches from the Soča basin, both large (*ca* 5 cm) and small (*ca* 3 cm), are consistent with the objects from the later phase of the Köttlach culture; their find-sites dominate the region of the eastern Alps towards the end of the Early Middle Ages. The group of these objects has various chronological interpretations: the second half of the 9th and the 10th century as the *Köttlach cultural group* (Korošec 1979, 91, 306, Insert 3); the second half of the 10th and the first half of the 11th century as the narrower *Köttlach II horizon* (Giesler 1980, 89–95, Abb. 3; Giesler 1997, 190–195); and most recently, the 10th and 11th centuries as *Group C 3* of the early-medieval material culture in Carinthia (Eichert 2010a, 170–173, Abb. 46). In classifying the enamelled disc brooches, the narrow time-span (950–1050) is predominantly used, together with

the label of Köttlach II (e.g. Giesler 1989; Schulze-Dörrlamm 1992; Wamers 1994; Spiong 2000).

The large disc brooches, whose technological and stylistic features place them into the Köttlach II stage, have frequently been found beyond the region of the eastern Alps, as well as far in the northern parts of Europe. One such widespread example is the lion brooch (*Fig. 6; List 1*); but other variants of the Köttlach brooches also appear away from their “home” territory.

They differ in style from somewhat earlier enamelled disc brooches from the North (*Scheibenfibeln des nördlichen Formenkreises*) (Giesler 1978, 64–66, Abb. 2, 3; Wamser 1992, 331; Frick 1992–1993, 353–356); this topic has also been discussed in more recent studies (Wamers 1994, 79; Spiong 2000, 174; Ettl 2001, 88). In terms of the distribution of the enamelled brooches in the eastern Alps, there is a difference between peripheral sites, where they were predominantly discovered as single finds, and more central sites along the Upper Drau and Upper Sava Rivers, where the brooches were mostly found in graves (Giesler 1980, 89, 93, Abb. 8).

Comparison to the disc brooches from Bled microregion

The Köttlach disc brooches are more frequent in the northern regions than the northern brooches in the territory of the eastern Alps, although various foreign influences were also present there. This becomes clear when examining typical brooches found at the large Bled necropolises at Brdo, Pristava and Na sedlu (*Fig. 9*) (Knific 2004, 99, 101–105, *Fig. 13*). Two brooches, decorated with cloisonné and champlevé enamelling techniques, are excellent examples of the Köttlach style: the brooch from Na sedlu cemetery has multiple accentuated crosses depicted around the border and on the medallion itself (*Fig. 9: 8*); the other, with the image of a ruler in the medallion, has a cross covertly implied in the border by a sequence of depressions with blue enamel, interrupted four times by depressions with yellow enamel (*Fig. 9: 9*) (Knific, Sagadin 1991, 87, 95, cat. nos. 101, 121).

Earlier, belonging to the Köttlach I stage (Giesler 1980, 86, 87, Abb. 2), are the disc brooches with an iron core covered with a bronze sheet stamped with various ornamental designs: with an interlaced decoration and a rosette on the two brooches from Pristava (*Fig. 9: 1,2*) (Knific 2004, 99, *Fig. 12: 5,6; 13: 1,2*) and with a centaur archer on the

brooch from Brdo (*Fig. 9: 3*) (Bitenc, Knific 2001, 91, cat. no. 290). Similarly crafted and decorated brooches were widespread in the second half of the 7th century and the first decade of the 8th century along the Upper Danube and in Rhineland; they are frequently stamped with Christian, as well as pagan motifs (Klein-Pfeuffer 1993, 45–54).

The copper and gilded disc brooch with a motif of a Merovingian ruler, bordered by wreath of beaded rows (*Fig. 9: 4*) (Bitenc, Knific 2001, 104, cat. no. 347), belongs to relatively common nummular brooches that were frequent along the Rhein and the Elbe, as well as in the Frisian territory by the North Sea (Wamers 1994, 106–115; Abb. 72, Liste 23). This far south, the Bled brooch is an isolated foreign object from the 9th century. Judging from illuminated manuscripts of the Carolingian era, disc brooches were worn by men and women alike, by aristocracy, soldiers and farmers (Frick 1992–1993, 348–349, Abb. 13; Bergman 1999, 441–443; Krabath 2001, 119–121, Abb. 23); within the Frankish state, the fashion also most likely spread among the inhabitants of Bled.

Each of the three brooches from the cemetery at Na sedlu below the Bled Castle is unique in its own way. The gilded brooch has a deeply stamped four-fold interlaced pattern in the form of a cross (*Fig. 9: 5*). The miniature superbly follows the visual expression of the interlaced ornament, popular in Southern Europe in the 8th and 9th centuries. As a carved ornament, it was very common in stone church equipment, but only rarely fashioned with wedged incisions on small objects (Sagadin 1991a, 43, cat. no. 97). Furthermore, the painted interlaced motifs adorn the parchment book pages; a motif identical to the one on the brooch can be found in the codex from the last third of the 9th century from north-eastern France, probably from Saint-Amand (Bierbrauer 1999, XI. 4 fol. 8r).

The second brooch from the Na sedlu cemetery has a low-relief image of the Lamb of God (*Agnus Dei*) (*Fig. 9: 6*) (Sagadin 1991a, 44–45, cat. no. 114). Reliefs are rare on the enamelled brooches; one such example is the image of Daniel with two lions in the medallion of the disc brooch from Villach-Perau, dated to the late 10th/early 11th centuries (Schulze-Dörrlamm 1992, 126, cat. no. 30, *Farbtaf. p. 117, left, 3rd row from the top*).

The small bronze disc brooch from the Na sedlu necropolis has a shallow-relief of two moustached saints, each carrying a wreath of martyrdom (*Fig. 9: 7*). The brooch was identified as an import among the Köttlach finds (Valič 1964, 41, 47, Pl. 46). In

technique and style it is very close to the bronze brooch from Trier, dated to the 11th century, with a motif of two saints on a ship (Schulze-Dörflamm 1992, 136, cat. no. 25). A similar brooch has been found in the cemetery in St. Peter near Spittal (Eichert 2010b, 163–164, Abb. 13, top left; Eichert, Rogl 2010, 221, Taf. 53: Fnr. 81). All three brooches are almost of the same size (the diameter of the one from Bled is 2 mm smaller) and bordered with two beaded rows, while the heads of the saints are similarly designed and rotated.

The comparison between the brooches from the Soča basin and Bled microregion has shown that the examples from the former region exhibit a unified style and belong to the same period, while the brooches from the latter region are dissimilar in style and originate from different periods. The brooches from both regions that belong to the Köttlach II group in terms of style and chronology have a distinct Christian symbolism in common. The brooches from the group belong amongst the typical (mostly grave) finds from the 10th and the first half of the 11th centuries in the eastern Alps (essentially the same corpus of finds is diversely labelled as the Köttlach cultural group, as Köttlach II horizon or Carinthia group C3).

The temple rings from the Soča basin

Temple rings are the most numerous finds amongst the early-medieval objects from the area of Sv. Urh. Four were found before 1988 (*Fig. 2: 1–4*) (Knific, Žbona Trkman 1990, 505, 509, 511, Pl. 1: 1–4) and 16 in 2011, during the most recent church renovations (*Pl. 1: 3–18*). They are mostly temple rings with segmented terminals; some are very large, with diameters of 5 cm and more (*Fig. 2: 1,2; Pl. 1: 3–6*). Large, solid temple rings are common at the sites of the Soča basin, and two such rings from Kanal are amongst the largest known examples (*Fig. 2: 15,17*) (Knific 2009–2010, 184, *Fig. 1: 5,6*). A temple ring can now be added to them; it was discovered by chance near the church of Sv. Križ (“Holy Cross”) at Sedlo (*Fig. 2: 19*).¹² Many large

¹² The bronze temple ring was found in early 2012 by Slavko Lipušček, a worker of Tolmin public utilities, upon digging through a grave pit in the western part of the graveyard, a few meters to the west of the church shed. He donated the find to Tolmin museum (inv. no. TM 1873). The temple ring is incomplete; one terminal is broken off. The surviving terminal has a single knob. Diameter 6.9 cm, width 3.5, weight 12.36 g.

temple rings were found in graves by the church of Batuje, which is from the same period; two were found in Lucinico/Ločnik (Svoljšak, Knific, 1976, 68–69). Temple rings with segmented terminals are one of the leading forms of the Köttlach jewellery (Sagadin 1988, 44–45, type 1). They are classified as Köttlach II horizon (Giesler 1980, 87, Abb. 3: 9) and more recently (within the context of the cemeteries in the Austrian Carinthia) also as Group C (Eichert 2010a, 167–173, Abb. 46). Within the Carinthian group, such temple rings (*Kopfschmuckringe mit Knöpfchenende*, i.e. typological group K) are further divided into three subgroups, C 1–3 (780–11th century), and seven types, from Ka to Kg, based on the shape and number of knobs on the terminals (Eichert 2010a, 40–45, Abb. 10).

The Carinthian chronology also fits the chronology based on the data gathered through the new classification system for head jewellery in the eastern Alps (Pleterski 2013). According to the data, the temple rings with segmented ends are divided into two main types, *head circlets* (NO) ending in a single thickening (type NO0100_0808) and circlets ending in more than one thickening (NO 0100_0909). The first type is dated between the last third of the 9th century and early 11th century, while the second type is more or less contemporaneous, but emerges somewhat later, in the first third of the 10th century (Pleterski 2013, 320, *Fig. 16*).

Amongst the 20 temple rings from Tolmin, 15 have segmented terminals; nine of them have two or three knobs (*Fig. 2: 3; Pl. 1: 5–10,12*), which is a common variant of the terminals (type Kf, or NO 0100_0909) dated according to both chronologies into the 10th century, the end phase of the temple rings (Eichert 2010a, 41, 43, 45, Abb. 46; Pleterski 2013, 320, *Fig. 16*). Accordingly, of the five remaining temple rings from Tolmin (three of them are incomplete), the temple ring with atypical terminals (*Fig. 2: 4*) can be classified as type Oa1, and the temple ring with a hook at one terminal (*Pl. 1: 17*) as belonging to the typological group H within the Carinthian groups C1 and C2, dated between 780 and 900 (Eichert 2010a, 45–51, Abb. 11, 12, 46).

The earrings

Most likely from the 9th century (Knific, Žbona Trkman 1990, 511–512), the silver earrings with filigree decoration (*Fig. 2: 8,9*) are the earliest early-medieval artefacts from the cemetery at Sv. Urh. The only other objects from the same period

are the last two of the discussed temple rings (*Fig. 2: 4; Pl. 1: 17*) and a bronze ring (*Fig. 2: 7*) (*ib.*, 511, *Pl. 2: 4*). The crescent earring decorated with enamelled depressions is later, dated to the 10th century and early 11th century (*Fig. 2: 6*) (*ib.*, 511, *Fig. 3; Pl. 2: 3*). From the same period, there is a partially surviving earring with a metal bead (*Pl. 1: 19*), possibly a fragment of an earring with three metal beads on the hoop, similar to the (now only partly preserved) silver example from Batuje (Svoljšak, Knific 1976, 32–33, 69, *Pl. 19: 5*). Earrings with three beads on the hoop are classified among the jewellery of the Köttlach II stage (Giesler 1980, 87, *Abb. 3: 11*).

The knives

The knives dominate the ironware. Out of nine, four have a typical angled back (*Pl. 2: 30–33*).¹³ One of them (*Pl. 2: 30*) was found in a grave, some 3 m north of the presbytery (*Fig. 3*). The grave pit was dug into the gravel and, upon burial, the body was laid on a levelled surface. The skeleton's orientation was west-east (head to the west), the bones were heavily decayed and visibly different from the bones from the post-medieval graves. The skeleton was truncated on four sides because of the subsequent post-medieval grave pits, which were dug 10 to 25 cm deeper and oriented north-south. The length of the intact part of the skeleton was ca 0.80 m. The bones of the pelvis and torso up to the neck vertebra survived; somewhat removed parts of the skull, crushed during the digging of two post-medieval graves (nos. 13 and 16), probably also belonged to the skeleton. The grave was partly damaged on the south side, as well, with the bones of the right arm missing. On that side, 12 cm from the bones of torso, the iron knife (*Pl. 2: 30*) was discovered. The skeleton was also damaged on the other side, where a goat's or a sheep's tooth lay right next to the torso. It may have been a grave good or part of the backfill.

Knives are a common find in Köttlach culture cemeteries. In the Soča basin, they were discovered in 12 Batuje graves, six of the knives had angled

backs (Svoljšak, Knific 1976, 65, *Pls. 14: 2; 15: 1; 16: 2; 21: 5; 23: 7; 27: 2*). The two straight knives with a tang from Tolmin (*Pl. 2: 28,29*) have analogies in two examples from Batuje (*ib.*, *Pls. 22: 1; 27: 1*).

The folding knife (*Pl. 2: 35*) also has an angled back. No analogies have been found, but it resembles traditional pocket knives with wooden handles, as well as early-medieval folding razors from the sites of Gradišče above Bašelj and Kota 268 above Iška vas,¹⁴ while the large razor from Mali grad in Kamnik most likely dates to the High Middle Ages (Štular 2009, 77). The folding knife from Tolmin, however, differs from the two razors with angled backs, because its handle is tubular rather than flat.

The keys

Two keys were found near Sv. Urh: the larger one is intact (*Pl. 2: 37*), while of the smaller one only the upper half survives (*Pl. 2: 38*). They belong to the keys with a hollow shank, a standard, very common product of the Early and High Middle Ages, also known from other Slovenian sites (Štular 2009, 81–85; Ogrin 2010, 19). The earliest example was found at Brdo near Bled, on the site of a disturbed early-medieval cemetery (Müllner 1894, 32, *Taf. 3: 21*). This stray find anticipated similar keys would be discovered on other Köttlach culture cemeteries. In Pordenone, one key with a hollow shaft was found in grave no. 23 together with a pair of crescent enamelled earrings, and another (again, probably with a hollow shaft, although this is not specified) in grave no. 24, together with an equal-armed brooch and a temple ring with single-knob terminals (Mader 1993, 247–248, 255, *Grab/tomba 23: 2; 24: 1*). The key from Tolmin has a segmented bit, which was a technical innovation, possibly introduced in the second half of the 10th century, but most certainly in the 11th century (Štular 2009, 82; Marti, Meyer, Obrecht 2013, 261–266), i.e. early enough so that the key could also have come from an early-medieval grave.

Objects from the High and Late Middle Ages

Some of the objects under discussion, possibly the folding knife (*Pl. 2: 37*) and the key with a hollow

¹³ Another knife of the type was found near the church of Sv. Urh by Justina Leban from Tolmin, on a pile of dirt dug up during the construction work in 2011. In 2014, she donated the knife to the Tolminski muzej, where it is kept under inv. no. TM 1966. Because the editing of the article had been completed by that time, the 17-cm knife is only briefly mentioned here.

¹⁴ The two razors from Gradišče above Bašelj and Kota 268 are kept in Narodni muzej Slovenije (inv. nos. S 4103 and S 5690).

shank, may come from the High or Late Middle Ages. From that period or later is the knife (?) of an unknown shape, of which only the middle part of the blade survives. It has a wide, forged back (*Pl. 2: 36*), as if it had been struck, for example, while splitting shingles.

The time-span for the two glass beads (*Pl. 1: 22,23*) is very wide; their shape and colour could indicate that they are either medieval or post-medieval. Bronze circular belt buckles, like the one from Tolmin with a fragment of its iron tongue surviving (*Pl. 1: 21*), existed in Europe between the second half of the 12th and the 15th century, while bronze lyre-shaped belt buckles, similar to the one from Tolmin (*Pl. 1: 20*), were in use at the same time, but emerged somewhat later, in the 13th century (Krabath 2001, 134, 140). The same holds true of bronze rings comparable to the long-known example from Tolmin (*Fig. 2: 5*) (Knific, Žbona Trkman 1990, 511, *Pl. 1: 5*).

The loop of the lyre-shaped belt buckle (*Pl. 1: 20*) is designed and decorated similarly to the loop of the belt buckle discovered at the site of the medieval cemetery in Cirkevca near Središče ob Dravi (Knific, Tomanič Jevremov 2005, 168). The buckle from Središče survives intact and has a long, decorated and gilded rectangular plate with five rivets, used to secure it to the belt (Kovačič 1910, *Pl. 10*, right; Marušić 1987b, 345, *Pl. 7: 1*). This type of belt buckle (two more have been found in Slovenia, on Stari grad above Podbočje and in the church of Sv. Martin in Žirovnica¹⁵) is dated to the 14th and 15th centuries, but may have appeared as early as the 13th century (Guštin, Cunja, Predovnik 1993, 63–64).

An iron D-shaped belt buckle (*Pl. 2: 25*) was a very common piece, predominately used as part of male attire and for joining horse harnesses. In use as early as the 11th and 12th centuries, it was particularly popular from the 13th century onwards (Štular 2009, 103).

Parts of attire were also a small round iron buckle (*Pl. 2: 26*) and a hooked strap-end (*Pl. 2: 27*). The X-ray fluorescence (XRF) analysis has shown that the surface of the strap-end, for which no known analogies exist, was tinned. In the Early Middle Ages people used to tin iron parts of horse harnesses and spurs (for the objects from Gradišče above Bašelj cf. Karo, Knific, Milić 2001), while

in the Late Middle Ages tinning became a regular way of protecting iron objects, as evidenced by numerous finds from the Ljubljana River (Naberger 2009; Veršnik 2009).

Post-medieval objects

The newest finds from Sv. Urh are a wire brooch (*Pl. 1: 24*), a cross (cat. no. **39**; *Fig. 10: 1*) and two pilgrim signs (cat. nos. **40,41**; *Fig. 10: 2,3*). The brooch was recovered from a secondary context layer in the sacristy, while the cross and the pilgrim signs were found in an inhumation grave right next to the eastern wall of the sacristy (*Fig. 3: grave 1*). A similar wire brooch, but with a coil spring, was found at Most na Soči in 1886–1887 during an excavation of prehistoric graves; it is kept by Naturhistorisches Museum in Vienna among the stray finds, collected around the graves; in publication, it is identified as a Late Roman brooch (Teržan, Lo Schiavo, Trampuž-Orel 1985, 387, *Pl. 269: 35*). Three similar wire brooches are known from the early Christian centre in Emona (Ljubljana); they are smaller than the one from Tolmin. One is made from silver wire and decorated with pendants, another, simpler one, has a spring twisted into three leaves (Plesničar-Gec 1983, 119–120, 126; *Pls. 29: 12,16; 40: 4*). Due to the lack of analogies (similarly to the many pins, the filigree patch and the cross of St Sebastian), their dating is inconclusive (Sivec 1983, 61–62). In contrast, the dating for the wire brooch from Vranje near Sevnica (*Fig. 11: 3*), found in one of the post-medieval graves at the church of Sv. Štefan (Knific 1974, *Fig. 106*),¹⁶ is certain. Fragments of rosaries with pilgrim signs from the 17th and 18th centuries were discovered in four graves in this village graveyard, when the burials at the chapel of ease were abandoned (Knific 1975). Judging by the find from Vranje, such wire brooches (including the one decorated with tiny glass beads from Ljubična above Zbelovska Gora, *Fig. 11: 4*¹⁷) were fashion accessories for clothes in the first centuries of the Modern Age.

¹⁶ In 1972, the archaeological trenching revealed 16 graves and the remains of a graveyard wall around the church. The brooch was lying on the breastbone of the skeleton in grave no. 16. Brooch size 3.65 × 1.13 cm, wire diameter 0.1 cm. Kept by Narodni muzej Slovenije in Ljubljana, inv. no. G 13444.

¹⁷ The brooch is a metal detector find, kept by a private collector. The data about the brooch are kept in Narodni muzej Slovenije under no. ZN 371/2. It is made similarly

¹⁵ The information about the find was communicated by Drago Svobljak, head of the 2009 archaeological excavation in Žirovnica.

The cross and the pilgrim signs from the grave at Sv. Urh, where the Tolmin graveyard is still in use today, are of different ages.¹⁸ The cross (cat. no. 39; *Fig. 10: 1*) was made in the late 17th century (Knez 2010, 112, cat. no. 67); similarly, the pilgrim sign of St Teresa (of Avila) and Jesus Christ (cat. no. 40; *Fig. 10: 2*; on the life of the saint cf. Oražem 1973) comes from the late 17th/early 18th centuries. The latest, which sets the burial into the 19th century, is the pilgrim sign of the Immaculata (cat. no. 41; *Fig. 11: 3*; for variations cf. Knez 2001, 137, 165, 169–176).

THE SITES WITH KÖTTLACH CULTURE FINDS IN THE SOČA BASIN

The church of Sv. Urh is located in the middle of the Tolmin basin, at the edge of the lowest terrace, on the very point of the semi-circular pier just above the gravelly bed of the River Soča (*Fig. 1*). The river is wide here, and below Tolmin it was possible to cross it on the way to Sv. Danijel near Volče. The two former parish churches stand facing each other, each surrounded by its graveyard, both quite far from their local settlements (Knific, Žbona Trkman 1990, 513). The parish of Volče is first mentioned in 1015 in a document regarding church administration in the Upper Soča Valley, and Tolmin between 1063–1065 as *Tuimine*, where the Aquileian Patriarch Ravenger signed a contract with the Brixen Bishop Altwin regarding the proprietary churches in the Aquileian territory (Höfler 2013, 41, 149, 151).

When the church of Sv. Urh was built is not known: its base is Romanic, but ground-penetrating radar surveys of the inside of the church have shown that the current building had at least one predecessor. Its remnants with a distinctive semi-circular apse were detected in the length of 14.3 m (*Fig. 10*; Gaberšček 2005, 73).¹⁹ According to a document from 1278 about an appointment of a vicar by the Patriarch of Aquileia, the original

patron saint of the church was St Martin; it remained so until at least 1322, when a document mentions the unfinished stone bridge across the Soča in its vicinity. The first reference to the new patron saint, St Urh (Ulric), in the written sources is from 1438, and around 1470 he was portrayed on the keystone over the main altar. The parish seat was located next to the church until 1667, when it was moved to St Mary's Church in town (Höfler 2001, 77–79; id. 2013, 149–151).

The church of Sv. Urh was rebuilt several times and heavily damaged during World War I (*Fig. 13*), but expertly restored (Gaberšček 2005, 73–77). The 2011 archaeological excavations revealed an almost completely ruined early-medieval cemetery at the church. The disturbance was due to recurrent construction work associated with the church building and to the long-term interment around it. However, the scattered remains allowed us to accurately date the earliest cemetery to the late stage of the Köttlach culture (Köttlach II, Carinthian group C 3).

Several sites were discovered in the Soča basin, related to the Tolmin site through similar finds (*List 3*; *Fig. 14*). Some of them are only known for stray finds without detailed information, such as the town park in Tolmin or the meadow near Breginj, or even merely by an archival reference, such as Vipava (*Fig. 14: 2,3,10*). Mostly, however, the finds come from graves and were discovered by chance, as at Sedlo, Kanal, Vitovlje, S. Pietro al Natisono/Špeter Slovenov, Corno di Rosazzo/Koren and Lucinico/Ločnik (*Fig. 14: 4,5,7,11,12,14*), or were unearthed during archaeological excavations, as at Batuje, Šturje in Ajdovščina and Mossa/Moš (*Fig. 14: 8,9,13*). The finds from the Soča basin are highly uniform in style and, with two obvious exceptions, belong to a large corpus of finds from the late Köttlach culture, established during the 10th and the first half of the 11th century in the area of eastern Alps.

A trace of the Bijelo Brdo culture in Solkan

Besides the pair of silver earrings from Tolmin, typical of the Mediterranean goldsmith production (*Fig. 2: 8,9*), the bronze pendant from Solkan (*Figs. 2: 20; 4: 6*), originating from the territory of the Bijelo Brdo culture, is another unconventional find from the Soča basin. In the spring of 2011, it was discovered by chance by a resident, who reported about his find in the local newspaper (Zavrtnik

to the one from Tolmin, but has a coil spring and an added decoration of two wavy pieces of wire around the bow, intertwined by a thin wire with stringed glass beads (5 blue, 4 white and 1 green). Brooch size 5.3 × 1.65 cm, wire diameter 0.1 cm.

¹⁸ See note 7.

¹⁹ The ground-penetrating radar survey was done in 2000 by the Techo future service from Modena (cf. Gazzano 2000). The report is kept by Restavratorski center Republike Slovenije ("Restoration Centre"; date 3rd December 2000).

2012).²⁰ The pendant, or rather the lower part of a two-part pendant, was lying 0.70 m below the ground, at the edge of a construction pit, dug for the new office building of Goriški muzej (“Goriška regional museum”) in Žabji kraj. It is cast, heart-shaped, has a relief decoration in the form of granulation and a hole at the top. The hole was used to attach it to the upper, circular part of the pendant.

This type of a two-part pendant, a cast variant following in the early Hungarian tradition of design, is a relatively common find at the sites of the Bijelo Brdo culture in the Carpathian basin and its rim (Giesler 1981, 90–91, 162–163, Liste 3, Taf. 50: 1, 53: 9b). Such pendants were discovered in the territory of Slovenian Styria, in the cemeteries of Cirkevca near Središče ob Dravi and the Ptuj Castle, at the south-western border area of the Bijelo Brdo culture (Knific, Tomanič Jevremov 2005, 164–167, Figs. 4: 16,18; 5: 13). In two graves by the Ptuj Castle (nos. 181 and 208), a number of diverse pendants (11 and 19 respectively) were discovered. They probably used to be strung together with glass beads in a necklace (Korošec 1999, 20–21, 63, Pls. 18: 1; 23: 11). The pendants from grave 181 have a visual design comparable to the Solkan pendant, but with a smooth ornament, which does not imitate granulation.

In Slovenia, archaeological finds of the Bijelo Brdo culture were discovered even further to the west, on certain necropolises with the Köttlach culture in Gorenjska region, e.g. by the Parish church and the former Šmartinska church (“Church of St Martin”) in Kranj, in Pristava at Bled, in Mengeš and by Šempeter (the place was named after Church of St Peter) in Ljubljana (Knific, Tomanič Jevremov 2005, 167, Fig. 4: 2–8). Also among the finds was a necklace from a grave by the Kranj Parish church, composed from 13 two-part pendants, four of which have bottom parts similar to the one from Solkan (Valič 1978, Y 208: 1; grave 65/1972; the analogies from Ptuj and Kranj are also mentioned by Zavrtanik [2012]). Only exceptionally do the Bijelo Brdo objects appear in the Friulian territory in Italy, as in Pordenone by the River Tagliamento. In that cemetery, otherwise dominated by Köttlach finds, two Bijelo Brdo two-part pendants were discovered in grave 31 (Mader 1993, 251, Grab/tomba 31: 6,7); thus far, they are

believed to be the western-most examples. Cast two-part pendants, Giesler type 9b, are classified as the early stage Bijelo Brdo I, mostly dated to the last third of the 10th/first third of the 11th century (Giesler 1981, 136–137, 151, Taf. 53: 9b).

The Christian world

This is the time that corresponds to the dates of the majority of the late Köttlach culture finds in the Soča basin. The finds are marked by a visual language of decorative brooches with a distinct Christian symbolism. It proclaimed the wearer’s creed and his or her belonging to the Christian community. The creed is indisputable at the Batuje cemetery (Fig. 2: 8), where the dead were buried by the church furnished with stone fittings (Svoljšak, Knific 1976, 26–52, 60–77; Knific 2004a, 20–23). A number of other cemeteries lie by churches (Sedlo, Kanal, Vitovlje, Šturje), however, the churches may have been erected much later. Regardless, their presence in the areas of old cemeteries speaks of a resilient tradition and Christian attachment to the burial sites.

The phenomenon is typical not only of the sites in the Soča basin, but of the entire territory of the eastern Alps, where many cemeteries with Köttlach culture finds were discovered at churches (*List 4; Fig. 15*). The sites become highly concentrated in Carinthia and Gorenjska region, in the basins by the Upper Drau and Sava Rivers. The research of early church organisation in Carinthia based on historical sources, architectural remains and archaeological sites has already greatly added to the picture of early-medieval settlement structures in Carantania (Eichert 2012), and similar steps in Slovenia are now enabled by the study of early churches and parishes, which leads archaeological research towards new, still undiscovered, yet key sites (Höfler 2013).

LISTS

List 1 (Fig. 6)

Large enamelled disc brooches with the image of a lion:

1. Tolmin – Sv. Urh; Primorska (SLO) (*Fig. 4: 1; Pl. 1: 1*).
2. Žirovnica – Sv. Martin; Gorenjska (SLO) (*Fig. 5: 1a,b; – Korošec 1979, 141, Pl. 61: 8, 150: 11; Bitenc, Knific 2001, 109–110, cat. no. 366*).

²⁰ The pendant was discovered on the 14th of May 2011 by Jernej Zavrtanik from Solkan and is also kept by him. The data about the find are kept in Narodni muzej Slovenije under no. ZN 372. Height 2.5 cm, width 1.83, thickness 0.4 cm, weight 2.05 g.

3. Rodine – Sv. Klemen; Gorenjska (SLO) (*sl.* / Fig. 5: 1a,b; – unpublished).

4. Sipar near Umag; Istra (HR) (Marušić 1987a, 113, 116, Fig. 5: 8; Marušić 1987b, 349, Pl. 8: 8; Marušić 1995, 114, cat. no. 496, Fig. 136; Cunja, Mlinar 2010, 132, cat. no. 227).

5. Hermagor/Šmohor – St. Hermagoras und Fortunat; Kärnten (A) (Dolenz 1960, 742, Abb. 6: 4; Eichert 2010a, 215, Taf. 23: 9; Eichert 2010b, 154, Abb. 2: inferior; Eichert 2012, 25, Abb. 13: left).

6. Hermagor/Šmohor – St. Hermagoras und Fortunat; Kärnten (A) (Dolenz 1960, 742, Abb. 6: 11; Eichert 2010a, 215, Taf. 23: 10; Eichert 2012, 25, Abb. 13: middle).

7. Spittal a. d. Drau – St. Peter; Kärnten (A) (Eichert 2010b, 153–154, Abb. 2: middle; Eichert, Rogl 2010, 221, Taf. 53: Fnr. 68).

8. Tremona – Castello; Ticino (CH) (Cardani Vergani 2011).

9. Sitten/Sion; Wallis (CH) (Schulze-Dörrlamm 1992, 124–125, Vitrine 1: B24).

10. Karlstadt a. Main – Hirschfeld; Unterfranken (D) (Lenssen, Wamser 1992, 292, 296, Farbbild 35: 3th row, middle; Wamser 1992, 333, Abb. 21: 10; Ettl 2001, 96, Taf. 96: 1).

11. Lund; Skåne (S) (Schulze-Dörrlamm 1992, 144, Vitrine 3: A8).

List 2 (Fig. 7: a,b)

Large enamelled disc brooches:

a) with the Lamb of God with a cross:

1. Spittal a. d. Drau – St. Peter; Kärnten (A) (Eichert 2010b, 151–152; Eichert, Rogl 2010, 221, Taf. 52: Fnr. 21).

2. Spittal a. d. Drau – St. Peter; Kärnten (A) (Eichert 2010b, 151–152, Abb. 1: top; Eichert, Rogl 2010, 221, Taf. 52: Fnr. 46).

3. Villach/Beljak – Perau/Perava; Kärnten (A) (Dolenz 1960, 742, Abb. 5: 6; Dolenz 1965, 32–36, Abb. 2: 2; Eichert 2010a, 269, Taf. 36: 13; Eichert 2010b, 151–152, Abb. 1: middle).

4. Oberschütt/Rogaje near Villach; Kärnten (A) (Dolenz 1965, 29–32, Abb. 2: 1; Eichert 2010b, 151, Abb. 1: inferior).

5. St. Martin im Lungau; Salzburg (A) (Höglinger 2012, 21, Abb. 12: left; Hampel, Niedermayr, Tadic 2012).

6. Breginj; Primorska (SLO) (Fig. 2: 18; 4: 4).

b) with Daniel and two lions:

7. Villach/Beljak – Perau/Perava; Kärnten (A) (Dolenz 1960, 742, Abb. 5: 1; Korošec 1979, 138, Pl. 60: 1; Schulze-Dörrlamm 1992, 126, cat. no. 30, Farbt. p. 117: left, 3rd row from the top; Eichert 2010a, 269, Taf. 36: 13; Eichert 2010b, 151–152, Abb. 1: middle).

8. Altenmarkt – St. Martin; Leibnitz/Lipnica, Štajerska, Steiermark (A) (Kramer 2002).

9. Vipava; Primorska (SLO) (Fig. 8; – Kramer 2002, 200, Abb. 2).

List 3 (Fig. 14)

The sites of the Köttlach culture in the Soča Valley:

1. Tolmin – Sv. Urh (SLO) (Fig. 2: 1–9; Pl. 1, 2; – Knific, Žbona Trkman 1990).

2. Tolmin – mesto [town] (SLO) (Fig. 2: 10; 4: 5; – Knavs, Mlinar 2000–2004; Knific 2009–2010, 188, Fig. 3: 3).

3. Breginj (SLO) (Fig. 2: 18; 4: 4).

4. Sedlo – Sv. Križ (SLO) (Fig. 2: 19).

5. Kanal – cerkev Marijinega vnebovzetja [church of the Assumption of Mary] (SLO) (Fig. 2: 11–17; – Knific 2009–2010).

6. Solkan – Žabji kraj (SLO) (Fig. 2: 20; 4: 6).

7. Vitovlje – Sv. Peter (SLO) (Svoljšak 1984).

8. Batuje (SLO) (Svoljšak, Knific 1976, 26–52, 60–77; Knific 2002, 20–23).

9. Ajdovščina – Šturje, Sv. Jurij (SLO) (Žbona Trkman, Brezigar 2013, 51–54, 77–79).

10. Vipava (SLO) (Kramer 2002, 200, Abb. 2).

11. S. Pietro al Natisone/Špeter Slovenov – S. Quirino (I) (Brozzi 1986–1987).

12. Corno di Rosazzo/Koren (I) (Korošec 1955, 251, Pl. 3: 1–3; Brozzi 1963, 70, tav. 2: 21, 22, 3: 23).

13. Mossa/Moš (I) (Furlani 1986).

14. Lucinico/Ločnik (I) (Svoljšak, Knific 1976, 52, Pl. 11: 5–9).

List 4 (Fig. 15)

The cemeteries with the Köttlach culture finds near churches in the eastern Alps:

1. Cittadella: church of St Donatus; Veneto (I) (Possenti 1995, 141, 142, 150–152, fig. 4; Oven, Possenti, Župančič 1997; Ricci 2007, 47, tav. 1).

2. Castello di Godego: church of St Peter; Veneto (I) (Possenti 1995, 141–148, tav. 1: 1–3).

3. Turrida near Sedegliano: church of St Martin; Friuli-Venezia Giulia (I) (Korošec 1955, 247–251, Pls. 1, 2; Brozzi 1963, 68, tav. 1, 2; Cividini 1997, 137–139, tav. 15–17).

4. Flambro: church of the Assumption of Mary; Friuli-Venezia Giulia (I) (Civadini, Maggi 1999, 148–149, fig. 21).

5. S. Pietro al Natisone/Špeter Slovenov: church of St Quirin; Friuli-Venezia Giulia (I) (Brozzi 1986–1987).

6. Ovaro: church of St Martin; Friuli-Venezia Giulia (I) (Cagnana, Amoretti 2005, 443, fig. 7, 13).

7. Enns – Lorch: church of St Lawrence; Oberösterreich (A) (Tovornik 1980, 124–128, Textabb. 10, 11: 1–24; Eckhart 1981, 127–131; Giesler 1997, 508–519).

8. Enns – Lorch: church of “Maria am Anger”; Oberösterreich (A) (Swoboda 1937, 303–307; Tovornik 1980, 128, Textabb. 11: 25, 26; Giesler 1997, 519–521).

9. Georgenberg near Micheldorf: church of St George; Oberösterreich (A) (Vetters 1976, 22–25, 29–31; Tovornik 1980, 81–124; Giesler 1997, 306–312).

10. Mauern near Steinach, Brenner: church of St Ursula; Tirol (A) (Stadler 2003, 768–769).

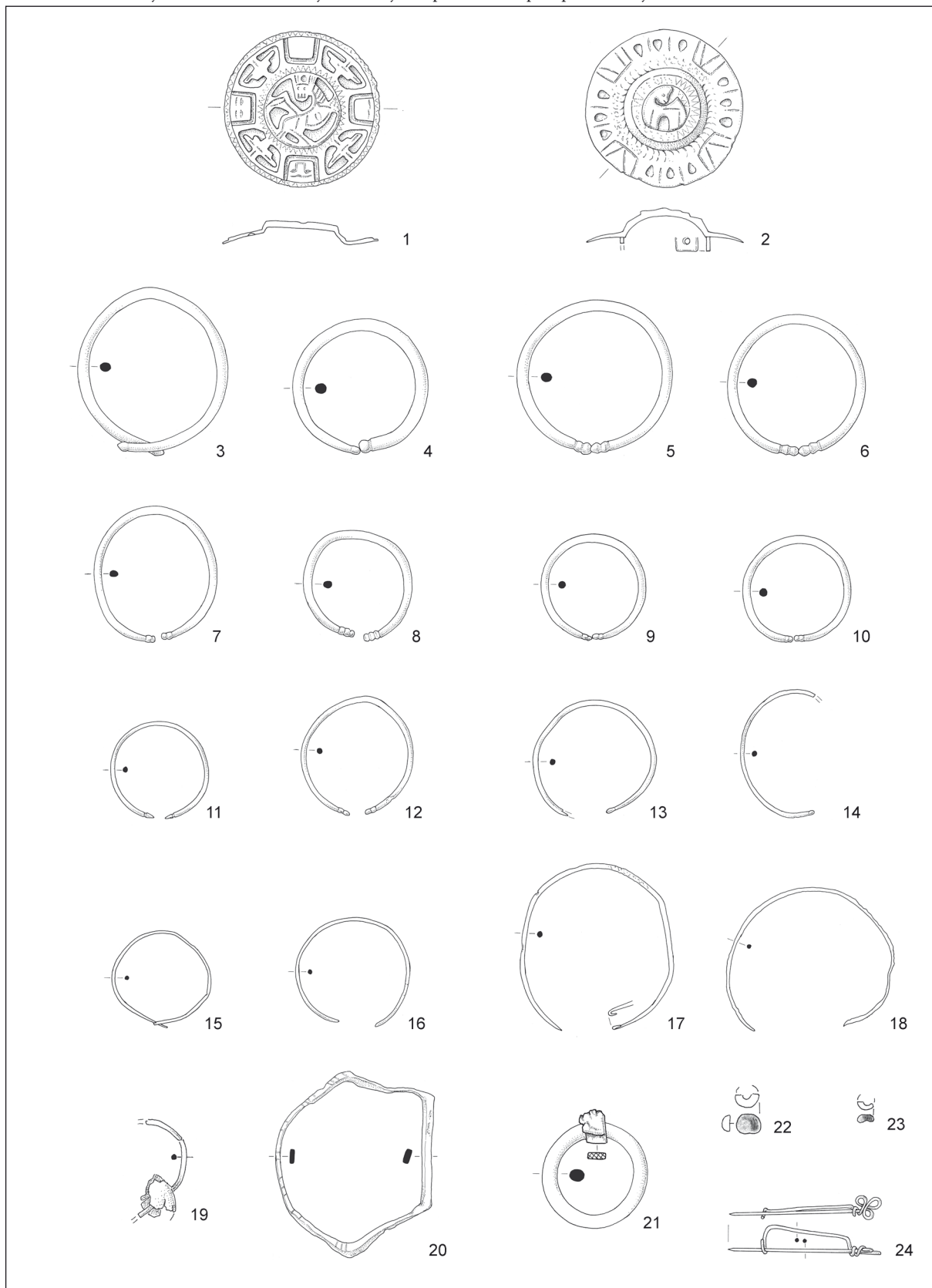
11. Matrei: church of St Nicholas; Tirol (A) (Stadler 1996, Stadler 2003, 766–768).

12. Dölsach: church of St Martin, Tirol (A) (Pöll 2002, 51–53, Abb. 64–67).
13. Lavant: church of St Ulric; Tirol (A) (Stadler 1996, 88, Abb. 5: 3; Tschurtschenthaler 2003).
14. St. Martin im Lungau: church of St Martin; Salzburg (A) (Höglinger 2012; Hampel, Niedermayr, Tadic 2012).
15. St. Daniel im Gailtal: church of St Daniel; Kärnten (A) (Deuer et al. 2004, 22–34; Eichert 2010a, 239, Taf. 28).
16. Hermagor/Šmohor: church of St Hermagoras and St Fortunatus; Kärnten (A) (Dolenz 1960, 742, Abb. 6: 2–5, 11, 12, 16; Eichert 2010a, 215–217, Taf. 23; Eichert 2012, 25–27).
17. St. Peter in Holz: church of St Peter; Kärnten (A) (Glaser 2004; Eichert 2012, 65–68).
18. St. Peter near Spittal an der Drau: church of St Peter; Kärnten (A) (Karpf, Meyer 2010; Eichert 2010b; Pleterski 2013, 313–315, 329–331).
19. Molzbichl near Spittal an der Drau: church of St Tiburtius; Kärnten (A) (Eichert 2010, 229–232, Taf. 25; Eichert 2012, 51–55).
20. Villach/Beljak: church of St Martin; Kärnten (A) (Eichert 2010a, 270, Taf. 36).
21. Villach/Beljak: church of St James; Kärnten (A) (Eichert 2010a, 270–271, Taf. 36).
22. Villach/Beljak – Perau/Perava: church of St Peter [present dedication: The Holy Cross]; Kärnten (A) (Dolenz 1960, 742, 746, Abb. 5: 1, 2, 4, 6; Korošec 1979, 53/II, t. 60; Eichert 2010a, 268–269, Taf. 36).
23. St. Peter near Moosburg/Možberk: [demolished] church of St Peter; Kärnten (A) (Fuchs 1992; – Gleirscher 2000, 143–144, Abb. 166).
24. Jaunstein/Podjuna: church of St John the Baptist; Kärnten (A) (Glaser 2008; – Eitler 2009; – Eichert 2010a, 221, Taf. 38).
25. Lorenzenberg near Micheldorf: church of St Lawrence; Kärnten (A) (Eichert 2010a, 228, Taf. 25; – Eichert 2012, 29, 108–109).
26. Brunn near St. Michael: church of St Walburga; Steiermark (A) (Modrijan 1957, 24–25, Abb. 10; – Modrijan 1963, 46–47, Abb. 3).
27. Judendorf – Straßengel: church of “Maria Straßengel”; Steiermark (A) (Modrijan 1963, 80; – Korošec 1979, 132, t. 77).
28. Graz – St. Martin: church of St Martin; Steiermark (A) (Modrijan 1963, 56–58, Abb. 16).
29. Leibnitz/Lipnica – Altenmarkt: [demolished] church of St Martin; Steiermark (A) (Kramer 1983; – Kramer 1988).
30. Sedlo: church of the Holy Cross; Primorska (SLO) (Fig. 2: 19).
31. Tolmin: church of St Ulric [former dedication: St Martin]; Primorska (SLO) (Fig. 2: 1–9; Pl. 1, 2; – Knific, Žbona Trkman 1990).
32. Kanal: church of the Assumption of Mary; Primorska (SLO) (Fig. 2: 11–17; – Knific 2009–2010).
33. Vitovlje: church of St Peter; Primorska (SLO) (Svoljšak 1984).
34. Batuje: [demolished] church of St George; Primorska (SLO) (Svoljšak, Knific 1976, 26–52, 60–77; Knific 2002, 20–23).
35. Ajdovščina – Šturje: church of St George; Primorska (SLO) (Žbona Trkman, Brezigar 2013, 51–54, 77–79).
36. Predloka pri Loki: church of St John the Baptist; Primorska (SLO) (Boltin-Tome 2005).
37. Otok (island) on lake Bled: church of the Assumption of Mary [former dedication: The Nativity of Mary]; Gorenjska (SLO) (Šribar 1965; Šribar 1967; Šribar 1971).
38. Bled: church of St Martin; Gorenjska (SLO) (Sagadin 1986).
39. Žirovnica: church of St Martin; Gorenjska (SLO) (Korošec 1979, 140–141, 77/II; Valič 1982; Sagadin 1983).
40. Rodine: church of St Clement; Gorenjska (SLO) (Sagadin, Kovač, Lux 2007).
41. Mošnjje: church of St Andrew; Gorenjska (SLO) (Sagadin 2000–2004).
42. Spodnje Duplje: [demolished] church of St Vitus and St Martin; Gorenjska (SLO) (Vrhovnik 1885, 139, 140; – Valič 1969; – Sagadin 2013, 267, op. 124).
43. Kranj: church of St Cantius, Cantianus, Cantianilla, and Protus; Gorenjska (SLO) (Kastelic 1960, 42–49; Valič 1967; Valič 1978; Sagadin 1991b).
44. Kranj – Križišče Iskra: [demolished] church of St Martin; Gorenjska (SLO) (Sagadin 1987).
45. Zgornji Brnik: church of St John the Baptist; Gorenjska (SLO) (Sagadin 2013, 266–268, 277–278, 286–287; Pl. 11: B–E).
46. Šmartno pri Cerkljah: church of St Martin; Gorenjska (SLO) (Valič 1970–1971).
47. Komenda: church of St Peter; Gorenjska (SLO) (Sagadin 2013).
48. Mengeš: church of St Michael; Gorenjska (SLO) (Šmid 1908, 33–37; Vuga 1975).
49. Šentpavel pri Domžalah: church of St Paul; Gorenjska (SLO) (Sagadin 1996).
50. Križevska vas: [demolished] church of the Holy Cross; Gorenjska (SLO) (Gabrovec 1954, 132–142; Slapšak 1977; Osredkar 2009, 64–70).
51. Legen near Slovenj Gradec: church of St George; Koroška (SLO) (Strmčnik Gulič 1994).
52. Šempeter in Ljubljana: church of St Peter (SLO) (Ložar 1937; Slabe 1980–1981).
53. Muljava: church of the Assumption of Mary; Dolenjska (SLO) (Knez 1967, 391).
54. Bela Cerkev: church of St Andrew; Dolenjska (SLO) (Mason, Tiran 2009–2010).

Translation: Katarina Jerin

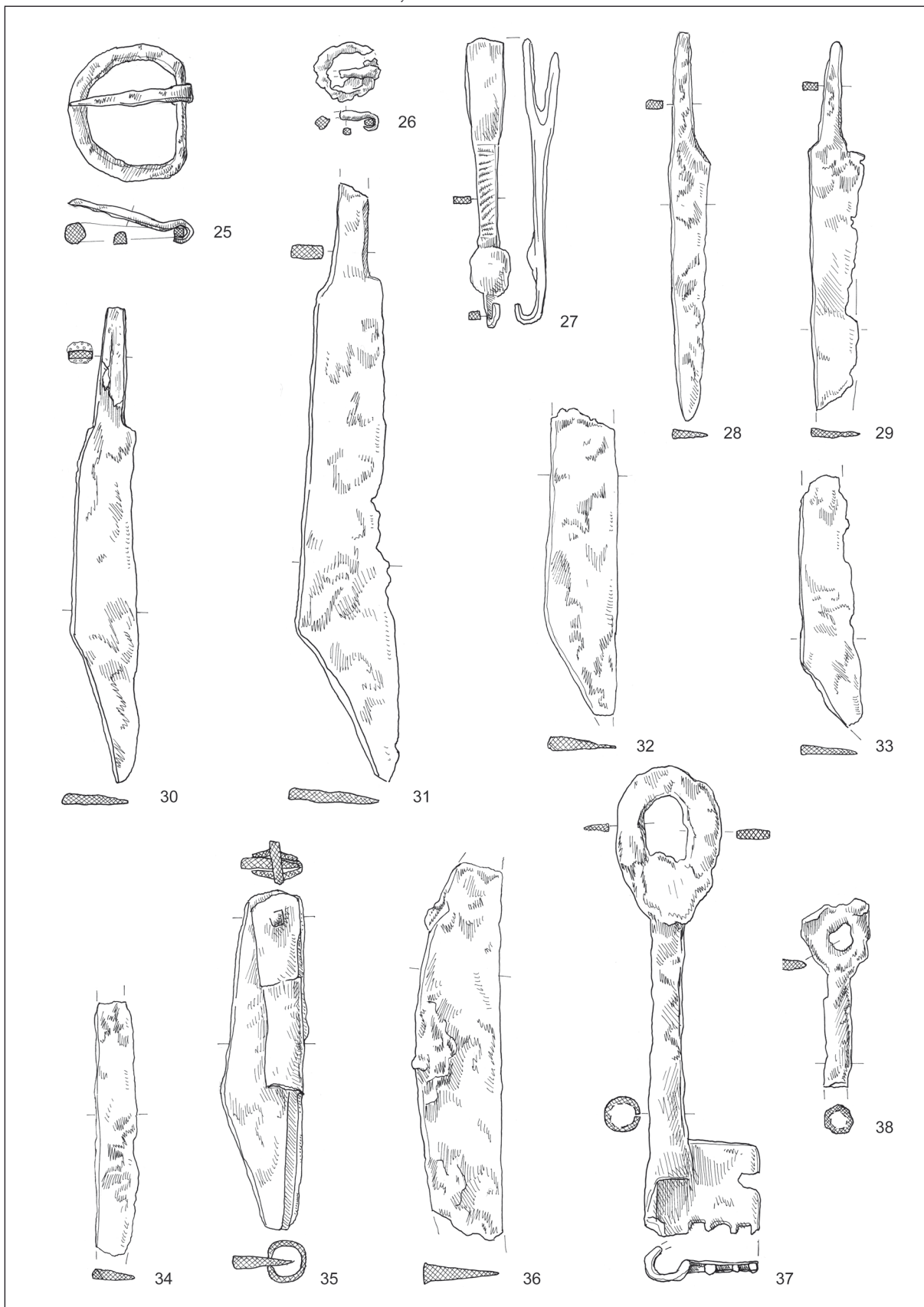
Timotej Knific
Narodni muzej Slovenije
Prešernova 20
SI-1000 Ljubljana
timotej.knific@nms.si

Miha Mlinar
Tolminski muzej
Mestni trg 4
SI-5220 Tolmin
miha.mlinar@tol-muzej.si

T. 1: Tolmin – Sv. Urh. V letih 2004, 2011 in 2012 najdeni predmeti. 1,2 bron in emajl; 3–20,24 bron; 21 železo in bron; 22,23 steklo. M. = 1:2 (risba: I. Murgelj).

Pl. 1: Tolmin, Sv. Urh. The finds from years 2004, 2011 and 2012. 1,2 bronze and enamel, 3–20,24 bronze, 21 iron and bronze, 22,23 glass. Scale = 1:2.

T. 2: Tolmin – Sv. Urh. Leta 2011 najdeni predmeti. 25,26,28–38 železo; 27 železo in kositer. M. = 1:2 (risba: D. Knific Lunder).

Pl. 2: Tolmin, Sv. Urh. The finds from year 2011. 25,26,28–38 iron; 27 iron and tin. Scale = 1:2.